MARX
96

L. A. LEONTJEV

A POLITIKAI GAZDASÁGTAN TÁRGYA ÉS MÓDSZERE

BUDAPESTI EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
MARXIZMUS-LENINIZMUS TANSZÉK
Budapest, V., Szerb-utca 10.

MAR[illegible] ISMERETEK KIS KÖNYVTÁRA

181/75

6.

SZIKRA

EZIKEL

A. LEONTJEV

A POLITIKAI GAZDASÁGTAN TÁRGYA ÉS MÓDSZERE

BUDAPESTI EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
MARXIZMUS-LENINIZMUS TANSZÉK
Budapest, V., Szerb-utca 10.

181/75

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST 1949

Az orosz eredeti címe:

Л. А. ЛЕОНТЬЕВ

ПРЕДМЕТ И МЕТОД ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИИ

ОГИЗ 1945

ÖSRÉGÉSZETI INTÉZET

EÖTVÖS EGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZET

Ösz. 96 charx

Felelős kiadó: Dr. Czóbel Ernő.

Hungária Hirlapnyomda Rt., Budapest V. Bajcsy-Zsilinszky-út 34
Felelős: dr Bródy László

I. A POLITIKAI GAZDASÁGTAN TÁRGYA

1. A politikai gazdaságtan helye a marxista-leninista elméletben

Amikor a politikai gazdaságtan tanfolyamának tanulmányozásához fogunk, mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, milyen helyet foglal el tudományunk a marxista-leninista elmélet általános rendszerében.

Lenin, röviden jellemezve a marxista elméletet, Marx gazdasági tanairól azt írta:

„Marx elméletének legmélyebb, legsokoldalúbb és leginkább részletekbe menő igazolását és alkalmazását — Marx gazdasági tanai foglalják magukban."*

A „Tőke" — az a mű, amely a Lenin és Sztálin előtti marxizmus minden alapvető tanát tartalmazza — egyetemes anyagot felölelő és egyetemes jelentőségű, de mindenekelőtt politikai-gazdaságtani mű, amely Marx gazdasági tanait fejti ki.

Marx jogosan tartotta a „Tőke" kidolgozását és megírását élete főművének. Közvetlen pártkötelességének, a legfontosabb pártfeladatnak tekintette ezt a munkát. Mikor 15 évi óriási munka után, a legnagyobb nehézségek leküzdése árán nyilvánosságra hozta munkája egy részét, amely „A politikai gazdaságtan bírálatához" címmel jelent meg, azt írta a Kommunisták Szövetségéből való egyik régi bajtár-

* *Lenin.* Marx Károly. Lásd: *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus. Szikra 1948. 19. old., vagy: *Marx.* Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1948. 32. old.

sának: reméli, „ezzel pártunknak tudományos győzelmet vív ki".*

Amikor „A politikai gazdaságtan bírálatához" megjelent, Marx legközelebbi barátja és bajtársa, Engels, azt írta e könyv bírálatában, hogy „ennek" (a proletárpártnak — *A. L.*) „egész elméleti léte a politikai gazdaságtan tanulmányozásából fakadt". **

A „Tőke" első kötetéhez írt előszavában Marx rámutatott arra, hogy „e mű végső célja nem egyéb, mint a modern társadalom gazdasági mozgási törvényének feltárása".*** Modern társadalmon, természetesen, akkor a kapitalista társadalmat értette. A kapitalizmus gazdasági mozgási törvényeinek feltárása nemcsak azt mutatta meg, hogy hogyan keletkezett ez a társadalom és milyen gazdasági törvények hatnak benne, hanem azt is, hogy fejlődése milyen irányban halad; felfedte a polgári társadalomban végbemenő osztályharc reális alapját, megmutatta a munkásosztálynak a szocializmushoz vezető utat. A polgári társadalom gazdasági fejlődéstörvényeinek feltárása — éppen ez a kommunizmus mélyreható tudományos megalapozása.

„Marx és Engels felfedezték a kapitalista társadalom fejlődésének törvényeit és tudományosan bebizonyították, hogy a kapitalista társadalom fejlődésének és a benne folyó osztályharcnak elkerülhetetlenül a kapitalizmus bukására, a proletariátus győzelméhez, a *proletariátus diktatúrájához* kell vezetnie."****

---

* *Marx.* Zur Kritik der politischen Ökonomie. Berlin 1947. 234. old.

** Engels cikke Marx „A politikai gazdaságtan bírálatához" c. művéről. Lásd: *Marx.* Válogatott művek. Szikra 1948. 1. kötet. 332. old.

*** *Marx.* A tőke. Fordította: Rudas László és Nagy Tamás. Előszó az első kiadáshoz. Szikra 1948. 1. köt. 12. old.

**** A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Szikra 1949. 13. old. (I. fejezet, 2. pont.)

Lenin és Sztálin munkái, amelyek a marxizmust új, magasabb fokra emelik, a marxista gazdasági elmélet további kidolgozását, továbbfejlesztését adják. Nem véletlen, hogy Lenin és Sztálin elméleti munkáiban a gazdasági kérdések rendkívül fontos helyet foglalnak el. Lenin „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. munkáját — amellyel a XIX. és XX. század ütközőjén befejezte a narodnyikok eszmei megsemmisítését — mindenekelőtt annak szenteli, hogy feltárja a gazdasági alapját az osztályerők megoszlásának abban a forradalomban, amely akkor a cári Oroszországban érlelődött, — hogy gazdasági szempontból megalapozza a proletariátus vezetőszerepét az orosz forradalomban — hogy gazdasági szempontból megalapozza azt a szerepet, amely a parasztttömegeknek jutott osztályrészül.

Lenin új kincsekkel gazdagította a marxista elmélet kincseskamráját egy új történelmi korszak viszonyai között, amikor a kapitalista rendszer hanyatlásnak indult, amikor a proletariátus forradalma közvetlenül napirendre került. A marxisták között Lenin volt az első, aki tudományosan elemezte a kapitalista fejlődés új szakaszát, tudományosan elemezte az imperializmust. Lenin „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" című munkája Marx „Tőké"-jének egyenes folytatása. Lenin ebben a munkában azt a feladatot tűzte maga elé, hogy — amint írta — „tisztázza az alapvető gazdasági kérdést", „az imperializmus gazdasági lényegének kérdését".* Az imperializmus lenini elemzése s mindenekelőtt az imperializmus korabeli kapitalizmus egyenetlen gazdasági és politikai fejlődésének Lenin által felfedezett törvénye nyujtott alapot ahhoz a következtetéshez, hogy a szocializmus győzelme

* *Lenin.* Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 26—27. sz.) Szikra 1948. 6. old., vagy: *Lenin.* Válogatott művek. Szikra 1948. 1. köt. 914. old.

eleinte néhány, sőt még egy, magában vett kapitalista országban is lehetséges. Ez a következtetés óriási mértékben gazdagította a marxizmust egészében, ez azt jelentette, hogy újabb, magasabb fejlődési fokra emelkedett a proletariátus diktatúrájáról szóló tanítás, amely a marxizmus legfontosabb tanítása. Lenin munkái egész sorában rendkívül fontos helyet foglal el „a szocializmus sikeres építésének formáira és módjaira vonatkozó kérdés a proletariátus diktatúrájának időszakában, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában, egy olyan országban, amelyet kapitalista államok vesznek körül".* Ilymódon gazdagította Lenin a szocializmus tanait a világtörténelem első szocialista forradalmának tapasztalatai alapján, azoknak a tapasztalatoknak alapján, amelyeket a szovjet rendszernek a Szovjetunióban való fennállása első éveiben gyűjtött.

Sztálin munkái a szocializmus gazdasági elméletét és az imperializmus lenini elméletét továbbfejlesztik. Sztálin számos munkájában egyrészt a kapitalista világ, másrészt a szovjetállam gazdasági fejlődésének nagyszerű marxista-leninista elemzését nyujtja. Amikor Sztálin a Szovjetunió szocialista építésének rendkívül gazdag tapasztalatait elméletileg általánosította, óriási mértékben gazdagította a marxizmust egészében és különösen a marxizmus gazdasági tanait a szocializmus politikai gazdaságtana kérdésének mély, tudományos kidolgozásával. A szocializmus politikai gazdaságtanának kidolgozása Lenin és Sztálin műveiben új, magasabb fokot jelent a marxista politikai gazdaságtannak mint tudománynak fejlődésében.

Nem véletlen, hogy a politikai gazdaságtan a

---

* *Sztálin.* Beszélgetés az első amerikai munkásküldöttséggel. (1927 szeptember 9.) Lásd: *Sztálin* Leninről. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 36. sz.) Szikra 1948. 34. old., vagy *Lenin.* Válogatott művek. 1. köt. 43. old.

marxista-leninista elmélet általános rendszerében oly rendkívül fontos helyet foglal el. Ez természetesen és logikusan következik magának a marxizmus-leninizmus tanításának lényegéből, legmélyebb alapjaiból.

Az emberi társadalom megismerését először a marxizmus helyezte szilárd, tudományos alapra. Ezzel a tudomány történetének, az emberi gondolat történetének óriási győzelmét vívta ki.

Mielőtt Marx a történelem materialista felfogását felfedezte, az emberek különbözőképpen próbálták megmagyarázni a történelmi jelenségeket, de minden ilyen magyarázási kísérletnek az volt a fogyatékossága, hogy a jelenségek e bonyolult területe megismerésének nem adtak szilárd tudományos alapot. Az emberi társadalom fejlődését gyakran nagy emberek ténykedésével próbálták megmagyarázni De az ilyen magyarázat nem vethetett fényt arra a kérdésre, hogy mitől is függ a nagy emberek ténykedése maga, a nagy emberek megjelenése ebben vagy abban a történelmi korszakban. Megkísérelték, hogy az emberi történelem menetét eszmék szerepével magyarázzák, felvetették azt a gondolatot, hogy eszmék kormányozzák a világot. De ez a magyarázat sem oldotta meg az alapvető, döntő kérdést: mitől függ magának az eszmének létrejötte, mivel magyarázzuk meg azt a körülményt, hogy, mondjuk, az ókorban a rabszolgaság eszméje uralkodott, míg a francia polgári forradalom korszakában a polgári egyenjogúság eszméje, a személyes szabadság eszméje stb. terjedt el?

A marxizmus, amikor a történelem materialista magyarázatával kiterjesztette a materializmust a társadalmi élet területére, végzett a XVIII. század materializmusának következetlenségével, mely éppen a társadalomtörténet fejtegetésében siklott le idealista vágányra és azt tartotta, hogy „eszmék kormányozzák a világot". A marxizmus nem állt meg ennél a

magyarázatnál, amely lényegében lemond az igazi magyarázatról, s válasz helyett menekül a kérdés elől. A marxi tanítás félelem nélkül veti fel a kérdést: mivel magyarázható maguknak az eszméknek létrejötte, és kimerítő választ ad erre a kérdésre.

A társadalmi létben, a társadalom anyagi életének formáiban és feltételeiben kell keresnünk az ilyen vagy olyan eszmék, a társadalmi öntudat ilyen vagy olyan formái felmerülésének okát. S ugyanakkor a marxizmus nemcsak nem tagadja a haladó eszmék óriási alkotó, átalakító szerepét a társadalom életében, hanem ellenkezőleg, először adja meg a kulcsot ennek a szerepnek igazi és teljes megértéséhez. A marxizmusnak semmi köze sincs ahhoz a hirhedt „gazdasági materializmushoz", amely a társadalmi fejlődés egész menetét úgy akarja feltüntetni, mint a társadalom gazdasági alapjának valamilyen merőben mechanikus fejlődési folyamatát, mely automatikusan meghatározza a társadalmi élet valamennyi többi oldalát. Pártunk története világosan megmutatja a marxizmus-leninizmus halhatatlan eszméinek nagy mozgósító, szervező és átalakító szerepét, annak az alkotó marxizmusnak mindent legyőző erejét, amelynek zászlaját Lenin és Sztálin pártja három forradalom tüzén, a világ legnagyobb átalakító műve küzdelmes napjain és a hitleri Németország ellen vívott Nagy Honvédő Háború megpróbáltatásain vitte keresztül. De az eszmék nem hullanak készen az égből, hanem maguk is a társadalmi fejlődés termékei, a társadalom anyagi életének fejlődése szüli őket. Ezért a társadalom története tanulmányozásának nyitját nem az emberek fejében, nem az általuk kifejtett eszmékben kell keresnünk, hanem a társadalom gazdaságában, anyagi életfeltételeiben.

„Tehát a történettudomány fő feladata a termelés törvényeinek, a termelőerők és termelési viszonyok fejlődési törvényeinek, a társadalom gazdasági fejlődése törvényeinek tanulmányozása és felderítése.

Tehát, a proletariátus pártjának, ha valóságos párt akar lenni, mindenekelőtt a termelés fejlődése, a társadalom gazdasági fejlődése törvényeinek ismeretét kell elsajátítania.

Tehát, a proletariátus pártjának, ha nem akar tévedni a politikában, akkor mind programja felépítésében, mind gyakorlati tevékenységében, mindenekelőtt a termelés fejlődésének törvényeiből, a társadalom gazdasági fejlődésének törvényeiből kell kiindulnia "*

Marx nagysága abban áll, hogy válaszolt azokra a kérdésekre, amelyek megoldásán tehetetlenül vergődött a tudomány legkiválóbb képviselőinek, a korabeli emberiség legkiválóbb képviselőinek elméje. Marx elmélete épületét nem puszta telken építette fel, nem dobta el mindazt, amit előtte elértek, ellenkezőleg, felhasznalt mindent, ami értékeset az őt megelőző tudományos gondolkodás fejlődése alkotott. Ez a marxizmus gazdasági tanítására is vonatkozik.

De ugyanakkor a politikai gazdaságtan terén kifejtett marxi tanítás korántsem egyszerű összegezése annak, amit elődeinél talált. Ellenkezőleg, Marx teljesen új utakat tört a politikai gazdaságtanban, óriási mértékben gazdagította és fejlesztette ezt a tudományágat, elsőül helyezte szilárd tudományos alapra.

A polgári klasszikus politikai gazdaságtan már Marx előtt megkísérelte, hogy a kapitalizmus gazdasági jelenségeinek mélyére hatoljon, hogy megértse lényegüket. A polgári klasszikus közgazdászok számos kérdésben komoly tudományos eredményeket értek el, de a gazdasági jelenségek igazi lényegének

* *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 18 sz.) Szikra 1948. 26. old., vagy: *Sztálin.* A leninizmus kérdései. Szikra 1948. 578. old., vagy: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. 131. old. (IV. fejezet. 2. pont).

megmagyarázásához vezető út el volt előlük zárva, mert a polgári viszonyokat örökkévalóknak, természettől meghatározottaknak és megváltozhatatlanoknak tekintették.

Marx volt az első, aki más elvek szerint vizsgálta a társadalmi jelenségeket. Kimutatta, hogy a kapitalista rendszerben fennálló viszonyok történelmi szempontból átmenetiek, csak valamely adott termelési módnak sajátos viszonyai.

Az utópista szocialisták meggyőző, gyakran megsemmisítő bírálatnak vetették alá a polgári rendszert, annak ellentmondásait, visszataszító oldalait, tátongó fekélyeit. De mindamellett képtelenek voltak bármit is változtatni rajta, mert nem ismerték a társadalmi fejlődés igazi törvényeit. Nem tudták a reális történelmi valóságban megtalálni azt a társadalmi erőt, amely az új, szocialista rend alkotójává tud lenni. Ezért nem lehetett hatékony az ő bírálatuk. Kitűnt, hogy Marx összehasonlíthatalanul magasabban áll elődeinél. Marx nemcsak egyszerűen átvette azt a bírálatot, amelyet elődei — az utópista szocialisták — gyakoroltak. Marx hatalmas fegyvert kovácsolt ki a szocializmusért való harc számára, a kapitalista viszonyok bírálata nála a társadalmi fejlődés tényleges törvényeinek ismeretén alapult. Elsőnek Marx fedte fel a proletariátusnak mint az új, szocialista társadalom felépítőjének nagy történelmi hivatását.

A dialektikus materializmus a kommunizmus elméleti alapzata, a marxista-leninista párt világnézete. A politikai gazdaságtan pedig a materialista dialektika módszerének legmélyebb, legrészletesebb és legsokoldalúbb igazolása és alkalmazása. Ezzel magyarázható az a körülmény, hogy a marxista-leninista politikai gazdaságtan, Leninnek a „Tőké"-vel kapcsolatban mondott szavaival élve, „a szigorú és legmagasabbfokú tudományosságot (a társadalomtudomány legújabb vívmánya lévén) egyesíti a forra-

dalmisággal".* Lenin határozottan visszautasította azt a koholmányt, hogy a „Tőke" száraz gazdasági értekezés. Rámutatott arra, hogy valóban nincs még egy olyan mű, amelyben annyi „szív" volna, mint Marx e művében ** A „Tőke" lapjain Marx egyesíti a tudományos bizonyítékok szigorú logikáját a kizsákmányolás, az elnyomás, a lelki sötétség iránt táplált hatalmas forradalmi gyűlölettel, a haladás és szabadság erői legyőzhetetlenségébe vetett mély hittel. Marx kíméletlenül lerántja az álarcot a kizsákmányolás és rabszolgaság képmutató védelmezőiről. A legnagyobb felháborodással beszél arról, hogy a kizsákmányolók és elnyomók uralma alatt hogyan űznek csúfot a dolgozó tömegekkel. A társadalmi haladás erőibe vetett mérhetetlen hittel tárja fel a munkásosztálynak — a mai társadalom leghaladóbb osztályának — nagy történelmi hivatását.

2. Az anyagi termelés — az emberi társadalom életének alapja A társadalmi termelés két oldala — a termelőerők és a termelési viszonyok

Az a különleges hely tehát, amelyet a politikai gazdaságtan a marxista-leninista elmélet általános rendszerében elfoglal, egyáltalán nem véletlen, hanem természetes következménye a történelem materialista felfogásának.

A marxizmus megmutatta, hogy „nem az emberek tudata az, ami létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, ami tudatukat meghatározza".***

Ebből az következik, hogy éppen a társadalom

---

* *Lenin*. Kik azok a „népbarátok" és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen? (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 10—11. sz.) Szikra 1948 89 old.

** *Lenin*. Minő örökségről mondunk le? Lásd: *Lenin* Művei 4. kiadás. II. köt. Moszkva, 1946. 498. old (oroszul).

*** *Marx* A politikai gazdaságtan bírálatához. Előszó. Lásd: *Marx*. Válogatott Művek. 1. köt. 327. old.

anyagi életének feltételei határozzák meg végeredményben a társadalom arculatát, eszméit, nézeteit, politikai rendszerét stb.

„Amilyen a társadalom léte, amilyenek a társadalom anyagi életének feltételei, olyanok eszméi, elméletei, politikai nézetei, politikai intézményei."*

De mi is az a társadalmi lét? Ez, mindenekelőtt, az anyagi élet javai termelésének területe. Az emberek életéhez, az emberi társadalom létezéséhez szükséges anyagi javak termelése az egész társadalmi élet alapja. Az ember nem találja meg készen mindazokat a tárgyakat, amelyekre az élethez szüksége van — ezek rendszerint emberi munka termékei, ezeket termelni kell. A munka, a termelés — ez az a feltétel, amely nélkül semmiféle társadalom nem élhet, bármilyen legyen is formája. A munka, Marx szavai szerint, „az ember és a természet között lefolyó anyagcsere általános előfeltétele, az emberi élet örök, természetes feltétele s ezért független ennek az életnek minden formájától, ellenkezőleg az élet valamennyi társadalmi formájában egyformán közös."** Változhatnak a gazdasági és politikai körülmények, az egyik rendet felváltja a másik, de a termelés mindig a társadalom szükségszerű létfeltétele marad.

Így tehát minden emberi társadalom létezésének első és alapvető feltétele a munka.

„Minden gyermek tudja — írja Marx —, hogy minden nemzet éhendöglene, ha, nem mondom, hogy egy évre, de akár csak néhány hétre is leállítaná a munkát."***

A munka az ember célszerű tevékenysége, amelynek segítségével a külső természet tárgyait ido-

---

* *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. 17. old., vagy: *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 571. old., vagy: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. 124. old. (IV. fejezet. 2. pont.).

** *Marx.* A tőke. 1. köt. 198. old. (V. fejezet 1. pont.)

*** *Marx* levele Kugelmannhoz 1868 július 11.

mítja és megváltoztatja olymódon, hogy emberi szükségletek kielégítésére alkalmassá válnak. Így például, hogy az ember hajlékot építsen magának, az erdőben vadon növő fákat ki kell vágnia, el kell szállítania és azokat megfelelő módon meg kell munkálnia. Az ember, hogy ruházati szükségleteit kielégítse, megfelelő módon feldolgozza az állati vagy növényi rostos anyagokat (gyapjú, gyapot, len, selyem). Az anyagot nem pusztítja el és nem teremti meg újra, hanem munkájával csak formáját változtatja meg.

Marx meghatározása szerint „a munka mindenekelőtt folyamat az ember és a természet között, oly folyamat, amelyben az ember anyagcseréjét maga és a természet között saját tevékenységével közvetíti, szabályozza és ellenőrzi."*

Ebben a folyamatban, amint Marx erre rámutat, maga az ember is úgy áll szemben a természet anyagával, mint természeti erő. Az emberek, hogy sajátjukká tegyék a természet anyagát olyan formában, amely alkalmas az emberi szükségletek kielégítésére, mozgásba hozzák testük szerveit — kezüket, lábukat, agyukat. Amikor az ember ilymódon a külső természetre hat és megváltoztatja azt, egyúttal saját természetét is megváltoztatja, kifejleszti a benne szunnyadó képességeket.

A termelés vagy munkafolyamat három egyszerű elemet tételez fel: először, a célszerű tevékenységet, azaz magát a munkát, másodszor, a munka tárgyát és harmadszor, a munka eszközeit.

A munka tárgyának nevezzük mindazt, amire az emberi munka irányul. Munkaeszköznek nevezzük mindazokat a tárgyakat, amelyeket az ember önmaga és munkatárgya közé iktat.

Munkatárgyak lehetnek olyan dolgok, amelye-

* *Marx.* A tőke. 1. kötet. 191. old. (V. fejezet. 1. pont.).

ket maga a természet nyujt és olyan dolgok, amelyeket már alávetettek előzetes megmunkálásnak.

Ha vesszük a bányászt, aki kőszenet vagy ércet bányászik, annak munkatárgya az érctelep vagy a kőszénréteg, azaz olyan tárgyak, amelyeket maga a természet nyujt. A bányász szenet fejt vagy feldarabolja az ércet és a szenet vagy ércet a föld felszínére hozza. Ilyenek azok a munkatárgyak, amelyeket maga a természet nyujt.

Más esetekben a munka tárgya olyan dolog, melyet előzetesen már alávetettek emberi munka ráhatásának. Ilyen munkatárgyat nyersanyagnak neveznek. Például a kőszén, miután a bányász kibányászta és a föld felszínére hozta, elkerülhet egy kokszoló kémiai gyárba és ott koksz és mindenféle egyéb kémiai termék gyártásához szükséges nyersanyag lehet. A földből kibányászott érc eljut a kohóüzembe s ott felhasználják a kohászatban és Martin-kemencékben nyersvas és acél kiolvasztására. De, amint tudjuk, ezzel sem fejeződik be a dolog: a fém ezután elkerül a gépgyárba, ahol gépeket termelnek belőle stb.

Ilymódon egy és ugyanaz a tárgy a megmunkálásnak sok szakaszán mehet keresztül, sok szakaszon fordíthatnak rá emberi munkát és mindenütt mint munkatárgy fog szerepelni.

Minden termelési folyamat egyik legfontosabb feltétele a föld, talaja, mélye, vizei, erdei. Mindezeknek az elemeknek óriási szerepük van a termelés folyamatában. A föld belsejének és talajának kincsei, az éghajlat stb. azoknak a természeti feltételeknek összessége, amelyekkel egy adott ország vagy nép történelmi fejlődésének ezen vagy azon a fokán rendelkezik.

Ezek a természeti feltételek nagyon lassan változnak, a társadalmi ember által történő felhasználásuk azonban elég gyorsan változik. E természeti

adottságoknak az emberi társadalom által való felhasználásának jellege elsősorban a technika fejlődési fokától, a munkaeszközök fejlődési fokától függ.

Vegyük például a Donjec-medence kőszéntelepeit. Ezek önmagukban sokezer éven át lényegesen nem változtak. De nagyon jelentősen változott szerepük az emberi társadalom szempontjából. Ezeket a telepeket nem aknázták ki sem hazánk története őskorában, sempedig a feudális jobbágyi rendszer korszakában — a Donjec-medence kőszénbányáit csak a mult század második felében kezdték feltárni. Ugyanígy áll a dolog a termelés egyéb természeti feltételeivel, amelyeket a föld, méhe, vizei, erdei stb. nyujtanak. Sok minden olvat, aminek még száz évvel ezelőtt is semmi gazdasági jelentősége nem volt, a technika mai fokán nagymértékben kihasználnak. A technika fejlődése állandóan bővíti azoknak a természeti tárgyaknak körét, amelyeket belevonnak a termelésbe. Így például a bauxitot (alumínium-érc) nemrég gazdaságilag még egyáltalán nem hasznosították. Miután feltalálták azt az eljárást, amellyel a bauxitból kiolvasztják az aluminiumot, teljes erővel kezdték a bauxittelepeket kiaknázni.

Ilyen példa sok van a termelés bármely területén.

Amint már fentebb mondottuk, munkaeszköznek nevezzük mindazt, aminek segítségével az ember megmunkálja munkatárgyát; azt, amit önmaga és munkatárgya közé iktat; mindazt, ami az erre a tárgyra irányuló hatását közvetíti. A munkaeszköz, mint közvetítője annak a hatásnak, amelyet az ember a munkatárgyra gyakorol, közvetlen formában a kézimunka folyamatában lép fel, amikor az ember kezében valamilyen szerszám van s ezzel a szerszámmal munkálja meg ezt vagy azt a tárgyat. A modern gépekre, a technikailag tökéletes termelési eszközökre nem lehet a munkaeszköz e meghatározását szószerint vonatkoztatni oly értelemben, hogy a gépgyári

munkapadnál dolgozó mai munkás, amikor valamilyen alkatrészt megmunkál, a munkapadot állítja önmaga és munkatárgya közé. A munkapad — rendszerint igen bonyolult gép, amely nagymennyiségű, egymással meghatározott kölcsönös kapcsolatban és függésben levő alkatrészből áll, a megmunkálásra kerülő alkatrész pedig rendszerint a munkapadnál lényegesen kisebb, sőt néha nagyon kicsi. Ennek ellenére is, ha meggondoljuk a dolog lényegét, észre kell vennünk, hogy a munkapad közvetítő szerepet játszik a dolgozó és az általa megmunkált tárgy között. A munkaeszköz szerepe még a technika fejlődésének ilyen magas fokán is elvileg ugyanaz marad. A munkaeszköz az élő munkaerőnek a megmunkálandó tárgyra gyakorolt hatását közvetíti.

A munkaeszközök az emberi történelem folyamán óriási fejlődésen mentek át. Ez a fejlődés első lépcsőfokain rendkívül lassan folyt a mai ütemhez képest. Nekünk hallatlan lassúnak tűnik fel az az ütem, amelyben sok száz évezreden át fejlődtek az emberi munka eszközei. Később, különösen a gépi termelésre való átmenettől kezdve, a munkaeszközök összehasonlíthatatlanul gyorsabban kezdtek fejlődni. A gépi termelés az emberi munka fejlődéstörténetének új fokát jelentette, mert a tudományt és a technikát nagy mértékben kezdték alkalmazni a termelésben. A tudomány és a technika alkalmazása a termelésben a munkaeszközök fejlődésének óriási lehetőségeit nyitotta meg.

De ezeket a lehetőségeket a kapitalista világban nagymértékben megszűkítik a fennálló termelési viszonyok keretei. E viszonyok kiküszöbölésével, a szocializmus győzelmével országunkban óriási tér nyílt a munkaeszközök fejlődésének, a társadalmi termelés technikájának fejlődése számára.

„Ha az egész folyamatot az eredmény, a *termék* szempontjából tekintjük — írja Marx —, a *munkaeszköz* is, *a munkatárgy* is, mindkettő *termelési esz-*

közként, maga a munka pedig *termelő munkaként* jelenik meg."*

Így tehát a termelési eszközök felölelik mind a munkaeszközöket, mind a munkatárgyakat is. A „termelési eszköz" kifejezés a politikai gazdaságtanban igen fontos, lényeges szerepet tölt be. Gondoljunk csak arra, mekkora jelentősége van a termelési eszközök tulajdona ilyen vagy olyan formájának. De ahhoz, hogy megértsük a társadalmi termelés alacsonyabb fokokról magasabbak felé való menetét, mindenek előtt nem a termelési eszközök egészét, hanem egy részüket, a munkaeszközöket kell megvizsgálnunk.

A munkaeszközök kiváló szerepet játszanak abban az értelemben, hogy az emberi munka megkülönböztető vonása éppen a munkaeszközök termelése. Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy az ember munkája ott kezdődik, ahol — eleinte a legegyszerűbb és legkezdetlegesebb — munkaeszközök készítése kezdődik.

Sőt, szerszámok termelésére irányuló munka teremtette meg magát az embert. Éppen a munka vezetett ahhoz, hogy a majomból ember lett, hogy szervezete, különösen keze, agya kifejlődött, hogy létrejött a tagolt beszéd. Abban a hosszú korszakban, amikor az ember kifejlődött az állatvilágból, amikor a majom emberréválásának folyamata végbement, amikor távoli őseink megtették első emberi lépéseiket — ebben a távoli korszakban az a lökés, amely megindította az ember kiválását az állatvilágból, éppen a szerszámok készítésének kezdete volt.

Az ember első szerszámai, ahogy ezt a tudomány eléggé indokoltan feltételezi, közönséges fadorong és durván faragott kő voltak. Az ember közvetlen elődei, az akkoriban élő emberszabású majmok, tudtak követ és dorongot használni. Ma is meg lehet figyelni, hogy a majom dorongot fog, hogy elérje

* *Marx*. A tőke. 1 kötet. 195. old. (V. fejezet. 1. pont.

és leverhesse a fán magasan függő gyümölcsöt. Támadás ellen védekezve, a majmok néha köveket hajigálnak. Ebből az következik, hogy a kő és a dorong használata nem különböztethette meg az embert állati őseitől. Ez a különbség a szerszámok termelésének kezdete volt. Követ vagy dorongot ragadni az állat is tud, de kőszerszámot készíteni, vagy akár követ durván lefaragni azért, hogy meghatározott célokat szolgáljon, csak az ember tud. Ugyanígy dorongot törni, kihegyezni, a dorongból szerszámot készíteni csak az ember tud. A szerszámok termelésével, bármily kezdetlegesek, elemiek, egyszerűek is azok, kezdődik az ember létrejötte, a szerszámok termelésével kezdődik az emberi munka. Ebben az értelemben helytálló Benjamin Franklin XVIII. századbeli amerikai politikus és író megjegyzése, hogy az ember — szerszámkészítő állat.

Ismeretes, hogy egyes állatok néha nagyon bonyolult műveleteket hajtanak végre. Sok reakciós tudós, aki általában arra törekszik, hogy a társadalmi viszonyok sajátosságait elködösítse és az emberek társadalmi viszonyait feloldja az állatvilág általános biológiai törvényeiben, nagy szeretettel írja le a hangyák, hódok, pókok, méhek s az állatvilág egyéb képviselőinek „munkáját". De mindezek a műveletek, bármily bonyolultak, bármily érdekesek is önmagukban, gyökeresen különböznek az emberi munkától, sőt — semmi közös vonásuk nincs az emberi munkával.

Az állatok ösztönösen végeznek ilyen mozdulatokat, míg az emberi munka olyan tevékenység, amely határozott, tudatos célt követ. Már a vadember is határozott célt követ, amikor első szerszámát készíti, tudatosan törekszik e cél felé. Éppen ebben gyökerezik az emberi munka és az állatoknak mindenfajta, külsőleg gyakran munkára emlékeztető tevékenysége közötti mély elvi különbség.

Ebben az értelemben mutatott rá Marx arra,

hogy bár a pók olyan műveleteket végez, amelyek a takács műveleteire emlékeztetnek, a méhek pedig, viaszsejtjeik felépítésével gyakran megszégyenítik az építészeket, mégis, a legrosszabb építész is abban különbözik a legjobb méhtől, hogy az építész, mielőtt hozzáfog a viaszsejt építéséhez, a fejében már felépítette azt. Ezért a munka „kizárólag az ember sajátossága".*

Az emberi munka megkülönböztető vonása tehát először az, hogy a munka az ember céltudatos tevékenysége, amely előre meghatározott cél megvalósítására irányul, másodszor pedig az, hogy feltétlenül munkaeszköz termelésével kapcsolatos. A szerszámok termelése az, amivel kezdődik az ember, amivel a társadalmi termelés általában kezdődik.

Nem nehéz megállapítani, hogy ez a két jellegzetesség egymással szorosan összefügg, hogy mindkettő tulajdonképpen csak egy jellegzetesség. Az emberi munka célszerű jellege, amely megkülönbözteti az állatok által végzett különböző műveletektől, éppen abban nyilvánul meg, hogy az ember munkája munkaeszközök termelésére irányul.

„... az állat csupán *felhasználja* a külső természetet és egyszerűen jelenlétével hoz létre benne változásokat; az ember, változtatásaival céljai szolgálatába állítja azt, *uralkodik* rajta. És az ember ebben különbözik végső fokon, lényegében a többi állattól, ezt a különbséget pedig ismét a munka idézi elő."** Az állatok passzívan alkalmazkodnak életük természeti feltételeihez, az ember pedig aktívan alkalmazza a természetet saját céljaira, és ezt munkaeszközök segítségével valósítja meg.

Egy és ugyanaz a tárgy lehet munkatárgy, mun-

---

* *Marx.* A tőke. 1. köt. 192. old. (V. fejezet. 1. pont.).

** *Engels.* A munka szerepe a majom emberrévállásában. Lásd: *Engels.* A természet dialektikája. Szikra, 1948. 57. old.

kaeszköz vagy munkatermék, a szerint, hogy milyen szerepet tölt be a termelés folyamatában. A jószág, például, hízlaláskor egyidejűleg munkatárgy, amelyet megmunkálnak és eszköz trágya előállítására. A kőszén, amely a bányász munkaterméke, a következő termelési folyamatban munkatárgyként szerepel stb.

A termelési eszköz és munkatárgy minden termelésnek szükséges előfeltétele, de mindamellett ez is, az is halott tárgyak halmaza marad mindaddig, amíg ezekhez a tárgyakhoz nem nyúl hozzá az élő emberi munka. A kőszénrétegek mozdulatlanul fekszenek a földben, a gépek mozdulatlanul állanak mindaddig, amíg a gépekhez és kőszénrétegekhez nem nyúlnak eleven emberi munkával. Ezért minden munkafolyamat, minden termelési folyamat döntő eleme az élő emberi munka, más szóval — maga az ember. Marx azt mondotta, hogy a társadalom alapvető termelőereje maga a dolgozó ember, a közvetlen termelők osztálya.

Az emberi munkaerő nem marad változatlan az emberi történelem folyamán. Ha nem is a vadembert, hanem csupán a középkori parasztot vennők s áthoznánk mai körülményeink közé, könnyű elképzelni, hogy még ha fizikai ereje nagyobb volna is a mai tanult munkásénál, mégis teljesen tehetetlennek bizonyulna a mai technikával szemben. A munkaeszközök változásával maga az emberi munkaerő is megváltozik. A munkaeszközök fejlődésével kifejlődik az az ember termelési készsége, termelési tapasztalata is. Olyan tapasztalata, amilyen a mai magasfejlettségű technikát alkalmazó munkásnak van, senkinek sem volt néhány évtizeddel s annál kevésbé néhány évszázaddal ezelőtt.

„A *termelési eszközök,* melyek segítségével az anyagi javak termelése végbemegy, az *emberek,* akik a termelési eszközöket mozgásba hozzák s *termelési tapasztalataik* és *ügyességük* segítségével az anyagi

javak termelését megvalósítják — mindezek az elemek együttvéve a társadalom *termelőerői*."*

A termelőerők alkotják a termelés egyik oldalát, míg a másik oldalát a termelési viszonyok alkotják, vagyis azok a viszonyok, amelyekben az emberek a termelés folyamatában egymással állanak. Az ember sohasem foglalkozott termeléssel egymagában. Az ember — társadalmi lény, amint ezt az ókor nagy gondolkodója, Aristoteles mondotta. A termelés mindig társadalmi termelés, amelyet együtt valósítanak meg az emberek kisebb vagy nagyobb csoportjai, társadalmai. Az a gondolat, hogy a termelés a társadalmon kívül folyhat, vagy bármikor is folyhatott, ugyanolyan badarság, mint az az elképzelés, hogy az emberek közös életén kívül kifejlődhetett volna a nyelv.

Az anyagi javak termelési folyamatában az emberek nemcsak a természettel lépnek viszonyba, hanem egymással is, bizonyos meghatározott viszonyba lépnek egymással. Az ember a természetre gyakorolt hatását, a termelést, a társadalmi fejlődés minden történelmi lépcsőfokán csak bizonyos termelési viszonyok keretein belül valósítja meg. Ezért az emberek termelési viszonyai ugyanolyan szükségszerű elemei a termelésnek, mint a társadalom termelőerői.

A termelőerők az emberek viszonyát fejezik ki azokhoz a természeti tárgyakhoz és erőkhöz, amelyeket az anyagi javak termelésénél felhasználnak. A termelési viszonyok — az emberek viszonya egymáshoz. A társadalom termelőerőinek állapota arra a kérdésre ad választ, hogy mekkora a társadalom hatalma a természet felett. Az emberek termelési viszonyainak állapota egy másik kérdésre felel, arra

---

* *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. 23. old., vagy: *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 576. old., vagy: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. 129. old. (IV. fejezet. 2. pont.).

a kérdésre, hogy kinek a birtokában vannak a termelési eszközök: az egész társadalom birtokában vannak-e a termelési eszközök, vagypedig ellenkezőleg, egyes személyek, csoportok vagy osztályok birtokában, amelyek arra használják fel a termelési eszközök tulajdonát, hogy más osztályokat, más személyeket, más csoportokat kizsákmányoljanak, azaz kényszerítsenek arra, hogy nekik, értük dolgozzanak.

Minden termelés a külső természet tárgyainak elsajátítása az ember által. De ez az elsajátítás ilyen vagy olyan társadalmi rend keretein belül történik. Marx rámutatott arra, hogy „semmiféle termelésről, s ennélfogva semmiféle társadalomról nem lehet szó ott, ahol nincs meg a tulajdonnak valamilyen formája".*

Így tehát minden termelés feltételezi a tulajdon ilyen vagy olyan formáját, de ebből semmiképp sem következik az, hogy a termelésnek elkerülhetetlen feltétele a magántulajdon. A valóságban a történelem a termelési eszközök magántulajdonán kívül ismer társadalmi, kollektív tulajdont is, amely a magántulajdonnál jóval korábban megvolt. Évezredek százait élték végig az emberek úgy, hogy nem ismerték a termelési eszközök magántulajdonát. A Szovjetunió népgazdasága szocialista rendszerében a termelési eszközök magántulajdonának megszüntetése és társadalmi tulajdonának megvalósítása megmásíthatatlan tény. Ez az alapja a szocialista rendszer óriási erejének.

Amikor termelésről beszélünk, akkor nem általában termelésről van szó, hanem a történelmi fejlődés bizonyos lépcsőfokán álló termelésről. A termelés egy bizonyos módon folyt, mondjuk, az őstársadalom viszonyai között, egészen másként — a feudális

* *Marx.* Zur Kritik der politischen Ökonomie Volksausgabe Berlin 1947. 241. old

jobbágyi rendszer viszonyal között és megint másként — a kapitalizmusban stb. A termelés általában — absztrakció, elvont fogalom, amelyre vonatkozóan édeskeveset lehet mondani a legelterjedtebb közhelyeken kívül.

Amikor a történelmi fejlődés valamely meghatározott fokának termeléséről beszélünk, úgy ez egy meghatározott *termelési mód*, amely a termelőerők és termelési viszonyok egységét alkotja.

A termelés vezető eleme, legmozgékonyabb, legforradalmibb eleme: a termelőerők. A társadalmi termelőerők változásaitól és fejlődésétől függően változnak meg az emberek termelési viszonyai is. Marx rámutatott arra, hogy a gazdasági korszakok nem abban különböznek egymástól, hogy mit termelnek, hanem abban, hogyan termelnek — milyen munkaeszközökkel. A termelési viszonyok hatást gyakorolnak a termelőerők fejlődésére, éspedig ez a hatás vagy abban fejeződhetik ki, hogy a termelési viszonyok elősegítik a termelőerők fejlődését, vagypedig abban, hogy fékezik, hátráltatják a termelőerők fejlődését. De az ilyen meghasonlás, az ilyen összeütközés a termelőerők és termelési viszonyok között nem tarthat sokáig, ezt ki kell küszöbölni, mert különben az adott társadalom válságba kerül és ennek a társadalomnak el kell pusztulnia.

„A termelőerők tehát nemcsak legmozgékonyabb és legforradalmibb elemei a termelésnek, hanem egyúttal azok az elemei is, amelyek a termelés fejlődését meghatározzák. Amilyenek a termelőerők, olyannak kell lenniök a termelési viszonyoknak is."*

A társadalmi fejlődés odavezet, hogy azokat a termelési viszonyokat, melyek már nem felelnek

* *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. 27. old., vagy *Sztálin.* A leninizmus kérdései 579 old., vagy: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története 132. old. (IV. fejezet. 2. pont.).

meg a termelőerők új fejlődési fokának, mint elavultakat, el kell seperni az útból, le kell küzdeni. Ezt a feladatot a társadalom haladó erői teljesítik, melyek a reakció erői ellen vívott elszánt harcban szabaddá teszik az utat az új társadalmi termelési viszonyok számára, amelyek megfelelnek a termelőerők állapotának fejlődésük adott fokán.

A történelem a termelési viszonyok öt alaptípusát ismeri: az ősközösségi, a rabszolgatartó, a feudális (hűbéri), a kapitalista (tőkés) és a szocialista termelési viszonyokat.

Az ősközösség rendszere osztályelőtti társadalmi rend. A rabszolgatartó rendszer, a feudalizmus és a kapitalizmus olyan társadalmi formák, amelyek az embernek ember által történő kizsákmányolásán alapulnak. A szocializmus — a kommunizmus első szakasza, amely alapjában már megvalósult a Szovjetunióban, olyan társadalmi rend, amelyben az embernek ember által történő kizsákmányolását már megszüntették.

A kizsákmányoláson alapuló társadalom három alapvető formája — a rabszolgatartó társadalom, a feudalizmus és a kapitalizmus — mindenekelőtt abban különbözik egymástól, hogy milyen viszonyban állnak egymáshoz a termelési eszközök tulajdonosai és a közvetlen termelők, vagyis az egész társadalmi gazdagságot létrehozó dolgozó tömegek. A kizsákmányolók osztálya és a kizsákmányoltak osztálya közötti viszony e társadalmak mindegyikében az *alapvető termelési viszony.*

A rabszolgatartó társadalomban maga a közvetlen termelő, minden tárgyi termelési eszközzel együtt a kizsákmányoló tulajdona. Itt lép fel a kizsákmányolás legmeztelenebb és legkendőzetlenebb formájában, itt az emberből tárgyat csináltak, amelylyel ura teljhatalmúan rendelkezik. Mind a termelési eszközök, mind a termelés dolgozója — a rab — a

rabszolgatartók teljes, osztatlan tulajdona. A feudalizmusban a jobbágy-paraszt birtokolja ugyan a föld megmunkálásához szükséges silány eszközeit, de a termelés alapfeltétele — a föld — a földbirtokosok tulajdonában van, s tőlük függ személyileg a paraszt is. Itt a termelési viszonyok alapja az, hogy a feudális úr tulajdonában vannak a termelési eszközök és részben a termelés dolgozói, a jobbágyok, akiknek megvan a maguk kezdetleges — személyes munkán alapuló — gazdasága. A kapitalizmus a bérmunkás kizsákmányolásán alapszik, aki formálisan „szabad", de nem rendelkezik sem termelési eszközökkel, sem a megélhetés eszközeivel, amelyek a tőkésosztály kizárólagos tulajdonai. Itt az emberek feletti hatalmat a tárgyak feletti hatalom által gyakorolják, itt a kizsákmányolás a legelpalástoltabb és legálcázottabb formában megy végbe.

A rabszolgatartó társadalom, a feudalizmus és a kapitalizmus — a termelők gazdasági rabságának három egymásra következő foka. Mindnek közös vonása az a tény, hogy a termelés és az élet anyagi feltételei ebben vagy abban a konkrét formában az uralkodó osztály kezében vannak; az uralkodó osztály kényszeríti a dolgozók tömegeit, hogy neki dolgozzanak, elsajátítja a többlettermeket, azaz a munka termékének minden feleslegét azon felül, ami a megélhetéshez a legszükségesebb. Ez minden osztálykizsákmányolás lényege. Az egyik kizsákmányoló társadalmi rendszert a másiktól, például a rabszolgatartó társadalmat a kapitalizmustól az különbözteti meg, hogy milyen formában sajátítja el a kizsákmányoló osztály a terméktöbbletet, ezt pedig a tulajdon ilyen vagy olyan formája határozza meg.

Csak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom szüntette meg a föld egyhatod részén az embernek ember által történő kizsákmányolását. Megszüntette a Szovjetunióban a kapitalizmust, eltörölte a termelési eszközök magántulajdonát és országunk rendszerének

megrendíthetetlen alapjává a termelési eszközök társadalmi, szocialista tulajdonát tette meg.

„A népek története sok forradalmat ismer. Ezek a forradalmak abban különböznek az Októberi Forradalomtól, hogy valamennyien egyoldalú forradalmak voltak. A dolgozók kizsákmányolásának egyik formáját felváltotta a kizsákmányolás másik formája, de maga a kizsákmányolás továbbra is megmaradt. A régi kizsákmányolók és elnyomók helyébe új kizsákmányolók és elnyomók jöttek, de a kizsákmányolók és az elnyomók megmaradtak. Csakis az Októberi Forradalom tűzte ki céljául *mindenféle* kizsákmányolás megsemmisítését, *minden néven nevezendő* kizsákmányoló és elnyomó *likvidálását.*"*

A rabszolgatartó, a feudális és a polgári társadalom — a társadalom három antagonisztikus (azaz az osztályok közötti kibékíthetetlen ellentéttel jellemezhető) formája. A kapitalista rendszer — a társadalom utolsó antagonisztikus formája. A kapitalizmus méhében hatalmas termelőerők érlelődtek meg, amelyek a polgári társadalom kereteiben fulladoznak.

A szocialista forradalom, miután megszüntette az embernek ember által történő mindennemű kizsákmányolását, országunkban új történelmi korszakot nyitott meg. A Szovjetunió népgazdasága szocialista rendszerében korlátlan tér nyílik a termelőerők növekedésének és virágzásának. „Itt a termelési viszonyok teljes összhangban vannak a termelőerők állapotával, mert a termelés folyamatának társadalmi jellegét alátámasztja a termelési eszközök társadalmi tulajdona."**

---

* *Sztálin.* Beszéd a rohammunkás kolhózparasztok első szovjetuniói kongresszusán (1933 február 19). Lásd: *Sztálin* A leninizmus kérdései. 433. old.

** *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. 32. old., vagy: *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 583. old., vagy: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története 136. old. (IV. fejezet. 2. pont.).

3. A politikai gazdaságtan mint általános történelmi tudomány

A történelem materialista felfogásából természetszerűen következik, hogy „a társadalom fejlődésének története mindenekelőtt a termelés fejlődésének története, a századok során egymást felváltó termelési módok története, a termelőerők és az emberek termelési viszonyai fejlődésének története."*

Minden termelési mód külön, sajátszerű törvényei szerint él és fejlődik. Egyfajta törvények szerint fejlődött az ősközösség termelési módja, másfajták szerint — a rabszolgarend termelési módja, és megint mások szerint — a kapitalista termelési mód. A Szovjetunióban megteremtett szocialista társadalom olyan törvények szerint él és fejlődik, amelyek gyökerükben különböznek minden előző termelési mód gazdasági törvényeitől.

A minden adott történelmi szakaszban uralkodó termelési mód, másszóval — a társadalom gazdasága — kulcsa a társadalomtörténet törvényei tanulmányozásának. Amilyen a társadalom termelési módja, olyan, alapjában véve, maga a társadalom is, olyan a szellemi élete, politikai rendszere stb.

Ebből ered az a rendkívül fontos következtetés, hogy „a történettudomány fő feladata a termelés törvényeinek, a termelőerők és termelési viszonyok fejlődési törvényeinek, a társadalom gazdasági fejlődése törvényeinek tanulmányozása és felderítése".**

A társadalom gazdasági fejlődéstörvényei tanulmányozásának és felderítésének feladatát a marxista-

---

* *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. 25. old., vagy: *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 577. old., vagy: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. 130. old. (IV. fejezet. 2. pont.).

** *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. 25. old., vagy: *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 578. old., vagy: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. 131. old. (IV. fejezet. 2. pont.).

leninista politikai gazdaságtan teljesíti. Feltárja a századok folyamán egymást felváltó termelési módok keletkezésének, fejlődésének és pusztulásának törvényeit. Tanulmányozza az ősközösségi, rabszolgaságon alapuló és feudális termelési módot és megmutatja, hogy mindegyikük keletkezése, fejlődése és pusztulása nem a véletlen eredménye, hanem a társadalmi gazdasági fejlődés bizonyos törvényei szerint megy végbe. Továbbá tanulmányozza a kapitalizmus keletkezésének, fejlődésének és pusztulásának törvényeit és megmutatja, hogy a kapitalizmus fejlődésének egész menete hogyan készíti elő és teszi elkerülhetetlenné a proletárforradalmat. A politikai gazdaságtan tanulmányozza a Szovjetunióban győzelemre jutott szocialista termelési mód gazdasági törvényeit, felfedi a szocializmus döntő előnyeit a kapitalizmussal szemben, megmutatja a szocializmusból a kommunizmusba vezető fokozatos átmenet törvényeit.

A társadalmi fejlődés törvényei nem az embereken kívül, hanem rajtuk keresztül hatnak. Az emberek maguk csinálják történelmüket, de egy adott, konkrét helyzetben bizonyos, a fejlődés eddigi menetétől öröklött előfeltételek és körülmények között csinálják. A történelmi fejlődés továbbá úgy megy végbe, hogy számos ember kereszteződő cselekedetei végtelen számának összeütközéséből olyan végeredmény jön létre, amely nagyon kevéssé hasonlít az egyes személyek törekvéséhez és kívánságához. Csak a szocializmus nyitja meg a tömegek tudatos történelmi alkotásának egészen új korszakát, amelyben az eredmény megfelel a tudatos célkitűzéseknek. Ezért van az, hogy az eddigi „történelem természeti folyamat módjára játszódik le és lényegében ugyanazoknak a mozgási törvényeknek is van alávetve, mint az."*

* *Engels* levele Bloch-hoz. (1890 szeptember 21-én). Lásd: *Marx—Engels.* A történelmi materializmusról. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára. 6. sz.) Szikra 1948.

Marx volt az első, aki *a termelési módok fejlődését mint természettörténeti, természettudományos folyamatot* elemezte. Ezzel „megmutatta az utat, amelyen a történelem, ez a maga roppant sokoldalúsága és ellentmondó jellege mellett is egységes és törvényszerű folyamat, tudományosan tanulmányozható".*

Marx volt az első, aki a politikai gazdaságtanból történelmi tudományt csinált. Előtte a közgazdászok különbözőképpen magyarázták az egyes gazdasági jelenségeket. Tudományukhoz történelmietlen eljárást alkalmaztak. A polgári (burzsoá) rendszert az emberi társadalom örökkévaló és megváltozhatatlan rendszerének tekintették, olyan rendszernek, amely megfelel magának az emberi természetnek. Olyan emberek, akik koruk történelemtudása magaslatán állottak, természetesen tudták — lehetetlen volt nem tudniok — hogy a kapitalizmus előtt más társadalmi formák is voltak, de ők ezt a maguk módján magyarázták meg. Így pl. Adam Smith a népek gazdagságáról írt munkájában a társadalom fejlődésének történelmi vázlatát adja a legrégibb időktől kezdve, de ezt a fejlődést úgy értékeli, hogy az emberek azelőtt sötétek és tudatlanok voltak, nem ismerték az igazi, valóban társadalmi rendszert, tévedésben leledzettek és mindenféle más társadalmi rendben éltek, amely nem felelt meg az emberi természetnek, majd áttértek a kapitalizmusra, amely végre éppen az a rend, amely megfelel az emberi természetnek. A kapitalizmusról való ilyen nézet Marx elődeinek, a burzsoázia képviselőiként és ideológusaiként fellépő közgazdászoknak osztálykorlátoltságát tükrözte vissza.

Marx tette igazi tudománnyá a politikai gazdaságtant. Fényesen megoldotta azokat a nehézségeket, amelyek előtt elődeinek gondolata tehetetlenül meg-

* *Lenin.* Marx Károly. Lásd: *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus. 16. old.

torpant. Megmutatta, hogy a kapitalizmus viszonyai és törvényei nem általában minden társadalomnak örökkévaló és megváltoztathatatlan törvényei és viszonyai, hanem ellenkezőleg, a társadalom termelőerői fejlődésének bizonyos fokán jönnek létre és a társadalom további előrehaladása folyamán elkerülhetetlenül meg kell szűnniök.

Teljes joggal hasonlította össze Engels azt a fordulatot, amelyet Marx a társadalomtudomány terén vitt véghez, azzal a fordulattal, amelyet Darwin a természettudomány területén vitt véghez. Ha Darwin előtt az emberek a szerves világot megmerevedettnek és változatlannak képzelték, a darwinizmus végetvetett ennek a nézetnek és megmutatta, hogy ebben a világban szüntelen mozgás, szüntelen változás megy végbe. Ugyanilyen fordulatot vitt véghez Marx a társadalmi tudományok terén. A társadalom változatlanságáról, mozdulatlanságáról szóló korábbi elképzelést teljesen kiforrott, egyöntetű tanítással váltotta fel, amely feltárja a társadalmi fejlődés, a társadalom formái változásának törvényeit.

Ennek az emberi társadalom történetével kapcsolatban elfoglalt álláspontnak óriási forradalmasító jelentőségét kimerítően határozza meg Sztálin:

„Ha a világ szakadatlan mozgásban és fejlődésben van, ha a régi elhalása és az új gyarapodása a fejlődés törvénye, akkor világos, hogy nincsenek többé «megingathatatlan» társadalmi rendszerek, hogy a magántulajdon és a kizsákmányolás nem «örök elvek», hogy a földesurak uralma a parasztok fölött, a kapitalistáké a munkások fölött nem «örök eszme».

Tehát: a kapitalista rendszert fel lehet váltani szocialista rendszerrel ugyanúgy, ahogy a kapitalista rendszer annakidején felváltotta a feudális rendszert.

Tehát: nem azokra a társadalmi rétegekre kell orientálódni, amelyek már nem fejlődnek, noha ebben a pillanatban övék is a túlnyomó erő; hanem

azokra a rétegekre, amelyek fejlődnek, amelyeknek jövőjük van, noha ebben a pillanatban a túlnyomó erő nem is az övék."*

A kapitalizmus korszakában a munkásosztály képviseli azt az erőt, amelyé a jövő. A tudományos kommunizmus megalapítói a munkásosztállyal fűzték elszakíthatatlanul egybe sorsukat, mint a munkásosztály ideológusai léptek a társadalmi porondra, a munkásosztály győzelmének szentelték egész életüket és tevékenységüket.

A politikai gazdaságtan „azon törvények tudománya, melyek az emberi társadalomban a létfenntartáshoz szükséges anyagi javak termelése és cseréje felett uralkodnak".** Így tehát az a tárgy, amellyel a politikai gazdaságtan foglalkozik — az anyagi termelés, meghatározott társadalmi formájában. Természetes kiindulópontja, amint Marx mondja „az egyének társadalmilag meghatározott termelése".***

A termelés technikai oldalát a technikai és természettudományok egész sora tanulmányozza. Például a fém kiolvasztását ércből a vas, réz, ólom stb. kohászata tanulmányozza, a repülőgépépítés az aerodinamika törvényein alapszik, számos termelési ágnak a vegyészet nyujt tudományos alapot stb. A mezőgazdaságban a termelés technikai oldalát számos mezőgazdasági tudomány tanulmányozza. A gépipar egész nagy területe a fizika, vegyészet, mechanika és még egy csomó más természeti és műszaki tudomány legszélesebb méretű alkalmazá-

---

* *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. 10. old., vagy: *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 566. old., vagy: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. 117—118. old. (IV. fejezet. 2 pont).

** *Engels.* Hogyan „forradalmasítja" Eugen Dühring úr a tudományt. („Anti-Dühring.") Szikra 1948. 139. old. (II. rész. 1. fejezet.)

*** *Marx.* Zur Kritik der politischen Ökonomie. (Einleitung.) 235. old.

sán alapul. Mindezek a tudományok a termelés műszaki oldalát tanulmányozzák.

A természeti és műszaki tudományok a termelés tudományos alapjait mint a társadalmi embernek a természettel vívott harca folyamatát tanulmányozzák, mint annak a harcnak folyamatát, amelyben az ember felhasználja az általa felismert természeti erőket — a gőz, a villamosság, a vegyészeti reakciók stb. erejét —, hogy a külső természet tárgyait az ember által kitűzött céloknak megfelelően megváltoztassa.

A politikai gazdaságtan ezektől a tudományoktól eltérően a termelés társadalmi oldalát, a termelés társadalmi rendjét, az emberek társadalmi-termelési, vagyis gazdasági viszonyait tanulmányozza.

Azt jelenti-e ez, hogy a politikai gazdaságtannak semmi köze sincs a termelőerők fejlődéséhez? Nem, nem azt jelenti. Az ilyen állítás nyilvánvaló eltérés és durva ferdítés volna a politikai gazdaságtan tárgyának marxista-leninista felfogásával szemben. Hiszen a dolog műszaki oldala nem meríti ki a termelőerőket, a termelőerők tartalmát. A termelőerők óriási szerepet játszanak a társadalmi fejlődés menetében. Ezt a társadalmi fejlődés menetében játszott szerepüket a politikai gazdaságtan köteles tanulmányozni, nincs joga ezt a szerepet mellőzni. A termelőerők határozzák meg ezeknek vagy azoknak a termelési viszonyoknak keletkezését és fejlődését. A termelési viszonyok nem puszta területen, nem légüres térben lépnek fel és fejlődnek, hanem a társadalmi fejlődés adott történelmi fokán, a társadalmi termelési erők fejlődésének adott fokán.

A termelési viszonyok létrejönnek és fejlődnek, a termelési viszonyok egyik típusát más típus váltja fel, szoros kapcsolatban a termelőerők fejlődésmenetével. A termelési viszonyok ilyen vagy olyan rendszere pedig a maga részéről meghatározott befolyást gyakorol a termelőerők fejlődésére a fejlődés minden adott szakaszán. Így tehát a termelési viszonyok

és termelőerők között mindig kölcsönhatás áll fenn. A termelőerők e szerepének a politikai gazdaságtan szempontjából lényeges jelentősége van.

Nem lehet valamennyire is kielégítően megérteni a termelési viszonyokat, ha eltekintünk a termelőerőknek őket létrehozó és kereteik között végbemenő fejlődésétől. Így például szó sem lehet a kapitalizmus termelési viszonyai igazi megértéséről, ha mellőzzük azokat a termelőerők és termelési viszonyok között fennálló ellentmondásokat, amelyek a kapitalizmusra jellemzők. Nem lehet továbbá valamennyire is világos elképzelésünk a szocializmus termelési viszonyairól, ha figyelmen kívül hagyjuk azt, hogy ezek teljesen megfelelnek a szocialista társadalom termelőerői állapotának.

Így tehát, ha arról beszélünk, hogy a politikai gazdaságtan olyan tudomány, amely az emberi társadalom termelését szabályozó törvényekkel foglalkozik, akkor azokról a törvényekről van szó, amelyek a termelés társadalmi oldalára vonatkoznak, azokról a törvényekről, amelyeknek a termelés mint társadalmi termelés van alávetve.

A termelés e társadalmi oldala, vagyis azok a társadalmi viszonyok, amelyek a termelés területén alakulnak ki az emberek között, ezek a politikai gazdaságtan tárgyai.

Így kell értelmeznünk Lenin utalását arra, hogy „a politikai gazdaságtan egyáltalán nem a »termeléssel« foglalkozik, hanem az emberek társadalmi viszonyaival a termelésben, a termelés társadalmi rendszerével".*

A termelés társadalmi rendszere felöleli mind magát a termelést, mind az elosztást, a cserét (olyan társadalomban, ahol ez megvan) és a fogyasztást (társadalmi szerepében, társadalmi oldalát). Termelés lehetséges a termelt termékek cseréje nélkül is, a

* *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Lásd: *Lenin* Művei. 4. kiadás. 3. köt. 40—41. old. (oroszul).

csere azonban, természetesen, nem mehet végbe termelés nélkül: ott, ahol semmit nem termeltek, nincs mit cserélni. Ezzel szemben az elosztás és fogyasztás a termelés bármely társadalmi rendszerében megvan, de a termelés ilyen vagy olyan társadalmi formájától függően változik az elosztás és fogyasztás jellege.

Így tehát a termelés, csere, elosztás és fogyasztás nem önálló, egymástól független jelenségek, hanem a társadalmi termelés egységes folyamata egészének különböző oldalai, vagyis, hogy Marx kifejezésével éljünk „egy egésznek részei, az egységen belüli különbségek".*

Csak azt a terméket lehet elosztani, kicserélni és fogyasztani, amelyet előzetesen termeltek. Ezért a termelésé az elsőség (primátus) a többi mozzanattal szemben. Téves lenne ebből azt következtetni, hogy ezeknek a mozzanatoknak nincs semmi jelentőségük a termelési folyamatra. A társadalmi termelés egységes folyamata egészének különböző oldalai között kölcsönhatás áll fenn, de ebben a kölcsönhatásban a döntő és vezető szerep mindig a termelésé.

A termelés társadalmi törvényei határozzák meg a többi folyamat jellegét is. Ha például a termelés kapitalista formában történik, akkor termékét a polgári piac törvényei szerint cserélik ki, a kapitalista kizsákmányolás törvényei szerint osztják el, s a munkásosztály fogyasztását a munkabér koldusszínvonala, a munkanélküliség stb. korlátozza. A termékek elosztása teljesen a termelési eszközök ezt megelőző elosztásától függ; a spontán, szervezetlen csere az olyan társadalmi munkamegosztás feltételéhez van kötve, amely a termelési eszközök magántulajdonán alapszik. A széles dolgozó tömegek fogyasztásának kereteit és jellegét a termelés folyamatában elfoglalt kényszerhelyzetük szabja meg.

* *Marx.* Zur Kritik der politischen Ökonomie. (Einleitung.) 255. old.

„... Egy meghatározott termelés ilymódon meghatározott fogyasztást, elosztást, cserét, *ezeknek a különböző mozzanatoknak meghatározott viszonyát egymáshoz határozza meg.*"*

Tekintettel arra, hogy meghatározott termelési mód határozza meg a csere és elosztás jellegét, a politikai gazdaságtan, amikor a termelés társadalmi viszonyait tanulmányozza, egyúttal az elosztás és a csere viszonyait is tanulmányozza. Ezért nevezi Engels a politikai gazdaságtant olyan tudománynak, amely a termelést és cserét az emberi társadalom történelmi fejlődése különböző fokain megszabó törvényekkel foglalkozik, s ugyanitt többek között azt is megjegyzi, hogy termelés folyhat csere nélkül is. Más helyen a politikai gazdaságtant, mint „ama feltételek és formák tudományát" határozza meg, „melyek között a különféle emberi társadalmak termeltek és cseréltek és amelyek között a termékeket ennek megfelelően mindenkor elosztották".** A politikai gazdaságtan egyik meghatározása, amelyet Lenin helyeselt, mint olyan tudományról beszél róla, amely „a termelés és elosztás társadalmi viszonyait fejlődésükben tanulmányozza."***

Így tehát, összegezve a marxizmus-leninizmus klasszikusainak nyilatkozatait a politikai gazdaságtan tárgyáról, e tudomány tárgyát a következőképpen kell meghatároznunk:

A politikai gazdaságtan az emberek társadalmi, termelési, vagyis gazdasági viszonyai fejlődéséről szóló tudomány. Azokat a törvényeket deríti fel, amelyek mind a személyes, mind a termelési fogyasztás szükségleti tárgyainak termelésén és elosztásán az em-

---

* Ugyanott.

** *Engels.* Anti-Dühring. 142. old. (II. rész. I. fejezet.).

*** *Lenin.* Recenziók — 1898 április — 1899 májusában. Lásd: *Lenin* Művei 4. kiadás. 2. köt. 371. old. (oroszul).

beri társadalomban a fejlődés különböző fokain uralkodnak.

Az anyagi termelés feltételei nem egyformák a különböző országokban és különböző korszakokban. Más dolog például azok az országok és azok a történelmi korszakok, amelyekben az emberek nyíl és íj segítségével vadászattal foglalkoztak, nem ismerve még rendszeres cserét, és egészen más dolog azok a társadalmak, amelyek ismerik a gépi termelést, a nagymértékben kifejlődött cserét, a pénzt stb. Ezért mondja Engels, hogy az, aki *egy* törvénybe akarná foglalni a Tűzföld gazdaságát és a kapitalista Anglia gazdaságát, néhány banális igazságon kívül, mint amilyen például az, hogy az embereknek mindíg dolgozniok kell, ha élni akarnak stb., semmit sem tudna mondani.

„... A politikai gazdaságtan ilymódon lényegében *történelmi* tudomány. Történelmi, vagyis állandóan változó anyagot tárgyal".* Az emberi történelemben ismert különböző termelési módokat tanulmányozza és megállapítja a különböző termelési módok különböző törvényeit. Hiba volna például azt gondolni, hogy az ősközösség korában érvényes törvények alkalmazhatók a kapitalizmus korszakában.

Azok az alapvető gazdasági törvények azonban, amelyek egy adott termelési módra érvényesek, minden olyan országban érvényesek, ahol ez a termelési mód uralkodik, bármily lényeges is a különbség ezek között az országok között gazdasági, politikai és kulturális szempontból.

A kapitalizmus alapvető törvényei — az értéktörvény és a profittörvény, az értéktöbblet törvénye és a földjáradék törvénye, a tőkekoncentráció és a centralizáció és a munkásosztály elnyomorodása stb. — ezek a törvények minden olyan országban érvé-

* *Engels.* Anti-Dühring. 140. old. (II. rész. I. fejezet.).

nyesek, ahol a kapitalista termelési rendszer uralkodik.

Lenin rámutatott arra, hogy „az anyagi társadalmi viszonyok elemzése rögtön megadta a lehetőséget arra, hogy az ismétlődéseket és szabályszerűségeket megállapítsák és a különböző országok viszonyait egy alapfogalomban, a *társadalmi alakulat* alapfogalmában általánosítsák".*

Az emberek termelési viszonyai a társadalomban nem mint különálló viszonyok állnak fenn, hanem egy meghatározott rendszer formájában. Ha azt látjuk, hogy a vadászat túlsúlyban van a megélhetési eszközök megszerzésére irányuló minden más móddal szemben, és azt látjuk, hogy a technika rendkívül alacsony színvonalon áll, amikor is az emberek alighogy úrrá lettek a tűzön és talán még az íjat és a nyilat sem ismerik, hogy egyéb tökéletesebb munkaeszközökről ne is szóljunk; ha csak az egyszerű együttműködés termelési viszonyait figyelhetjük meg a termelőerőknek ezen a fejlettségi fokán — akkor tévedés veszélye nélkül elmondhatjuk, hogy az ősközösség rendszerével állunk szemben. Ha pedig a társadalomban olyan termelési viszonyokat figyelünk meg, mint a munkás kizsákmányolása a tőkés által, akkor biztonsággal állíthatjuk, hogy ebben a társadalomban fejlett pénzforgalom, bankok, tőzsde van, hogy ebben a társadalomban kisárutermelő gazdaság is van, hogy a földbirtokosok és tőkések kizsákmányolják a parasztot stb. Minden adott termelési viszony kapcsolatos egyéb megfelelő termelési viszonyokkal, amelyekkel együtt egy bizonyos egységes rendszert alkot. Amikor a termelési viszonyok rendszeréről, összességükről van szó, általában a társadalom gazdasági szerkezete (struktúrája) kifejezést használjuk. Más szóval: a társadalom gazdasági szer-

* *Lenin:* Kik azok a „népbarátok" és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen. 14. old., vagy: *Lenin.* Válogatott művek. 1. köt. 94. old.

kezete — a termelési viszonyoknak az adott társadalomban uralkodó rendszere. Ilyen értelemben beszélnek a feudalizmus, a kapitalizmus stb. gazdasági szerkezetéről.

Végül valamivel szélesebb értelme van a társadalmi-gazdasági alakulat fogalmának. Ennek a fogalomnak a marxizmus-leninizmus klasszikusainál rendszerint gazdagabb és sokoldalúbb tartalma van. Amikor társadalmi-gazdasági alakulatról van szó, nemcsak az adott társadalomban uralkodó termelési módot tartjuk szem előtt, hanem az adott társadalmi formát minden mástól megkülönböztető sajátosságok és különbségek összességét. Ilyen értelemben mutat rá Lenin például arra, hogy a „Tőké"-ben Marx megmutatta „az egész tőkés társadalmi alakulatot — az életmódot és szokásokat jellemző körülményeivel, a termelési viszonyokban rejlő osztályellentétek tényleges társadalmi megnyilatkozásaival, a tőkésosztály uralmát védő polgári politikai felépítményével, a szabadság, egyenlőség stb. polgári eszméivel, a polgári családi viszonyokkal együtt".*

Így tehát a politikai gazdaságtan minden adott, meghatározott társadalmi gazdasági alakulat, minden adott termelési mód, a termelési viszonyok minden adott rendszere gazdasági fejlődésének törvényeit tanulmányozza. Ez a „társadalmi termelés történelmileg fejlődő alakulatairól szóló tudomány",** amely megadja „a különböző társadalmi gazdasági rendszereknek és minden egyes rendszer lényeges vonásainak alapfogalmait".***

Amikor Marx a „Tőké"-t írta, az a rendkívül fontos feladat állt előtte, hogy a kapitalista társada-

---

* *Lenin.* Kik azok a „népbarátok" és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen? 16. old., vagy *Lenin.* Válogatott művek. 1. köt. 95. old.

** *Lenin.* Recenzió Bogdánov könyvéről. Lásd: *Lenin* Művei. 4 kiad. 4. köt. 33. old (oroszul).

*** Ugyanott.

lom fejlődésének gazdasági törvényét felfedje. Éppen a polgári termelési mód törvényeinek felderítése adott a munkásosztály kezébe legyőzhetetlen fegyvert a szocializmusért folytatott harchoz. „Az adott, történelmileg meghatározott társadalom termelési viszonyainak, azok keletkezésének, fejlődésének és hanyatlásának kikutatása — ez Marx gazdasági tanításának tartalma".*

A proletariátus szocializmusért vívott osztályharca érdekében Marxnak mindenekelőtt a polgári társadalom keletkezése, fejlődése és pusztulása törvényeit kellett felderítenie. De Marx ezt a feladatot csak azért tudta megoldani, mert felkutatta az emberi társadalom fejlődésének menetét a társadalom keletkezésétől kezdve, felkutatta a társadalmi termelés különböző alakulatainak váltakozását, a különböző termelési módokat.

Ami a kapitalista társadalom tanulmányozását illeti, minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy *Marx fedezte fel a kapitalizmust.* A polgári közgazdászok és történetírók természetesen Marx előtt is leírták és elemezték a polgári társadalom számos lényeges oldalát, felfedve annak sok sajátos ellentmondását. De csak Marx lángelméje tudott képet adni a kapitalizmusról mint az emberi társadalom fejlődésének meghatározott történelmi fokáról. A „Tőke" szerzőjének tolla alól a polgári társadalom felboncolva került ki, gazdasági alapjával és ideológiai felépítményeivel, termelési viszonyaival, családi, állami, jogi stb. formáival együtt.

Amikor Marx elődei a kapitalizmus egyes oldalait elemezték, nem tudtak teljes, általános képet adni róla. Éppen ott és akkor keveredtek megoldhatatlan ellentmondásokba, ahol és amikor eljutottak a kapitalista termelés jelenségei általános kap-

* *Lenin.* Marx Károly. Lásd: *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus. 19. old.

csolatának, fejlődése irányának, dinamikájának, törvényeinek kérdéséhez.

„A burzsoázia társadalomtudománya, a klasszikus politikai gazdaságtan — írta Engels — túlnyomóan csak a termelésre és cserére irányuló emberi cselekvések ... társadalmi hatásával foglalkozik ...“* De a társadalom gazdasági fejlődésének jellegzetes sajátossága abban áll, hogy e fejlődés folyamán az emberi cselekvések végső és ösztönös eredményeként olyan jelenségek jönnek létre, amelyek legkevésbbé sem hasonlítanak okozóik tudatos szándékaihoz.

Amikor Engels a marxi felfedezések jelentőségét összehasonlította Darwin felfedezésének jelentőségével, zseniális barátja két legnagyobb felfedezéséről beszélt: a történelem materialista felfogásáról és az értéktöbblet elméletéről. A történelmi materializmus elsőnek teremtette meg a politikai gazdaságtan tudományos újjáalakításának szilárd alapját. Az értéktöbblet elmélete, melyet Lenin Marx gazdasági tanai sarkkövének nevezett, volt a politikai gazdaságtan újjáalakításának, igazi tudománnyá válásának alapvető és döntő emelője.

A „Tőke“ egész tartalma elsősorban arra irányul, hogy a kapitalizmus történelmileg múló jellegét feltárja. Marx felfedi a kapitalista viszonyok lényegét és megmutatja, hogy ezek a viszonyok elkerülhetetlenül létrejönnek a társadalmi fejlődés bizonyos szakaszán, meghatározott törvények szerint fejlődnek és sajátos ellentmondásuk fejlődésénél fogva szükségszerűen elpusztulnak a szocialista forradalom csapásai alatt.

Engels az „Anti-Dühring“-ben a széles értelemben vett politikai gazdaságtant, mint olyan tudományt határozta meg, amely az emberi társadalom

* *Engels.* A munka szerepe a majom emberréválásában. Lásd: *Engels.* A természet dialektikája. 59. old.

anyagi életfeltételei termelését és cseréjét szabályozó törvényeket vizsgálja és rámutatott arra, hogy ezt a tudományt még meg kell teremteni. „Amit nekünk a gazdaságtudomány mindmáig adott — írta —, az csaknem kizárólag a kapitalista termelési mód keletkezésére és fejlődésére korlátozódik: a feudális termelési és csereformák maradványainak bírálatával kezdődik, bebizonyítja a kapitalista formák által való felváltásuk szükségszerűségét, kifejti azután a kapitalista termelési mód és a neki megfelelő csereformák törvényeit pozitív oldalukról, vagyis arról az oldalról tekintve, hogy mennyiben mozdítják elő a társadalom általános céljait és végződik a kapitalista termelési mód szocialista kritikájával, azaz negatív oldalról tekintett törvényeinek kifejtésével, annak kimutatásával, hogy ez a termelési mód saját fejlődése következtében a felé a pont felé tör, ahol önmagát teszi lehetetlenné".*

Amikor Engels ezt a kapitalista termelési módot tanulmányozó tudományt tartotta szem előtt, „szűkebb értelemben vett"** politikai gazdaságtanról beszélt. Hogyan értsük Engelsnek ezt az útmutatását? Egyszerűen megállapította azt a tényt, hogy abban az időben, amikor munkáját írta, vagyis a 70-es évek derekán, a politikai gazdaságtan fő figyelme a kapitalista rendszer viszonyainak tanulmányozására irányult. De gyökerében hibás volna ebből az útmutatásból azt a következtetést levonni, hogy Engels valamilyen két, egymástól független és egyenjogú politikai gazdasági tudomány létezésére utalt volna, amelyek közül az egyik az összes társadalmi alakulatokat tanulmányozza, a másik pedig csak a kapitalista rendszert.

Az ilyen következtetés annál is inkább téves volna, mert maga Engels hangsúlyozta Marx munká-

* *Engels.* Anti-Duhring. 142. old (II. rész. I. fejezet).

** Ugyanott, 143. old (II. rész. I. fejezet.).

jának kizárólagos jelentőségét a kapitalizmus előtti alakulatok alapvonásai tisztázásánál Rámutatott arra, hogy a kapitalizmus szocialista bírálata bevégzéséhez nem volt elég a polgári termelési módot ismerni. Ehhez feltétlenül, ha általános vonásaiban is, meg kellett vizsgálni és összehasonlítás tárgyává kellett tenni a társadalom kapitalizmus előtti formáit. Ezt a munkát végezte el Marx is.

Amikor Engels az „Anti-Dühring"-et írta, a „Tőké"-nek még csak első kötete jelent meg. Engels már csak Marx halála után bocsátotta ki a második és harmadik kötetet. Ezenkívül 1884-ben jelent meg Engels „A család, a magántulajdon és az állam eredete" c. munkája, amelyet a társadalom kapitalizmus előtti formái elemzésének szentelt. Végül egészen rendkívüli jelentősége van a marxista elmélet fejlődésének a következő évtizedekben — Lenin és Sztálin munkáiban, amelyek a marxista tanítást új, magasabb fokra emelik. Ezekben a munkákban mélyrehatón feldolgozták először is a kapitalizmus fejlődésének legfelsőbb fokát — az imperializmust, és másodszor — a szocialista termelési módot, a szocialista gazdaságot; ezek a munkák, továbbá, rendkívül sok értékes anyagot szolgáltatnak nemcsak a kapitalista rendszer, hanem a kapitalizmus előtti alakulatok marxista felfogásához is Ilymódon, a mai marxista-leninista politikai gazdaságtan széles értelemben vett politikai gazdaságtan, mert felöleli az összes termelési módokat, amelyeket az emberiség története ismer: az ősközösséget, a rabszolgatartó rendszert, a feudalizmust, a kapitalizmust és a szocializmust.

*

A politikai gazdaságtan, mint általános történelmi tudomány, először, vizsgálata tárgyába foglalja saját történetét, vagyis a közgazdasági gondolat történetét, másodszor pedig szorosan összefügg a gazdasági fejlődés, a nemzetgazdaság történetével.

Marx már a „Német ideológia" c. munkájában megjegyezte, hogy maga az ideológia csak egyik oldala az egyetlen tudománynak — a történelemtudománynak. A német filozófia konzervatív idealista rendszere, a dialektikus módszerrel éles és kibékíthetetlen ellentétben, úgy állította be az emberi öntudat fejlődését, mint valamilyen abszolút szellem önmozgásának eredményét. Marx és Engels materialista dialektikája elvetette a német idealizmus reakciós dogmáját és megmutatta, hogy a tudományos gondolkodás a maga fejlődésében nem mas, mint a valóság törvényeinek megfelelően átdolgozott és helyesbített reális történelmi folyamat visszatükrözése. Ilyen értelemben hangsúlyozta Engels a „Természet dialektikája"-ban, hogy a tudomány mozgása végeredményben nem más, mint az anyag mozgásának egyik alakja. Ezért nem lehet eléggé teljes és befejezett a természeti vagy társadalmi élet jelenségei egy adott körének tanulmányozása, ha nem foglalja magában e jelenségek köréről való tudományos fogalmak történelmi fejlődését.

Mint ismeretes, a reakciós német tudomány, amely gondosan összeszedegette az emberiség eszmei fejlődésének haladásellenes hulladékait, különös buzgalommal működött az úgynevezett „dogmatörténet" területén. Sok évtizeden át firkáltak tele papírokat többé-kevésbbé terjedelmes „elméletténetekkel" a nagyszámú német sötétfejű reakciósok és vaskalapos filiszterek. Az ilyfajta művek hullaszagú reakcióssága és tompaagyú pedantériája nemhiába vált közmondásossá az egész világ tudományos köreiben. Természetesen az ilyenféle társadalmi tudomány története nemcsak nem segitette elő a társadalmi fejlődés törvényeinek tényleges feltárását, hanem ellenkezőleg, azt a célt tűzte maga elé, hogy mindenféle áltudományos előítéletek felhalmozásával elhomályosítsa és megnehezítse megértésüket. Nem szolgálhat az adott tudomány tár-

gyának teljesebb megismerésére a különböző elméleteknek időrendi sorrendjükben való egyszerű, minden eszmét nélkülöző felsorakoztatása sem.

A marxista-leninista elmélet története elmaradhatatlan része a marxista-leninista tanítás eszmei kincseskamrájának. Marx „Tőké"-je tartalmazza a Marx-előtti kor egész gazdasági tudománya legteljesebb és legkimerítőbb történelmét. Ismeretes, hogy Marx mily gondossággal és tudományos lelkiismeretességgel gyűjtött, kapart elő a véka alól és tisztított meg a feledés porától minden értékes gondolatot és elgondolást, melyet a gazdasági élet kérdéseiről valaha is elmondtak. Marx átható pillantását nem kerülték el még az egyes olyan megsejtések, találó megjegyzések sem, amelyek az ókor gondolkodói, a középkori szkolasztikusok, a renaissance-korabeli írók műveiben előfordultak, nem is szólva a kapitalizmus manufaktúrakorabeli közgazdászairól.

De amikor valamennyi korszak és nép tudományos alkotása kincseskamrájából felszínre hozta mindazt, ami valamilyen formában jellemezte a társadalom gazdasági életéről való tudományos elgondolások fokozatosan továbbhaladó fejlődését, Marx egyáltalán nem a tudományos kutatások és tévedések szenvedélytelen krónikása szerepében lépett fel. Materialista dialektikája módszerét követve, a különböző tudományos elgondolások történelmi gyökereit tárta fel. Leleplezte a gazdasági tanok gyakran tévedésbe ejtő külső burokba rejtett valódi osztályértelmét. Pontosan és világosan meghatározta minden elméleti rendszer helyét az emberi társadalom törvényei felismerésének általános előrehaladó menetében.

Marx, mint a forradalmi osztály ideológusa, kinek hivatása nemcsak felismerni, hanem át is alakítani a világot, az emberek társadalmi-termelési viszonyait gyökeresen átépíteni, kritikusan feldolgozta a gazdasági tudománynak előtte felhalmozott anyagát. Kimé-

letlen kritikának vetette alá a közgazdászok előbbi elgondolásait és elméleteit. Nem hiába, hogy a „Tőke" alcíme „A politikai gazdaságtan bírálata."

A „Tőké"-ben Marx a politikai gazdaságtan alapfogalmai (kategóriái) kifejtésével kapcsolatban és egyidejűleg, kritikai vizsgálatnak vetette alá a gazdasági tanok történetét. Az ilyen fejtegetési módszer volt az egyedüli helyes módszer egy olyan munkában, amelynek célja egy új elmélet létrehozása, olyan elméleté, amely a munkásosztályt forradalmi harcra hivatott felfegyverezni. Engels rámutatott arra, hogy ha ez a fejtegetés a politikai-gazdasági irodalom történelmi fejlődésének útját követte volna, elkerülhetetlenül túl lett volna terhelve kevéssé értékes, másodrendű anyaggal; a fejtegetés logikai fonala megszakadt volna.

De Marxnak az volt a szándéka, hogy a „Tőke" épületét a gazdasági elméletek történelmi áttekintésével, úgyszintén a gazdasági fejlődés történelmének vázlatával tetőzze be. Már akkor is, amikor „A politikai gazdaságtan bírálatához" című munkáját készítette sajtó alá, amelyet főmunkája első füzetének tekintett, úgy tervezte, hogy három egymással összefüggő munkát fog írni. 1858 február 22-én kelt levelében, amelyben alapvető gazdasági munkájáról beszélt, további terveiről a következőket írta:

„A politikai gazdaságtan és a szocializmus bírálata és története, egészében, egy másik munka tárgya lesz. Végül, a gazdasági kategóriák és viszonyok fejlődésének rövid *történelmi szemléje* lesz a harmadik munka".*

Mint ismeretes, Marxnak nem sikerült ezt a széles programot egészen teljesítenie. Fő művének kidolgozása következő szakaszában, amikor sajtó alá rendezte a „Tőke" első kötetét, már lemondott arról a tervéről, hogy a gazdasági fejlődés történetét megírja, de ugyanakkor továbbra is úgy tekintette az „elmélet

* *Marx* levele Lassalle-hoz 1858 május 22-én.

történetét", mint munkája elválaszthatatlan alkotórészét. Ezt bizonyítja például Marxnak 1866 október 13-án írt levele Kugelmannhoz, amelyben Marx négy könyvet sorol fel, melyek munkája alkotórészei, s a negyedik könyv címe: „Az elmélet történetéhez" lett volna. Ennek a történelmi áttekintésnek Marx szavai szerint az lett volna a célja, hogy megmutassa, „milyen történelmileg lényeges formában fejezték ki először és fejlődtek tovább a politikai gazdaságtan törvényei".*

Marxnak nem adatott meg, hogy ezt a munkáját befejezhesse. A „Tőke" negyedik könyvének kéziratfogalmazványát két évtizeddel halála után adták ki, „Elméletek az értéktöbblet"-ről címmel. A politikai gazdaságtan történetének szentelt tanulmányok, amelyeket e mű tartalmaz, a marxizmus gazdasági tanának nélkülözhetetlen részei.

A politikai gazdaságtan történetében számunkra különösen érdekes és fontos az oroszországi nemzetgazdasági eszmék története. Marxnak hazánk dicső multja iránt tanúsított szeretetteljes figyelme kifejezésre jut többek között különös érdeklődésében mindaz iránt, amit a haladó orosz gondolkodók valamennyi tudomány terén nyujtottak. Oroszország, a leninizmus hazája, kiváló helyet foglal el a gazdasági tudomány fejlődésének történetében.

Sok orosz közgazdász hagyott gazdag örökséget az orosz történelem során felmerülő fontos gazdasági kérdések önálló megoldására irányuló eredeti munkákban.

A XIX. század haladó orosz gondolkodói, amikor kritikusan átdolgozták minden ország velük egykorú tudománya tapasztalatát, mélyrehatóan feltárták a polgári politikai gazdaságtan csődjét, amely abban az időben már végleg felcserélte az önzetlen, tudományos kutatást az uralkodó rendszer mindenáron való

* Theorien über den Mehrwert. (Elméletek az értéktöbbletről.) 1. köt. Stuttgart 1905. 77. old.

védelmezésével. Az orosz tudósok, különösen Csernysevszkij, e kiváló munkálkodását, mint ismeretes, már Marx is nagyrabecsülte (a „Tőke" második kiadásához írt előszavában). Marx halála után pedig Engels, orosz barátaival folytatott levelezésében, felháborodva ostorozta annak a német kincstári tudománynak tudós firkászait, amely már akkor is olyan „mélyre süllyedt, hogy aligha süllyedhet bármikor is még mélyebbre"* és megállapította, hogy „az elméleti és kritikai gondolat, amely német iskoláinkból majdnem teljesen eltűnt, úgylátszik, Oroszországban talált menhelyre".**

Az orosz gazdasági gondolat sok újat, haladót vitt a világ gazdasági tudománya fejlődésébe: a tudomány nagy korifeusai. Lenin és Sztálin személyében pedig elérte a világ gazdasági tudománya csúcspontját. Lenin és Sztálin teremtette meg elsőnek az imperializmus marxista elméletét, hazánk óriási történelmi tapasztalata összesítése alapján megteremtették a szocializmus politikai gazdaságtanát. óriási mértékben gazdagították általában a marxista tudományt és különösen a marxista politikai gazdaságtant. Az orosz kultúra rendkívül gazdag kincseskamrája, amelynek óriási vívmánya a leninizmus, magábanfoglalja a gazdasági gondolat kiváló eredményeit is, amelyeknek tanulmányozása a politikai gazdaságtan tanulmányozásának elengedhetetlen része.

4. A szocializmus politikai gazdaságtanáról

A politikai gazdaságtannak mint történelmi tudománynak rendkívül fontos alkotórésze a *szocializmus politikai gazdaságtana.* A szocializmus politikai gazdaságtanát Lenin és Sztálin dolgozták ki műveikben, amelyek a Szovjetunió szocialista építése óriási tapasztalatait összegezik és a marxizmust új, magasabb

* *Engels* levele Nikoláj—on-hoz 1885 november 13-án.
** *Engels* levele Zaszúlicshoz 1884 március 6-án.

fokra emelik. A szocializmus politikai gazdaságtanának óriási *gyakorlati jelentősége van*, és a szovjet nép egész sokrétű gazdasági tevékenységének vezérfonala.

Felderíti azokat a *gazdasági törvényeket*, amelyek a Szovjetunió nemzetgazdasága szocialista rendszerében hatnak. Ezek a törvények mind *tartalmukban* mind *formájukban* gyökeresen, elvileg különböznek azoktól a gazdasági törvényektől, amelyek a kapitalizmusban és minden azt megelőző termelési módban érvényesek.

A szocializmus politikai gazdaságtana a szocialista termelési módot tanulmányozza, a szocialista társadalom termelési viszonyaival foglalkozik, amelyek teljes összhangban vannak a termelőerők jellegével. A szocializmus óriási gazdasági ereje a szocialista állam, amely a szocialista társadalom egész gazdasági- és kulturális életét irányítja. A szocializmus politikai gazdaságtana a szocializmus gazdasági kategóriáival foglalkozik, amelyek gyökeresen különböznek a kapitalizmusnak és minden azt megelőző termelési módnak gazdasági kategóriáitól. A Szovjetunió szocialista gazdasága teljesen kiépült, új típusa a társadalmi termelésnek, az emberiség történelmének leghaladóbb típusa, amely a kapitalizmusnál *magasabb* és a kapitalizmussal szemben mérhetetlen *előnyökkel* rendelkezik. Ezeknek az előnyöknek, amelyek a népgazdaság szocialista rendszerének természetében gyökereznek, óriási jelentőségük van mind békeidőben, mind a háború körülményei között.

„A háború tanulságai arról beszélnek, hogy a szovjet rendszer nemcsak a békés építés éveiben legjobb formája az ország gazdasági és kulturális fellendítése megszervezésének, de háború idején is legjobb formája a nép teljes ereje mozgósításának az ellenség visszaverésére."*

* *Sztálin.* A Nagy Októberi Szocialista Forradalom XXVI. évfordulója. Lásd: *Sztálin.* A Szovjetúnió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra 1945. 147—48. old.

A szovjet rendszer előnyei a békés gazdasági építés idején hazánknak a gazdasági fejlődés olyan ütemét biztosították, amely körülbelül tízszer gyorsabb a kapitalista országok fejlődési üteménél. Ez adott módot a Szovjetuniónak arra, hogy történelmi szempontból rendkívül rövid idő alatt megszüntesse az évszázados gazdasági és technikai elmaradottságot és óriási ipari hatalommá fejlődjék. A szocializmus előnyei a kapitalizmussal szemben fényesen megnyilvánulnak a dolgozó tömegek anyagi jólétének és kulturális színvonalának állandó növekedésében.

A német fasiszta területrablók ellen folytatott Nagy Honvédő Háború viszonyai között a szovjet rendszer előnyei adták meg hazánknak azt a lehetőséget, hogy a vadállati ellenség rohamaival szemben megállja a helyét, keresztülhúzza minden számítását, óriási erejű csapásokat mérjen erre az ellensegre és a hitleri háborús gépezetet teljesen szétzúzza. A Szovjetunió szocialista gazdasága becsülettel állta ki a háború sokoldalú próbáját. A szocialista állam sikeresen tudta teljesíteni azt a bonyolult feladatot, hogy a keletre áthelyezett ipar részére új bázist teremtsen és a szovjet hadsereget ellássa minden, az ellenség elpusztításához szükséges fegyverzettel és hadifelszereléssel; a kolhóz- és szovhóz-gazdaság ellátta a hadsereget és a várost élelmiszerrel, és az ipart nyersanyaggal. A szovjet társadalom megingathatatlan erkölcsi- és politikai egysége, amely az országunkban uralkodó szocialista termelési mód alapján jött létre, halomra döntötte a hitleristák minden kalandos számítását arra, hogy szakadás jön létre a munkások és parasztok között hogy országunkban a nemzetek közti viszály és harc üti fel a fejét. A szovjet rendszer mentette meg hazánkat az osztályrészül jutott legnagyobb megpróbáltatások idején.

„Az Októberi Forradalomban született szocialista rendszer nagy és lebírhatatlan erőt adott népünknek és hadseregünknek. A Szovjetállam a háború súlyos

terhe ellenére, az ország igen nagy és gazdasági szempontból fontos vidékeinek időleges német megszállása ellenére, a háború folyamán nem csökkentette, hanem évről-évre fokozta a frontnak fegyverzettel és lőszerrel való ellátását. A Vörös Hadseregnek most nem kevesebb, hanem több harcikocsija, ágyúja, repülőgépe van, mint a német hadseregnek. Ami haditechnikánk minőségét illeti, az e tekintetben jóval felülmúlja az ellenség fegyverzetét. Hasonlóan a Vörös Hadseregnek, amely hosszas és nehéz küzdelemben egymaga vívta ki a katonai győzelmet a fasiszta csapatok felett, a szovjet hálorszag dolgozói a Hitler-Németországgal és cinkóstársaival folytatott párviadalban gazdasági győzelmet arattak az ellenség felett."*

A szocialista termelési mód meghatározott gazdasági törvények szerint él és fejlődik. A szocializmus gazdasagi törvényei jellegének megértéséhez a kulcsot a szocialista építés gyakorlatának gazdag tapasztalata adja, amelyet Lenin és Sztálin munkái, valamint a párthatározatok összegeztek és elméletileg általánosítottak.

A szocializmus különféle ellenségei — a kártevő polgári közgazdászok, a trockista-bucharinista fasiszta ügynökség táborából való restaurálók — megkísérelték, hogy a szocialista gazdaság törvényeit a kapitalista gazdaság törvényeinek tüntessék fel. Kártevő, ellenforradalmi céljaik érdekében meghamisították, rágalmazón kiforgatták a nálunk létrejött szocialista viszonyok jellegét. Ilyenek voltak azok az ellenséges elméletek, amelyek szocialista üzemeinknek, kereskedelmünknek, pénzünknek, bankjainknak stb. állítólagos „államkapitalista" jellegéről beszéltek. A kapitalizmus minden rendű és rangú polgári restaurálói a szocializmus győzelmében való hitetlenség mérgét hintették el, amikor azt a nyomorult esz-

* *Sztálin.* A Nagy Októberi Szocialista Forradalom XXVII. évfordulója. Lásd: *Sztálin.* A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborujáról. 194—95. old.

mécskét terjesztették, hogy a Szovjethatalom idején is a kapitalista gazdaságnak ugyanazok a változatlan törvényei uralkodnak, amelyek azelőtt uralkodtak és hogy minden ezeknek a törvényeknek megsértésére irányuló kísérlet csak gazdasági megrázkódtatásokhoz vezethet. Pártunk Sztálin vezetése alatt teljesen elsöpörte és a szocialista építés egész gazdag gyakorlata, a szocializmus óriási világtörténelmi jelentőségű győzelmei lelepleztek ezt az ellenséges álláspontot.

A kapitalizmus felszámolásával e rendszer számos sajátos törvénye elveszti érvényét és megszűnik hatni. De ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a nemzetgazdaság szocialista rendszerében nincsen semmiféle gazdasági törvény.

Az ilyen mélységesen téves következtetés lényegében azt jelentené, hogy lemondunk a szovjet nemzetgazdasági rendszer valóságos viszonyainak tudományos elemzéséről, mert ott, ahol nincsenek törvények, ahol nincs törvényszerű fejlődés, ott nincs helye a tudománynak sem. Annak az elképzelésnek, hogy a szocializmusban nem hathatnak gazdasági törvények, az a teljesen marxistaellenes nézet az alapja, hogy gazdasági törvényeknek csak olyan törvényeket tekinthetünk, amelyek az emberek akaratán és tudatán kívül érvényesülnek, amelyek a spontán törvényszerűségek jellegével bírnak, amelyek, mint Marx mondja, úgy hatnak, mint amikor az ember feje felett összedől a ház. De ez a jellemzés csak a kapitalista termelési mód gazdasági törvényeire vonatkozik, de korántsem a gazdasági törvényekre általában.

A valóságban semmiféle termelési rendszer sem állhat fenn és nem fejlődhetik anélkül, hogy kereteiben ilyen vagy olyan gazdasági törvények ne hatnának. Tagadni azt, hogy a szocializmusban gazdasági törvények vannak, annyit jelent, mint a legközönségesebb voluntarizmusig süllyedni, amely a termelés

törvényszerű fejlődési folyamata helyett csak önkényt, véletlent, kaoszt ismer el. Természetes, hogyha így fogjuk fel a dolgot, elveszítjük az ilyen vagy olyan vonal, az ilyen vagy olyan politika helyességének minden mértékét, és nem tudjuk megérteni a társadalmi fejlődési folyamat ilyen vagy olyan jelenségének törvényszerűségét.

Elemi igazság az, hogy a társadalom, bármilyen is formája, meghatározott, objektív szükségszerűségen alapuló törvények szerint fejlődik. Ez az objektív szükségszerűség különbözőképpen nyilvánul meg a társadalom különböző formáiban. A kapitalizmusban az objektív szükségszerűség spontán gazdasági törvények alakjában hat, amelyek végtelen sok elhajláson, katasztrófán, összeomláson keresztül, a termelőerők elpusztítása útján érvényesülnek. Teljesen másképpen hat az objektív szükségszerűség a szocialista termelési mód viszonyai között. Olyan gazdasági törvények alakjában lép fel, amelyeket az adott társadalom fennállásának minden külső és belső körülménye, fejlődésének minden történelmi előfeltétele megszab, de ez olyan objektív szükségszerűség, amelyet az emberek felismertek, amely a szocialista társadalom építői személyében, e társadalom irányító és vezető ereje — a Szovjetállam — személyében, a dolgozó tömegek egész ténykedését vezető kommunista párt személyében átment az emberek tudatán és akaratába és az emberek tudatán és akaratán keresztül érvényesül.

A szocializmus gazdasági törvényei tehát a szocialista társadalom anyagi életének reális feltételeiből, fejlődésének összes külső és belső körülményeiből következnek. De ezek a törvények nem spontán módon, nem maguktól valósulnak meg, hanem mint tudatosított törvények, amelyeket a szovjet állam a szocialista építés gyakorlatában alkalmaz és felhasznál.

A szocialista társadalom feladatául tűzte ki azoknak a gazdasági viszonyoknak aktív megváltoztatását, amelyeket a multtól örökölt. Egyáltalán nem igyekszik ezeket a viszonyokat megörökíteni, hanem ellenkezőleg, tevékenyen, gyakran gyökerestől megváltoztatja őket a szocializmus felépítése alapfeladatainak és a kommunizmus magasabb szakasza felé való további haladásnak megfelelően. A szocializmus gazdasági törvényei a szocialista társadalom építőinek szervezett tevékenysége útján valósulnak meg, amely meghatározott, előre kitűzött célokra irányul és az előre megállapított eredményeket el is éri. Ebben áll a gyökeres elvi különbség a szocializmus gazdasági törvényei és a kapitalizmus törvényei között.

Engels, a szocialista társadalmat tartva szem előtt, ezt írta az „Anti-Dühring"-ben:

„Az embereket környező életfeltételek köre, amely idáig az embereken uralkodott, most az emberek uralma és ellenőrzése alá kerül, akik most először válnak a természet tudatos, tényleges uraivá, mert és amennyiben saját társadalmasításuk uraivá lesznek. Saját társadalmi tevékenységük törvényeit, melyek idáig idegen, rajtuk uralkodó természeti törvényekként állottak velük szemben, az emberek majd teljes szaktudással alkalmazzák s ezzel uralmuk alá vetik. Az emberek saját társadalmasítása, amely eddig, a természet és a történelem által rájuk erőszakoltan, velük szembenállott, most saját szabad tettük lesz. Az objektív, idegen hatalmak, melyek eddig a történelmen uralkodtak, maguknak az embereknek ellenőrzése alá kerülnek. Csak ettől kezdve fogják majd az emberek teljes tudatossággal maguk csinálni történelmüket, csak ettől kezdve lesznek meg az általuk mozgásba hozott társadalmi okoknak túlnyomólag, s állandóan növekvő mértékben, az általuk elérni kívánt hatásaik is. Ez az emberiség ugrása

BUDAPESTI EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
MARXIZMUS-LENINIZMUS TANSZÉK
Budapest, V., Szerb utca 10

a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába".*

A szocializmus gazdasági törvényei jellegének kérdése természetesen összefügg a *Szovjetállam gazdasági szerepének kérdésével.* A Szovjetállamnak a társadalom egész életében, így tehát gazdasági életében is lényegesen más szerepe van, mint bármely más államnak. Egyes felületes megfigyelők ezt az egész különbséget csak mennyiségi különbséggé akarják lefokozni, arra korlátozzák, hogy, úgymond, a Szovjetállam „többet avatkozik bele" a gazdasági életbe, mint a többi mai állam. A dolog lényege, persze, korántsem ebben van. Itt gyökeres minőségi különbségről van szó, arról, hogy az állam szerepe a szocializmusban elvben különbözik attól a szereptől, amelyet az állam valamennyi megelőző termelési módon belül betölt.

Ismeretes, hogy az állam a kapitalizmus viszonyai között is gyakran nagyon komolyan beavatkozik a gazdasági életbe. Ha történelmi példát keresünk, elég arra emlékeztetnünk, milyen szerepe volt az államhatalomnak az eredeti felhalmozás folyamán. Ennek a korszaknak állami rendszabályaira célozva írta Marx, hogy egy régi társadalomnak, amely egy újjal terhes, az erőszak a bábája. Ha a mai korról beszélünk, elég azokra a különböző rendszabályokra emlékeztetnünk, amelyeket valamennyi háborút viselt ország foganatosított, és amelyek arra irányultak, hogy a gazdaságot alávessék a hadviselés feladatainak.

Így tehát tagadhatatlan, hogy az állam a kapitalizmus alatt is nem csekély fontosságú szerepet játszhat és valóban játszik is a gazdasági életben. De ennek a szerepnek korlátja, hogy az egész gazdaság alapja a tőkések magántulajdona a termelési eszközök felett. Az állam beleavatkozhat és valóban bele

* *Engels.* Anti-Dühring. 268. old. (III rész. II. fejezet.)

is avatkozik a tőkések ténykedésébe, de ez a beavatkozás a tőkés osztály vagy egyes csoportjai érdekében történik. Ez a beavatkozás olyan jellegű, hogy a magántulajdon uralmának általános alapja teljesen érvényben marad, így tehát érvényben marad a kapitalista termelési mód fejlődése spontán törvényeinek uralma is.

A szocializmus viszonyai között az állam gazdasági szerepe, jelentősége és funkciói elvileg más jellegűek. A termelési eszközök az egész társadalom kezében vannak, szocialista tulajdont képeznek, a termelési eszközök túlnyomó, döntő része pedig néptulajdon, vagyis a szovjet állam tulajdona. Ennek következtében a szocialista állam számos olyan funkciót és feladatot teljesít, amely minden más állam számára már természeténél fogva idegen.

A Szovjetállam hatalmas gazdasági erő. Óriási gazdasági szervező munkát végez, amely felöleli a társadalom fejlődésének minden oldalát. A nemzetgazdaság tervszerű vezetése, a munka és a fogyasztás mértékének az egész népre kiterjedő számontartása és ellenőrzése, a honvédelem gazdasági szükségleteinek biztosítása, a társadalmi tulajdon védelme, az állami üzemek vezetése saját megbízottai által, a kolhózok vezetése, a kereskedelem, hitel, pénzforgalom és pénzügy egész bonyolult rendszerének megszervezése — már ezeknek a legfőbb funkcióknak egyszerű felsorolása alapján is elképzelhetjük annak a munkának terjedelmét és jelentőségét, amelyet a Szovjetállam a nemzetgazdaság szocialista rendszerében végez.

Ez hatalmas munka mind a békés gazdasági építés, mind a háború körülményei között. Az olyan nagyméretű rendszabályok, mint a keletre áthelyezett ipar számára új bázist teremteni, sok száz üzemet keletre áttelepíteni, ott nagyszámú új üzemet felállítani, nyersanyagbázissal, munkaerővel, káderekkel ellátni őket — mindez teljesen megvalósíthatatlan lett

volna, ha a termelési eszközök magántulajdonban vannak. Csak a szovjet rendszer előnyei tették lehetővé, hogy ilyen méretű és ilyen jelentőségű háborús gazdasági feladatokat sikeresen teljesítsünk.

A szovjet népre a Szovjethatalomnak országunkban aratott győzelme után az a feladat hárult, hogy a Szovjetunióból, amely gyengén fejlett iparral, gyenge technikai bázissal rendelkező agrárország volt, technikailag és gazdaságilag magasfejlettségű ipari országot teremtsen. Ez a kérdés nem mint olyan kérdés merült fel a szovjet nép előtt, amelynek többféle megoldása lehetett volna, hanem mint olyan kérdés, amelynek csak egy a megoldása: a Szovjetunió szocialista iparosítását meg kellett valósítani, mégpedig gyors ütemben.

Az ország iparosítása nélkül a Szovjetunióban nem győzhetett volna a szocializmus, hazánk arra lett volna ítélve, hogy elveszítse állami függetlenségét és idegen hódítók gyarmatává váljon. A hitleri Németország elleni háború menete igen szemléltetően megmutatta, hogy hazánk nem tudta volna megállni a helyét az állig felfegyverkezett ellenséggel szemben, ha nem valósította volna meg a szocialista iparosítás sztálini programját, amely a mai háború feltételei által megkövetelt mértékben biztosította a hadseregnek modern haditechnikával való ellátásához szükséges magasan fejlett ipari bázist.

Így tehát a szocialista iparosítás volt társadalmunk szocialista fejlődésének törvénye. Pártunk és a munkásosztály idejekorán megértette, a Szovjetállam magáévá tette ezt a gazdasági szükségszerűséget. A szocialista építés terén ez lett pártunk fő irányvonalának alapja.

Ugyanez a helyzet a mezőgazdaság kollektivizálása terén is. Sztálin rámutatott arra, hogy a Szovjethatalom hosszú ideig nem támaszkodhatik két különböző alapra: egyrészt a nagy gépesített iparra,

másrészt pedig a kis, feldarabolt parasztgazdaságra. Óriási forradalmi fordulatot kellett véghezvinni — rá kellett vezetni a sokmilliós parasztságot a társadalmi tulajdonon, a kollektív munkán és a tudománynak és technikának a mezőgazdaságban való széleskörű alkalmazásán alapuló nagyüzemű kolhózgazdaság útjára.

A kollektivizálás győzelme és a kulákságnak, mint osztálynak felszámolása a szocializmus diadalát jelentette a faluban, azoknak az okoknak a megszüntetését jelentette, amelyek az embernek ember által történő kizsákmányolását létrehozzák. A kolhóz rendszer óriási előnyei biztosították a Honvédő Háború viszonyai között az élelmezési kérdés megoldását abban a rendkívül nehéz helyzetben, amikor az ellenségnek sikerült ideiglenesen hatalmába kerítenie az ország igen fontos mezőgazdasági területeit.

Ilymódon a mezőgazdaság kollektivizálása társadalmunk szocialista fejlődésének törvényévé lett.

Ez a helyzet a szocialista rendszer előkészítésének gazdasági törvényei tekintetében. Ezek a szocializmus gazdasági törvényei, melyek jellegüknél, tartalmuknál, hatásuk módjánál fogva gyökeresen különböznek a kapitalizmus gazdasági törvényeitől. Ugyanilyen természetűek azok a gazdasági törvények, amelyekkel a szocialista termelési mód alapvonásai tanulmányozásánál találkozunk.

Ismeretes, hogy a szocialista társadalom nem fejlődhet a *nemzetgazdaság tervszerű vezetése* nélkül, hogy a szocializmus és a tervszerűség egymástól elválaszthatatlanok, hogy gazdasági fejlődésünk alapja a terv. Szocializmus terv nélkül elképzelhetetlen. A szocialista társadalom számára a gazdaság tervszerű vezetése gazdasági szükségszerűség.

A kapitalizmusban a nemzetgazdaság tervszerű irányítása nem valósítható meg, mert a kapitalizmus a termelési eszközök magántulajdonán alapszik. A

magántulajdon versenyt teremt. Elválasztja egymástól, felaprózza az ország gazdasági szervezetének egyes részeit, amelyek egyfelől gazdasági tekintetben a legszorosabban függnek egymástól, másfelől — önálló és független egységek. A kapitalista gazdaságban a spontaneitás, a termelési anarchia, a piac vak törvényei uralkodnak, amelyek az egyes tőkéseknek, az egyes vállalatoknak csak áringadozásokon, az áruelhelyezés feltételeinek változásán stb. keresztül diktálnak ilyen vagy olyan rendszabályokat.

Egészen más a kép a nemzetgazdaság szocialista rendszerében. A termelési eszközök társadalmi tulajdona egységes egészbe egyesíti az egész nemzetgazdaságot. Ilyen körülmények között az ország nemzetgazdasága csak tervszerűen fejlődhetik; a szocialista gazdaság csak az egész nemzetgazdaságot egészében felölelő terv alapján állhat fenn és fejlődhetik. A szocialista gazdaság tervszerű jellege a termelési eszközök társadalmasításából folyik. Szocialista társadalom számára a nemzetgazdasági terv ugyanolyan szükségszerűség, mint az emberek számára a mindennapi életszükségletek kielégítése.

Így tehát a gazdaság tervszerűsége a szocializmus számára nem kívánság vagy önkény kérdése, hanem objektív gazdasági szükségszerűség.

Egy másik példaként *a munka szerint történő elosztás* szolgálhat. A szocializmusban a társadalmi élet vezérelve így hangzik: „mindenkitől képességei szerint, mindenkinek munkája szerint". A szocialista társadalomban nincs kizsákmányolás és a termelési eszközök társadalmi tulajdonban vannak. Ez olyan társadalom, amely a termelőerők fejlődésének meghatározott elég magas fokán áll ahhoz, hogy az egész társadalom méreteiben tudatosan és szervezetten lehessen kormányozni őket ahhoz, hogy az egész társadalom kezébe vehesse ezeket a termelőerőket és meg lehessen semmisíteni a kizsákmányolást, de nem áll elég magas fokon ahhoz, hogy a

munka termelékenységének oly magas szinvonalát, a termékek oly bőségét lehessen biztosítani, amely a szükségletek szerinti elosztás elvének megvalósításához, a sokoldalúan fejlett emberek minden szükségletének teljes kielégítéséhez kell.

A kérdés így áll: a szocialista társadalom létezésének adott objektív feltételei mellett hogyan kell ebben a társadalomban megszervezni az elosztást? Erre a kérdésre csak egy módon lehet felelni: az elosztásnak a munka elvén kell alapulnia — a termékeket a társadalom tagjai között végzett munkájuk mennyiségének és minőségének megfelelően kell elosztani. A szocialista társadalom semilyen más elosztási elv alapján nem tudna normálisan létezni és fejlődni, sem az egyenlősítő elosztás, sem a szükségletek szerinti elosztás elve, sem bármi más elv alapján.

Így tehát, a szocialista társadalom számára a munka szerinti elosztás objektív gazdasági szükségszerűség.

Ezeknek a példáknak vizsgálata még egyszer megerősíti azt a következtetést, hogy a szocialista társadalom meghatározott gazdasági törvények szerint él és fejlődik. Ezeknek a gazdasági törvényeknek az alapja az objektív gazdasági szükségszerűség, amelyet a társadalom objektív életkörülményeinek összessége e társadalom fennállásának minden szakaszán diktál.

*

Hogy áll a dolog a szocializmusban az olyan törvényekkel és kategóriákkal, amelyek az azt megelőző termelési rendszerekben hatottak? Természetesen, naív és káros leegyszerűsítés volna azt gondolni, hogy a szocialista forradalom első napjától kezdve a kapitalista gazdaság valamennyi törvénye és kategóriája elveszti erejét és megszűnik hatni. A dolog

persze sokkal bonyolultabb. Többek között nem lehet feltételezni, hogy az értéktörvény léte a szocializmus alatt megszűnik.

Ismeretes, hogy az értéktörvény még jóval a kapitalizmus keletkezése előtt kezdett hatni: Engels e törvény „korát" öt-hétezer évben állapítja meg. A kapitalizmus megsemmisítése után a szocialista állam hatalmába veszi az értéktörvényt és tudatosan használja fel gépezetét (a pénzt, kereskedelmet, árakat stb.) a szocializmus, a nemzetgazdaság tervszerűsége érdekében. Az az elképzelés, hogy az értéktörvénynek a szocializmusban semmi szerepe sincs, lényegében ellentmond nemcsak szocialista építésünk tapasztalatának, hanem a marxista-leninista politikai gazdaságtan általános szellemének is. Ugyanakkor persze képtelenség volna azt várni, hogy Marx és Engels, amikor olyan történelmi helyzetben beszéltek szocializmusról, amelyben még nem volt a szocializmus megvalósításának semmi gyakorlati tapasztalata, előre láthatták volna az értéktörvény tényleges szerepét és jelentőségét a szocialista társadalomban. Sőt, szem előtt kell tartanunk azt is, hogy számos esetben Marx és Engels a kommunista társadalmat elvontan, a kommunizmus első és második szakasza közötti különbség figyelembevétele nélkül vizsgálják és feltételezik, hogy az értéktörvény már megszűnt. Más esetekben, amikor a marxizmus megalapítói a kommunizmus első fázisát, a szocialista rendszert tartják szem előtt, általános formában az érték kérdését is érintik.

Amikor Marx általános formában vetette fel az érték kérdését a kapitalista rendszer megsemmisítése után, egyáltalán nem számított például egy olyan eszköz fenntartására, mint a pénz. Ezért különösen fontos emlékeznünk Sztálin útmutatására, hogy a mi időnk marxistáinak-leninistáinak a szocialista állam létének sokévi tapasztalatára támaszkodva s a marxizmus lényegéből kiindulva kell „a marxizmus egyes

általános tételeit konkretizálni, azokat pontosabbá tenni és megjavítani".*

Ez a feladat állt a mai marxista-leninista tudomány előtt arra a kérdésre vonatkozóan is, hogy mi az értéktörvény szerepe és jelentősége a szocializmusban. Ezt a feladatot Sztálin oldotta meg.

Az értéktörvénynek a szocializmus érdekében való felhasználása gyakorlati útjait a Szovjetunió szocialista építésének óriási gyakorlata dolgozta ki, amely Sztálin munkáiban nyert tudományos összesítést és elméleti elemzést. Sztálin megmutatta, hogyan állítja a Szovjetállam a szocializmus szolgálatába a kapitalista gazdaság olyan eszközeit, mint a pénz, kereskedelem, bankok stb. Sztálin útmutatásai a kapitalizmus gazdasági kategóriái sorsáról a szocialista társadalomban adják a Szovjetunió szocialista építése óriási tapasztalatának elméleti összefoglalását és új lépcsőfokot jelentenek a marxista-leninista gazdasági tudomány fejlődésében. Ezek az útmutatások a szocializmus Sztálin által megteremtett politikai gazdaságtanának egyik legfontosabb alapját képezik.

Sztálin ezekben az útmutatásokban rengeteg újat adott, olyat, amit nemcsak Marx, de még Lenin sem láthatott előre, olyat, amit csak országunk szocialista építése gazdag tapasztalatainak általánosítása alapján lehetett elérni.

Az értéktörvénynek a szocializmusban betöltött szerepéről való világos kép elengedhetetlen előfeltétele annak, hogy helyesen megértsük azokat a kérdéseket, melyek nemcsak az elmélet terén, hanem mint gazdasági politikánk gyakorlati kérdései is előttünk állanak.

A szocializmusban a társadalmi élet vezető elve a munka szerinti elosztás, a munka mennyisége és

* *Sztálin.* Beszámoló a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottságának munkájáról a XVIII. pártkongresszuson (1939 március 10-én). III. fejezet. 4. pont Lásd: *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 629. old.

minősége szerinti elosztás. Ez annyit jelent, hogy a munka marad a gazdasági élet mértékegysége.

A szocialista elv megvalósítása megkívánja, hogy a szocialista termelés minden dolgozója az egész társadalom javára fordított munkája mennyiségének és minőségének szigorúan megfelelő díjazást kapjon. A szocializmus nem állhat fenn anélkül, amit Lenin a munka és a fogyasztás mértéke az egész nép által gyakorolt számontartásának és ellenőrzésének nevezett. De hogy valósítja meg a Szovjetállam a társadalom minden tagja munkája és fogyasztása mértékének szigorú számontartását és ellenőrzését?

Első pillantásra úgy tűnhetnék fel, hogy a legegyszerűbb megoldás a munkának órákban vagy napokban való számontartása, az, amit Marx a munka természetes mértékének nevez: a munkaidő, a munkaóra, munkanap stb. De a dolog úgy áll, hogy a szocialista társadalom polgárainak munkája minőségileg nem egyenlő. E tekintetben számos lényeges sajátosságban különbözik a kommunista társadalom tagjainak munkájától. A szocializmusban teljesített munka e sajátosságai a következő körülményekből származnak.

A szocializmusban a város és a falu közötti ellentét alapjai már alá vannak ásva, a munkásosztály és a parasztság közötti gyökeres különbség már megszűnt, de ugyanekkor még maradt különbség a város és falu, az ipar és mezőgazdaság, a munkások és parasztok között. Ilyen különbség van például a munka díjazása módszerében: a munkás és hivatalnok pontosan megállapított fizetést — többnyire darabbért — kap, a kolhózparaszt azonban az artelj jövedelmének egy részét kapja, amely munkanapok szerint jár neki, a kolhózjövedelemben való részesedésének bizonyos részét pedig természetben kapja; ezenkívül a kolhózparasztnak személyes tulajdonában van kisebbméretű belső telke, egyéni mellékgazdasága, amelynek termékeit jogában áll

egyénileg elfogyasztani vagy eladni abból a célból, hogy más fogyasztási cikkeket vásárolhasson.

Továbbá, a szocializmusban aláásták a szellemi és fizikai munka közötti évszázados ellentét legmélyebb gyökereit, de a fizikai és szellemi munka közötti különbség még megvan. A munkások egy bizonyos kategóriájának munkája több kiképzést, a másiké kevesebb kiképzést követel. Más szóval fennáll a szakképzett és nem szakképzett munka, a minősítés különböző fokain álló munkák közötti különbség. Ehhez járul még az a körülmény is, hogy az egyik munkanem technikai tekintetben jobban fel van szerelve, a másik — kevésbbé: a munka gépesítésének és a termelés villamosításának színvonala nem egyforma a különböző termelési ágakban.

Az a tény, hogy a szocialista társadalomban minőségileg különböző munkanemek vannak, annyit jelent, hogy az egyik dolgozó munkaórája (vagy napja) nem egyenlő a másik dolgozó munkaórájával (vagy napjával). Ezért lehetetlen a munkát órában vagy napban — abban amit Marx a munka természetes mértékének nevez — számontartani. De ebben az esetben minden dolgozó munkája és fogyasztása mértékének számontartása a szocialista társadalomban csak az értéktörvény felhasználása alapján lehetséges. A különböző munkanemek számontartása, összehasonlítása nem egyenesen a „munka természetes mértéke" — a munkaidő — segítségével történik, hanem közvetve, a munkatermékek, az áruk számontartása és összehasonlítása útján. Ebből természetesen az következik, hogy az értéktörvény a szocializmusban nem szűnik meg, hanem, bár más körülmények, más feltételek között és a kapitalizmusbeli alakjához képest teljesen megváltozott alakban, de fennáll. A szocialista társadalom tagjainak munkája árut termel. A szocialista gazdaság munkatermékei egyrészt használati értékek, vagyis olyan anyagi javak, amelyek a társadalom ilyen vagy olyan szük-

ségleteinek kielégítéséhez szükségesek, másrészt pedig a szocialista munka termékei értéket képviselnek. Ezzel kapcsolatos az, hogy a szocialista tervgazdaságban van kereskedelem, pénz stb.

Szem előtt kell tartanunk, hogy tagadva az értéktörvény hatását a szocialista társadalomban — leküzdhetetlen nehézségeket okozna az olyan kategóriák megmagyarázása, mint a pénz, bankok, hitel stb. a szocializmusban. Viszont helyesen megértve az értéktörvény igazi szerepét és jelentőségét a szocializmusban — lehetővé válik, hogy mindezeket a kérdéseket helyesen, szigorúan logikai kapcsolatban világítsuk meg, abból kiindulva, hogy az értéktörvény a szocializmusban is hat és ugyanakkor számításba véve mindazokat a rendkívül fontos, lényeges eltéréseket, amelyekkel a szocializmusban való hatása kapcsolatos.

A Szovjetunió tervszerű, szocialista gazdaságában a termelés termékei vétel és eladás tárgyai, vagyis áruk. Mint áruknak áruk is van, amely értéküknek pénzbeli kifejezése. Az eladásra kerülő áruk alapvető tömege az állam és szervei, valamint a szövetkezetek tulajdona. Az állami és szövetkezeti kereskedelem nem más, mint szervezett piac. Ezen a piacon értékesítik a következetesen szocialista típusú üzemek egész termelését és a kolhózok társadalmi gazdasága, az ipari arteljek, valamint a kolhózparasztok személyes, mellékgazdaságai, a magán parasztgazdaságok és a szövetkezetenkívüli kisiparosok termelésének azt a részét, amely kötelező beszolgáltatások, természetbeni fizetések, felvásárlások stb. útján az állam és a szövetkezetek rendelkezésére kerül. Az áruknak ezt az egész tömegét az állam által megállapított árakon adják el. De az áruk egy részét a szervezetlen piacon egyes polgárok adják el. A szervezetlen piacon értékesítik a kolhózparasztok személyes házkörüli gazdasága, a magánparasztok és kisiparosok termékeit, valamint a kolhózok társadalmi gazdasága ter-

mékeinek azt a részét, amelyet természetben osztanak el munkanapok szerint és amelyet azután a kolhózparasztok a piacon eladnak. Mint ismeretes, ezeket az árukat a piacon kialakuló árakon adják el.

Abból, hogy az ár az értéknek kifejezése pénzben, persze, nem az következik, hogy áruk ára mindig és minden körülmények között egybeesik azok értékével. Ellenkezőleg, az ár formájában benne rejlik az értéktől való mennyiségi eltérésének lehetősége. Amikor a Szovjetállam megállapítja az áruk árait, nemcsak a termelésükhöz szükséges társadalmi költségek összegét veszi számításba, hanem ugyanakkor a szocialista felhalmozás feladatait, valamint a dolgozó tömegek anyagi jóléte és kulturális színvonala emelésének feladatát is szem előtt tartja. Az árak megállapításának természetes alapja a társadalmi termelési költségek. Ezek magukban foglalják az áru termelési költségeinek egész összegét, vagyis a szocialista üzemekben termelt áruk egész értékét. Az áruk árait az értéküktől való bizonyos eltéréssel állapítják meg, a szocialista társadalom ilyen vagy olyan gazdasági feladatának megfelelően, valamint az eladásra kerülő bizonyos árufajták mennyiségétől függően, amelyeket a termelés fennálló méretei mellett a dolgozók szükségleteinek kielégítésére irányoztak elő.

Így áll a dolog a szervezett piaccal. A szervezetlen piacon az árak ösztönösen alakulnak ki és a kereslet és kínálat változásának megfelelően ingadoznak. A Szovjetállamnak, hogy hatalmába kerítse az egész piacot, hogy a piacon az árakat teljesen diktálhassa, óriási árutömegekkel, minden árufajtából jelentős tartalékkal kell rendelkeznie.

Annak a körülménynek, hogy a szocialista társadalomban termelt áru egyrészt használati érték, másrészt érték, lényeges jelentősége van a szocialista tervgazdaságban.

A tervben előirányzott feladat meghatározza az üzem termelési programját természetben és értékben kifejezve. Minden üzemnek, amikor a tervet teljesíti, meghatározott termékeket, másszóval bizonyos használati értékeket kell termelnie. Ugyanekkor a tervben kijelölt feladat a munka és termelési anyag fogyasztásának bizonyos színvonalát irányozza elő, ami meghatározza a termelés értékének nagyságát.

A szovjet társadalomban az áruk választéka és minősége állami ügy és az állam szigorú ellenőrzésének van alávetve.

A szocializmusban a nemzetgazdaság tervszerű vezetésének egyik legfontosabb eszköze az értéktörvény tudatos felhasználásán alapuló *gazdasági számvetés.*

A szocialista gazdálkodás egyrészt a munka és az anyagi eszközök fogyasztásának és másrészt a termelés eredményének pontos összemérésén alapszik. Ezt az összehasonlítást minden szocialista üzemben végrehajtják. De az egy bizonyos időtartamon belüli üzemi költségeknek az ugyanezalatt az időtartam alatt termelt összes termékek tömegével való összehasonlítása mind a költségeknek, mind a termelés eredményeinek egy nevezőre hozását tételezi fel. Ilyen közös nevező az áruk értéke. A termelés költségei és eredményei minden üzemben, műhelyben, sőt még munkacsoportban is bizonyos pénzösszegben jutnak kifejezésre, és a pénzben kifejezett költségek és eredmények összehasonlítása adja meg az egyik vagy másik üzem munkájának tükörképét.

A gazdasági számvetés elvének szigorú végrehajtása nyujt módot arra, hogy mindenféle szükségtelen, nem produktív költséget és veszteséget, mindenfajta rossz gazdálkodást feltárjanak és kiirtsanak, hogy az adott üzemben az egyéni termelési költségeket a minimumra csökkentsék.

A szocialista társadalomban az áru értékét nem

a termelésére tényleg felhasznált egyéni munka mennyisége, hanem a termeléséhez és újratermeléséhez társadalmilag szükséges munka mennyisége határozza meg. A szocialista társadalomban a munkának két oldala van: ez egyrészt konkrét, használati értékeket termelő munka, másrészt elvont munka, a társadalmi termelésben elfogyasztott összes munka bizonyos része.

De a munkának e kettős jellege már nem függ össze azzal az egyéni és társadalmi munka közötti ellentmondással, amely a magántulajdonon alapuló árutermelésnél elkerülhetetlen. A szocialista üzemekben alkalmazott egyes dolgozók munkájának közvetlenül társadalmi jellege van, mert a társadalmi munka tervszerűen van megszervezve az egész nemzetgazdaságban.

A magántulajdon uralma alapján az árutermelők csak átlagban, végtelen sok eltérés és szabálytalanság közepette kapják meg a csere során az általuk kifejtett munkának megfelelő ellenértéket, a kapitalizmusban pedig a termelőnek munkája termékére való tulajdonjogát a kapitalista termelés törvényei folytán a kapitalistának a megnemfizetett idegen munkatermék elsajátítására való joga váltja fel. A termelési eszközök magántulajdonán alapuló árutermelésben a hasznos tárgyak termelésére fordított munka a társadalom számára szükségtelennek bizonyulhat, megesik, hogy nem talál társadalmi elismerésre és akkor a termelt árut nem tudják eladni. A szocialista társadalomban minden a társadalom számára hasznosan kifejtett munkát minőségének és mennyiségének megfelelően díjaz a társadalom.

A szocializmusban az áru nem testesíti meg azokat az ellentmondásokat, amelyek a kis árutermelésben vagy a kapitalista termelésben az áru sajátjai, tőle elválaszthatatlanok: a használati érték és az érték, az egyéni munka és társadalmi munka közötti ellentmondást. A szocializmusban az áru már nem

hordozója azoknak az ellentmondásoknak, amelyek továbbfejlődésükben elkerülhetetlenül a kapitalista kizsákmányolás létrejöttéhez, a válságokhoz stb. vezetnek.

Így tehát látjuk, hogy az értéktörvény hat a szocializmusban, de megváltozott formában hat. A kapitalizmusban az értéktörvény mint a piac spontán, elemi törvénye hat, amely elkerülhetetlenül összefügg a termelőerők pusztulásával, válságokkal, a termelés anarchiájával. A szocializmusban mint olyan törvény hat, amelyet a Szovjetállam tudatosan alkalmaz, olyan körülmények között, amikor az embernek ember által történő kizsákmányolása megszűnt, amikor a termelési eszközök társadalmi tulajdona az uralkodó, amikor a nemzetgazdaságot tervszerűen vezetik és a gazdaság válságok nélkül fejlődik. Az értéktörvény hatásának átalakulása a tervszerű, szocialista gazdaságban elsősorban abban nyilvánul meg, hogy az értéktörvény már nem spontánul, elemi erőként szabja meg a társadalmi munka és termelési eszközök elosztását az egyes termelési ágak, vagyis a különböző használati értékek termelése között. A szocialista társadalomban az alapok (fondok) és a munkaerő elosztását az egyes termelési ágak között tervszerűen, a szocialista építés fő feladatainak megfelelően hajtják végre. Azok az arányok és kölcsönös viszonyok, amelyekben a nemzetgazdaság egyes ágai a szocialista rendben fejlődnek, gyökeresen különböznek azoktól az arányoktól és kölcsönös viszonyoktól, amelyeket a piac elemi erői a kapitalista rend viszonyai között állapítanának meg.

Továbbá, a kapitalizmusban az értéktörvény az átlagos profitráta törvényén keresztül hat, míg a nemzetgazdaság szocialista rendszerében az átlagos profitráta törvénye megszűnt. A kapitalizmusban az átlagos profitráta törvénye oda vezet, hogy az olyan üzem, amely az átlagos profitrátán aluli hasznot hajt, pusztulásra van ítélve és végeredményben megszűnik.

A kapitalisták tőkéikkel olyan iparágakba törekednek, ahol a profit magas.

A szocialista társadalomban az üzemek túlnyomó része népi vagyon, vagyis egy tulajdonosé, a Szovjetállamé. Ennek köszönhető, hogy a Szovjetállam a szocializmus gyökeres érdekeiből kiindulva irányíthatja a termelést és nem kell alávetnie magát annak a törvénynek, amely szerint nem lehet kifejleszteni az olyan termelési ágat, amely az első időben veszteséggel dolgozik vagy nem jövedelmező.

Ismeretes, hogy kohóüzemeink bizonyos ideig veszteséggel dolgoztak. Az első profitot a Kirov nevét viselő makajevkai üzem adta 1935-ben. Még később adtak profitot a magnitogorszki és kuznjecki kombinált üzemek. Első időszakában a kohászat az államháztartás költségén élt. Ha országunkban nem lett volna szovjet rendszer, az ország nehézipara gerinc nélkül maradt volna. Ez pedig azt jelenti, hogy háború esetén az ellenség könnyű zsákmánya lett volna. Tudjuk, hogy a cári Oroszországban a kohászat nem a cári kormány támogatása nélkül fejlődött. De a kohászat minden támogatás ellenére is a nemzetgazdaság gyenge láncszeme maradt. A Szovjetállam, miután megszüntette a kapitalista profitot és megsemmisítette a termelési eszközök magántulajdonát, hatalmas ipari bázist teremtett, amely nélkül hazánk hadi szempontból felfegyverzetlenül állt volna az ellenséggel szemben.

Az értéktörvény csak a kommunizmus felsőbb fokán szűnik majd meg, amikor a munka termelékenysége annyira kifejlődik és a társadalom a termékek oly bőségével rendelkezik, hogy át lehet majd térni a termékek szükségletszerinti elosztására.

Ilymódon látjuk, hogy az értéktörvény a szocialista gazdaságban már nem a társadalmi termelést kormányzó elemi erő, mert a társadalmi termelés tervszerűen fejlődik. Továbbá, tekintettel arra, hogy a szocialista társadalomban a termelési eszközök

társadalmi tulajdona uralkodik, az áruforgalom keretei jelentékenyen megszűkültek annak következtében, hogy a munkaerő, a föld és a legfontosabb termelési eszközök (a gyárak, üzemek, gép- és traktorállomások, szovhózok sth. felszerelése) már nem áruk. A földet a Szovjetunióban ugyan pénzben értékelik, de nem vétel és eladás tárgya. A termelési eszközök magántulajdona mellett az értéktörvény hatása elkerülhetetlenül a kapitalista kizsákmányolás keletkezéséhez és kifejlődéséhez vezet; a szocialista társadalomban azonban a kizsákmányolás létrejöttét megakadályozza a termelési eszközök társadalmi tulajdona.

*

Hogyan áll a dolog a többlettermékkel a szocializmus viszonyai között?

A szocializmus országunkban megszüntette az embernek ember által történő kizsákmányolását, felszámolta a többletmunkának, a többlettermléknek, az értéktöbbletnek élősdi, kizsákmányoló osztályok által való elsajátítását. A szocializmus a Szovjetunióban végetvetett a nemdolgozó osztályok élősdi fogyasztásának, amely a munkások és parasztok többletmunkája gyümölcseinek elrablása. De ugyanakkor a szocialista társadalom előtt óriási méretű feladatok állanak, melyeknek megoldása elképzelhetetlen anélkül, hogy a Szovjetunió minden munkása, parasztja és értelmiségije ne végezzen többletmunkát.

A társadalmi munkatermék bizonyos részét a szocializmusban is rendszeresen felhalmozásra kell fordítani. Ez a bővített újratermelés legfontosabb előfeltétele, amelynek szükségszerűségét mind a dolgozó tömegek állandóan növekvő szükségletei kielégítésének feladata, mind a népesség természetes szaporodása határozza meg. Az évenkénti társadalmi összes termék bizonyos felhalmozott részét, vagyis a

társadalom többlettermékének bizonyos részét a Szovjetunióban óriási méretű építkezésre fordították.

Továbbá, a többlettermék bizonyos részét az egész társadalom összessége folyó szükségleteinek fedezésére fordítják. Elegendő arra emlékeznünk, hogy mekkora jelentőségük volt a Szovjetunió számára a haderő megerősítésére fordított összegeknek. Éppen a Szovjethatalom okos és messzelátó politikája, amely arra irányult, hogy a Vörös Hadsereget ellássa a számára szükséges modern hadifelszereléssel, hogy hazánkban hatalmas hadifelszerelés kovácsműhelyéül szolgáló hadiipart teremtsen, — ez mentette meg hazánkat a legnagyobb megpróbáltatások idején. A többletmunka bizonyos része a Szovjetunió polgárai olyan jogainak megvalósítására irányult, mint a művelődésre való jog (iskolák, egyetemek, könyvtárak stb. fenntartása), a pihenésre való jog (szanatóriumok, üdülők stb.), a betegség és öregség esetére való biztosítás joga (kórházak, gyógyszertárak, nyugdíjak stb.).

Mindebből az következik, hogy a szocializmusban a dolgozóknak munkájukkal — azonkívül, amit személyes rendelkezésükre kapnak — az egész társadalom szükségleteinek kielégítésére bizonyos felesleget vagyis többlettermeket kell termeiniök. A munkásosztálynak, mint a társadalom vezető erejének, gondoskodnia kell a társadalmi szükségletek kielégítéséről. Ezért kell a dolgozóknak a szocialista rendben is többet dolgozniok annál, mint ami közvetlen személyes szükségleteik kielégítéséhez szükséges.

Így tehát a szocialista társadalomban a többlettermékkel a társadalom összessége rendelkezik, az összes társadalmi szükséglet és követelmény kielégítésére. A szocialista társadalomban, mint Lenin hangsúlyozta, „a *többlettermék* nem a birtokos osztályé, hanem valamennyi dolgozóé és csakis az övék".*

* Lenin Gyüjtemény. XI. 382. old. (oroszul)

II. A POLITIKAI GAZDASÁGTAN MÓDSZERE

A marxista-leninista politikai gazdaságtan módszere — a dialektikus materializmus és annak a társadalmi élet tanulmányozására való kiterjesztése — a történelmi materializmus. A dialektikus materializmus, mely a marxista-leninista párt világnézete, először is a jelenségek tanulmányozásának és megismerésének dialektikus módszerét jelenti; másodszor pedig jelenti a tanulmányozott jelenségek materialista megmagyarázását, felfogását.

Hogy a dialektikus materializmus alkalmazását a politikai gazdaságtan terén jellemezzük, a legcélszerűbb a marxista dialektikus módszernek és a marxista filozófiai materializmusnak azokból az alapvető vonásaiból kiindulnunk, amelyeket Sztálin „A dialektikus és a történelmi materializmusról" c. filozófiai munkájában fogalmazott meg. A marxista-leninista politikai gazdaságtan módszere jellemzésének feladata abban áll, hogy megmutatjuk, hogyan nyeri a marxista filozófiai materializmus és a marxista dialektikus módszer e vonásainak mindegyike legmélyebb és legsokoldalúbb alkalmazását és igazolását a marxizmus-leninizmus politikai gazdaságtanában.

1. A világ anyagi jellege

„Ellentétben az idealizmussal — írja Sztálin — mely a világot az »abszolút eszme«, a »világszellem«, az »öntudat« megtestesülésének tekinti, — Marx filozófiai materializmusa abból indul ki, hogy a világ természetére nézve *anyagi,* hogy a világ sokoldalú jelenségei a mozgásban levő anyag különböző formái, hogy a jelenségeknek a dialektikus módszerrel megállapított kölcsönös kapcsolata és egymástól való kölcsönös függősége a mozgásban levő anyag fejlődésének törvényszerűsége, hogy a világ fejlődése az anyag mozgástörvényei szerint megy végbe és semilyen

»világszellemre« ennek a fejlődésnek szüksége nincsen.“*

A marxista filozófiai materializmus e tétele a politikai gazdaságtanra való alkalmazásában rendkívüli jelentőségű. Marx már a „Tőke‘ első kötetéhez írt előszavában jellemezte módszerét. Ott rámutat arra, hogy dialektikus módszere, alapját tekintve, nemcsak különbözik a hegeli dialektikus módszertől, hanem annak egyenes ellentéte. Hegel számára a gondolkodás folyamata teremti meg a valóságot, amely nem más, mint a gondolkodásnak csupán külső megnyilvánulása. Marx számára pedig ellenkezőleg, az eszmei nem más, mint az emberi fejbe átültetett és abban átalakított anyagi.

Annak a fordulatnak egész tartalma, amelyet a marxizmus a politikai gazdaságtan terén végbevitt, a világ anyagiságának e tételével függ össze.

Marx előtt a közgazdászok az akkoriban elterjedt idealista rendszerek talaján maradtak meg. Még Marx legkiválóbb elődei is a politikai gazdaságtan terén a „világszellem“, a „világeszme“, az „emberi ész“, az elvont „emberi természet“ stb. megtestesülésének tekintették a különböző gazdasági kategóriákat.

Vegyük például a munkamegosztást. Marx elődei így tették fel a kérdést: a munkamegosztás az emberi ész egyik elve. A feladat abban áll, hogy megértsük, hogyan valósul meg a tényleges történelemben, a tényleges világban az emberi agy e szülöttje.

Marx egész másképpen fogta fel a kérdést. Már első gazdasági munkáiban is megmutatta, hogy a gazdasági alapfogalmak (kategóriák) csak a társadalmi termelés reális, tényleges, anyagi viszonyainak elméleti, elvont kifejezései. Megmutatta, hogy az olyan

* *Sztálin* A dialektikus és a történelmi materializmusról. 11—12. old, vagy: *Sztálin*. A leninizmus kérdései. 567. old., vagy: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. 119. old. (IV. fejezet. 2. pont.).

gazdasági alapfogalmak, mint a munkamegosztás, a gépek, az érték, a tőke, a járadék stb. egyáltalán nem a „világeszme", vagy „világész" valamilyen megtestesülései, hanem csupán reális viszonyok kifejezései, elméleti megfogalmazásai.

Milyen következtetések folynak ebből a tételből?

Az első rendkívül fontos következtetés az, hogy a gazdasági alapfogalmak éppoly kevéssé örökkévalók, mint az általuk kifejezett termelési viszonyok. Marx elődei, a polgári klasszikus politikai gazdaságtan képviselői szemében — és még inkább a klasszikus iskola epigonjai, a klasszikusok ellaposítói szemében — a gazdasági alapfogalmak örökösek és változatlanok voltak azért, mert ezek a közgazdászok idealista módon az eszmék megtestesülésének tekintették a kapitalizmus kategóriáit.

Marx materialista módon látott a dologhoz, megmutatta, hogy mivel a történelem folyamán változik az emberek közötti társadalmi termelési viszonyok jellege, természetesen meg kell változniok a gazdasági alapfogalmaknak is, amelyek ugyanezeknek a termelési viszonyoknak elméleti, elvont kifejezései. Megmutatta, hogy a gazdasági alapfogalmak történelmileg ugyanolyan átmeneti jellegűek, mint az általuk kifejezett társadalmi termelési viszonyok. Ugyanazt a munkamegosztást, amelyet Marx elődei valami örökkévalónak és változatlannak nyilvánítottak, Marx változónak és történelmi valaminek tekintette. Nyomon lehet követni, hogy a munkamegosztás a fejlődés bizonyos fokán hogyan jön létre, milyen következményekkel jár, hogyan fejlődik tovább stb.

A termelési viszonyokat pedig, jellegüket és fejlődésüket a társadalom termelőerőinek jellege és fejlődése határozza meg, a társadalmi fejlődés minden adott fokán. A történelmi materializmusnak az az elve, hogy a társadalmi fejlődés minden adott fokán a társadalom termelőerőinek jellege meghatározza a termelési viszonyok bizonyos formáját érvényes min-

den korra, minden termelési módra. Ez az elv többek között az ősközösség korszakában is teljes mértékben érvényes.

Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy Engels tévedett „A család, a magántulajdon és az állam eredete" című munkája előszavában tett ismert megjegyzésében, hogy a civilizációt megelőző korszakban a társadalmi rendet egyrészt az anyagi életjavak termelési feltételei, másrészt maga az embertermelés feltételei, vagyis a család formái határozták meg. Hiszen a történelmi materializmus alaptörvénye abban áll, hogy az emberek termelési viszonyait azoknak a termelőerőknek a jellege határozza meg, amelyek a társadalom adott fejlődési fokán az emberek rendelkezésére állanak. A történelem arra tanít, hogy ez a törvény az őskorban éppoly teljesen és osztatlanul hatott, mint a társadalmi fejlődés valamennyi következő fokán.

Engels fentebb idézett téves megjegyzése ellentmond Marx és maga Engels számos, teljesen világos útmutatásának arról, hogy a termelési viszonyok alapját kizárólag a termelési erők fejlődése képezi. Semmiképpen sem erősíti meg az őstársadalom fejlődésének az a konkrét elemzése sem, amelyet Engels fentemlített munkájában ad.

Így tehát semmi okunk sincs arra, hogy lemondjunk a Marx és Engels által kidolgozott monista, egyelvű történelemszemléletről, és hogy ezt a monizmust akárcsak az ősközösség rendszerére vonatkozóan is dualizmussal, kételvűséggel cseréljük fel.

Sok évezreden át a munkaeszközök rendkívüli fejletlensége, az életjavak megszerzésének nagyon kezdetleges módjai határozták meg az emberek közös, kollektív munkáját. Az emberek csak együttesen tudtak a természettel harcolni, csak közös munkával tudták létüket fenntartani. Az embereknek a termelés terén kifejtett társadalmi, közös munkája hozta létre az őstársadalomban a föld és egyéb termelési eszközök, valamint a termelt javak társadalmi, közös

tulajdonát. Az ősemberek együttesen dolgoztak, közösek voltak a termelési eszközök és munkájuk termékei, együtt fogyasztottak el mindent, amit sikerült megszerezniök.

Az emberek rendelkezésére álló termelőerők fejlődése határozta meg az őstársadalom termelési viszonyai fejlődésének egész menetét. A törzsi közösségbe való átmenet, a matriarchátus felváltása a patriarchális törzs által, a törzsrendszer felbomlása, a magántulajdon, a csere létrejötte, a társadalomnak osztályokra tagozódása — mindezeket a folyamatokat teljesen megmagyarázza az őstársadalom termelőerői fejlődésének menete, az életjavak megszerzésére irányuló módok tökéletesítése.

A második következtetés, amely a világ anyagiságáról szóló tételből folyik, az, hogy a politikai gazdaságtannak a termelés primátusa elismerésén kell felépülnie, vagyis annak elismerésén, hogy a termelésnek elsőbbségi szerepe van a gazdasági élet minden más oldalával: az elosztással, cserével és fogyasztással szemben. Az egész sokrétű gazdasági valóság alapja a termelés. A terméket először is termelni kell, csak azután lehet kicserélni, elosztani és elfogyasztani. A csere és az elosztás olyan folyamatok, amelyek a termelés és fogyasztás között mennek végbe. A fogyasztás pedig a befejező mozzanat.

Amikor a közgazdászok ezzel a négy különböző mozzanatot felölelő, eléggé bonyolult kölcsönös függőséggel kerültek szembe, természetesen az a kérdés merült fel előttük: vajjon e mozzanatok közül melyik az első, melyik a legfőbb? Marx elődei nem tudták megtalálni a helyes feleletet erre a kérdésre. Különbözőképpen feleltek rá. Marx legnagyobb elődje a politikai gazdaságtan terén, David Ricardo például úgy vélte, hogy a politikai gazdaságtan feladata az, hogy a javak elosztásának törvényeit tanulmányozza. Marx kimutatta, hogy az egész gazdasági élet alapja, mind e négy mozzanat alapja a termelés folyamata.

Marx materialista álláspontból kiindulva fogott a politikai gazdaságtan tanulmányozásához és megállapította a termelés elsőségét. A marxista-leninista politikai gazdaságtan e módszertani elvének rendkívül nagy szerepe van. Ez a vízválasztó a marxista-leninista politikai gazdaságtan és mindennemű ellenséges irányzat között.

A Marx utáni polgári politikai gazdaságtan nagy mértékben érdekelt abban, hogy a kapitalizmus fejlődésének igazi törvényeit meghamisítsa és valóságos ellentmondásait leplezze. Ezért állít szembe a marxizmussal egyéb elméleti rendszereket.

A marxista-leninista politikai gazdaságtan a termelés elsőségéből kiindulva megadta a gazdaságtörténelem korszakokra oszlásának pontos képét. E periodizálás alapja az emberiség egész gazdasági életének felosztása a fentebb említett öt alapvető fejlődésfokra. A polgári politikai gazdaságtan az emberiség gazdasági fejlődésének menetét másként próbálja korszakokra osztani. Így például a politikai gazdaságtan úgynevezett történelmi iskolája, amelyet inkább történelemellenes iskolának nevezhetnénk, azt javasolta, hogy az egész gazdasági történelmet a következő három szakaszra osszák: először, a naturális, természetes vagy természetbeni gazdaság, másodszor, a pénzgazdaság, és harmadszor, a hitelgazdaság szakaszára. Ennek a periodizálásnak alapjául nem a termelés fejlődését, hanem a csere fejlődését vették. A természetes gazdaság olyan gazdaság, amely nem ismeri a cserét; a pénzgazdaság olyan gazdaság, amelyben pénz segítségével végbemenő, aránylag fejlett csere van, és végül a hitelgazdaság, a fejlődés olyan fokán álló gazdaság, amelyben a pénz útján való csere még jobban elterjed, elmélyül és hitelviszonyokat, hitelügyleteket hoz létre.

Milyen célt szolgál a gazdasági fejlődés fokainak ilyen osztályozása? Ez a cél elég átlátszó. A reakciós közgazdászok az ilyen periodizálás segítségével arra

törekszenek, hogy minden egyes szakasz igazi sajátosságait elkenjék, magának a termelésnek szerkezetét, a társadalmi termelési viszonyok jellegét leplezzék és kitérjenek az alapvető és döntő kérdés elől — vajjon a kizsákmányolás törvényein és nevezetesen milyen törvényein épül fel a termelés. És valóban, ha azt mondjuk, hogy a gazdaság lehet naturálgazdaság, vagy pénzgazdaság, vagy hitelgazdaság, akkor teljesen eltűnik a termelésnek, a termelési viszonyok rendszerének alapvető, gyökeres megkülönböztetése — vajjon a kizsákmányolás törvényein alapszik-e a termelés vagypedig nem ismer kizsákmányolást, a rabszolgatartó kizsákmányoláson vagy a kapitalista kizsákmányoláson stb. alapszik-e.

A termelés elsőbbségének tagadása rendkívül jellemző a marxizmus mindenféle opportunista, áruló meghamisítására, mindenfajta ellenséges „elméletekre". Így például az imperializmus opportunista „elméletei" első helyre nem a termelés terén végbement gyökeres változásokat, hanem a forgalom terén végbement másodlagos változásokat állítják. Így járt el többek közt Hilferding, a II. Internacionále egyik vezető teoretikusa. Ugyanaz a magatartás jellemzi a „forgalmon keresztül való szocializálás" mindenfajta áruló kiagyalását, amely a „kapitalizmusnak szocializmusba való békés átnövése" ellenséges elméletének egyik válfaja. Az ilyen kiagyalások alapja az úgynevezett cserekoncepció, amely nem a termelést, hanem a cserét, a forgalmat véve alapul, meghamisítja a marxizmust. Hilferding és a II. Internacionále többi teoretikusa nyomán haladva ezt a cserekoncepciót használták fel ellenforradalmi céljaikra a nép leggonoszabb ellenségei — a mensevikik, trockista és bucharinista kártevők.

Marx már egyik korai munkájában a következőket írta: „Az új termelési képességek (facultés) elsajátításával egyidejűleg az emberek megváltoztatják termelési módjukat, a termelési móddal együtt pedig

megváltoztatják az összes gazdasági viszonyokat, amelyek nem voltak egyebek, mint e meghatározott termelési mód szükségszerű viszonyai".*

Ez a termelés elsősége marxi tételének klasszikusan éles, rövid és ugyanakkor a lehető legvilágosabb és legkifejezőbb jellemzése. A politikai gazdaságtan azokat a gazdasági viszonyokat tanulmányozza, amelyek maguk csupán ennek vagy annak a termelési módnak szükségszerű viszonyai. A termelőerők fejlődése alapján történik az egyik termelési mód átmenete a másikba, és azok a gazdasági viszonyok, amelyek a termelőerők előbbi fejlődési fokát jellemezték, megsemmisülnek, elpusztulnak, megszűnnek létezni a gazdasági fejlődés következő fokán.

Így tehát a világ anyagiságának tétele a politikai gazdaságtanra alkalmazva a termelés elsőségének elismerésében jut kifejezésre, az ebből folyó gyakorlati következtetés pedig forradalmi következtetés arra, hogy a termelési viszonyok történelmileg átmeneti jellegűek, és amikor a termelőerők fejlődése új fokra emelkedett, a régi termelési viszonyokat ki kell küszöbölni, hogy az új termelési viszonyok számára utat nyissunk.

2. Az anyagi világ elsődlegessége

A materializmus abból indul ki, hogy az anyagi világ az elsődleges. Az anyagi világ objektív valóság, amely a tudaton kívül és tőle függetlenül létezik, a tudat pedig csak a lét visszatükrözése. Következésképpen az anyag az elsődleges, a tudat pedig leszármazott, másodlagos, mivelhogy az anyag a lét tükörképe.

„Ha a természet, a lét, az anyagi világ elsődleges,

* *Marx* levele Annenkovhoz (1846 december 28-án). **Lásd: *Marx-Engels*.** A történelmi materializmusról. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 6. sz. 10. old.)

a tudat, a gondoskodás viszont másodlagos, leszármazott valami, ha az anyagi világ objektív valóság, amely az emberek tudatától függetlenül létezik, a tudat pedig csak ennek az objektív valóságnak a visszatükrözése, — akkor ebből az következik, hogy a társadalom anyagi élete, léte ugyancsak elsődleges, szellemi élete pedig csak másodlagos, leszármazott, hogy a társadalom anyagi élete objektív valóság, amely az emberek akaratától függetlenül létezik, a társadalom szellemi élete pedig ennek az objektív valóságnak, a létnek visszatükröződése".*

Mik a következtetések a politikai gazdaságtan számára a marxista filozófiai materializmus ez alapvonásából?

Az első következtetés ez lesz: a politikai gazdaságtan kategóriáinak, alapfogalmainak logikai sorrendje nem más, mint a valóság fejlődése történelmi formáinak reprodukciója. Mint ahogy a tudat a lét visszatükrözése, ugyanúgy a gazdasági alapfogalmak logikai fejlődése a valóság történelmi fejlődésmenetének tükörképe.

Ez a politikai gazdaságtannak mint történelmi tudománynak egyik legfontosabb jellemvonása. A marxizmus meghamisítói úgy akarták beállítani a dolgot, mintha Marx „Tőké"-jében a fogalom valamilyen önfejlődése, az elvont alapfogalmak valamilyen önmozgása menne végbe, amelynek nincs semmi köze a reális történelmi valósághoz. Felesleges is beszélni arról, hogy az ilyen hamisításnak aztán semmi köze nincs a marxista-leninista politikai gazdaságtan igazi tartalmához.

A politikai gazdaságtan, mint bármely más társadalmi tudomány, nem dolgozhatik kísérletekkel (mesterségesen megteremtett feltételek között végrehajtott

* *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. 17. old., vagy: *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 571. old., vagy: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. 123. old. (IV. fejezet. 2. pont.).

kísérletekkel), mint például a fizika vagy a vegytan. A kísérletet az *absztrakció*, az elvonás módszere helyettesíti. Az absztrakció feladata azonban egyáltalán nem abban áll, hogy az adott társadalmi rend valamennyi konkrét vonását elvessük és a „társadalomról általában" beszéljünk. Az ilyen eljárás tartalmatlan, általánosságokban mozgó elmélkedéseken kívül semmit sem adhat. Ellenkezőleg, a társadalom csak mint meghatározott, konkrét történelmi társadalmi alakulat létezik. A materialista dialektika minden bonyolult társadalmi egészben megkeresi az alapvető, a társadalmi egészre jellemző, azt alkotó viszonyokat. Ezeknek a központi, az adott jelenséget alkotó mozzanatoknak kiemelése adja eredményeképpen az absztrakciót a szó marxista értelmében, az olyan absztrakciót, amely különösen mélyen tükrözi vissza a valóságot, amellyel elszakíthatatlanul kapcsolatos. Éppen ilyenek azok az elvont alapfogalmak, amelyek a politikai gazdaságtan fegyvertárát képezik.

A politikai gazdaságtan által tanulmányozott bármely társadalmi gazdasági szerkezet rendkívül bonyolult képet nyujt. Ha minden irányelv nélkül írjuk le, az nem tudományos megismerés, hanem kaosz lesz. A tudományos megismerés éppen abban különbözik a felületes megfigyeléstől, hogy behatol a dolgok lényegébe, feltárja a jelenségek belső rúgóit. Abból a kaotikus egészből, ami a megfigyelő szemébe ötlik, a tudományos megismerés mindenekelőtt a *legegyszerűbb viszonyokat* emeli ki. Ilyen legegyszerűbb viszony például a kapitalista árutermelésben egy árunak elcserélése egy másikra. Marx a kapitalizmus vizsgálatát éppen ezzel a jelenséggel kezdi. Feltárva ennek alapját, a politikai gazdaságtan megmutatja a csírájában bennerejlő összes ellentmondások fejlődését. A legegyszerűbb absztrakciótól felemelkedik a bonyolult, konkrét egészhez. Most ez az egész már nem mint kaosz jelenik meg, hanem mint az olyan viszo-

nyok kiépített rendszere, amelyeknek belső lényegét és kapcsolatait teljesen feltártuk.

Az alapfogalmaknak ezt a sorrendjét nagy logikai kiépítettség jellemzi. De ez a *logikai* módszer nem más, mint a *történelmi* fejlődés tényleges menetének visszatükröződése. A gondolatmenet ugyanott kezdődik, ahol a történelmi fejlődés. A legegyszerűbb viszonyok sokkal előbb jönnek létre, mint a bonyolultabbak. A bonyolult viszonyok a történelem folyamán az egyszerűbbekből fejlődnek ki.

Így például az árunak árura cserélése, amellyel a politikai gazdaságtan a kapitalizmus elemzését kezdi, megvolt már sokezer évvel a polgári társadalom keletkezése előtt, a korábbi társadalmi gazdasági alakulatok keretén belül.

De a logikai gondolatmenet a történelmi fejlődés menetét nem minden, számtalan sok, többé nem ismétlődő részletével együtt tükrözi vissza, hanem a véletlenektől megtisztított alakjában. Ennek következtében a történelmi fejlődés alapvonalai pontosabban és élesebben tűnnek elő. „Az élő szemlélődéstől az elvont gondolkodáshoz és *az utóbbitól a gyakorlathoz* — ez az igazság megismerésének, az objektív valóság megismerésének dialektikus útja."*

Lenin rámutatott arra, hogy Marx „Tőké"-jében *a kapitalizmus történetét és a kapitalizmust összefoglaló fogalmak elemzését* adja. Hangsúlyozta azt, hogy a gondolkodás, amikor a konkréttől az elvontig emelkedik, nem távolodik el az igazságtól, hanem közeledik hozzá. Lenin azt mondja, hogy a tudományos, helyes absztrakciók, mint például az érték absztrakciója, mélyebben, helyesebben, teljesebben tükrözik vissza a természetet, a létet.

Marx módszerét jellemezve, Lenin azt írta:

„Marx a «Tőké»-ben először a polgári (árutermelő) társadalom legegyszerűbb, legmegszokottabb,

* Lenin. Filozófiai füzetek. 166. old. (oroszul).

legalapvetőbb, legtömegesebb jellegű, legközönségesebb, milliárd esetben előforduló *viszonyát* elemzi: az árucserét. Az elemzés ebben a legegyszerűbb jelenségben (a burzsoá társadalomnak ebben a «sejtecskéjében») a modern társadalom *összes* ellentmondásait (illetve *összes* ellentmondásainak csíráit) feltárja. A további tárgyalás megmutatja nekünk az ellentmondások és e társadalom fejlődését (növekedését *is*, mozgását *is*) egyes részeinek összességében, elejétől végig."*

Más helyen ugyanezt a gondolatot Lenin a következőképpen fejti ki:

„A kezdet — a legegyszerűbb, legközönségesebb, legtömegesebb közvetlen «lét»: az egyes áru (a politikai gazdaságtan «lét»-e). Az árunak, mint társadalmi viszonynak elemzése. *Kettős*, deduktív és induktív — logikai és történelmi — elemzése (az értékformák)."**

Szó sem lehet arról, hogy megértsük Marx „Tőké"-jét, ha szem elől tévesztjük azt, hogy Marxnál az átmenet az egyik alapfogalomtól a másikhoz, a történelmi valóság reális fejlődési folyamatát, a társadalom fejlődésének egyik történelmi fokáról a másikra való átmenetét ábrázolja. Ezt a tételt nagyon hangsúlyozta Marx, erről nem egyszer írt Lenin, aki mindig megjegyezte, hogy az első, felületes pillantásra csak logikainak látszó átmenet a valóságban történelmi átmenet is. Sokszor írt erről Engels is. Meg kell tanulnunk a „Tőkét" Lenin módjára olvasni és minden egyes oldalról kiolvasni a történelmi anyagot, vagyis meglátni, hogyan tükrözi vissza Marxnál a gazdasági alapfogalmak fejlődése a történelmi fejlődés folyamatát.

Könnyű ezt néhány nagyon közismert példán bemutatni. Emlékezzünk az értékforma elemzésére,

---

* *Lenin.* A dialektika kérdéséhez. Lásd: *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus 261 old.

** *Lenin.* Filozófiai füzetek 241—42. old. (oroszul).

Marx „Tőké"-je első kötetében. Emlékezzünk arra, hogyan megy végbe az átmenet az egyszerű értékformából a teljes, kifejlett értékformába, a teljes, kifejlett értékformából az általánosba és az általánosból a pénzformába. „Marx itt [illegible] feladatát annak tanulmányozásában látja, hogyan *jön létre* az érték pénzformája, annak tanulmányozásában, hogyan ment végbe a csere kifejlődésének *történelmi folyamata,* kezdve a csere egyes, véletlen eseteitől («egyszerű, egyes vagy véletlen értékforma» : az egyik áru adott mennyisége a másik áru adott mennyiségére cserélődik ki) egészen az általános értékformáig, mikor a különböző áruk egész sora cserélődik ki ugyanarra a meghatározott árura és az érték pénzformájáig, amikor ennek a meghatározott árunak, ennek az általános egyenértéknek a szerepét az arany tölti be".*

Az emberi társadalom fejlődésének történetében az egyszerű értékforma óriási szakaszt ölel fel — az ősközösségnek majdnem egész korszakát, amikor a csereviszonyok még véletlen jelenségek voltak Amilyen mértékben a csereviszonyok kifejlődnek és a csere céljából való termelés létrejön, olyan mértékben megy végbe az átmenet a kifejlett értékformára és tovább, az érték általános és pénzformájára. Ezt az átmenetet dolgozta fel elméletileg Marx az értékformákról szóló tanításában.

Egy másik hasonló példa — a pénz funkcióinak fejlődése. A pénz értékmérő, forgalmi eszköz, kincsképző eszköz, fizetési eszköz, világpénz. Először szembeötlik az e funkciók közötti logikai kapcsolat, a logikai átmenet az egyikből a másikba. A pénz mint értékmérő, csak kifejezi az áru értékét az áru ára formájában. De a dolognak nincs még vége azzal, hogy az áru árát pénzben kifejeztük — ezt az árat a csereügyletben még pénzzé is kell tenni, realizálni kell. Ezt a szerepet a pénz

* *Lenin.* Marx Károly. Lásd: *Lenin* Marx, Engels, marxizmus. 20. old., vagy: *Marx.* Válogatott művek. 1. köt. 34. old.

mint forgalmi eszköz játssza. A termelő, továbbá, miután az árúját eladta, elrejtheti a pénzt, félreteheti, mint megtakarított összeget. Az áruforgalom feltételei késztetik erre. Itt a pénz már új funkcióban, új rendeltetésben lép fel, a kincsképző eszköz, a vagyon megőrzése eszközének funkciójában. A csereügylettel kapcsolatban gyakran megesik, hogy az áru átmegy egyik kézből a másikba, az egyenértéket azonban csak bizonyos idő mulva adják meg. Ebben az esetben a pénz fizetési eszközül szolgál. Végül pedig, ha a csere nem egy állam keretein belül, hanem államok között történik, a pénz a világpénz funkcióját tölti be.

De itt is figyelembe kell vennünk, hogy a pénz funkcióinak elméleti fejlődése nem más, mint a reális történelmi fejlődési folyamat tükörképe. Amikor a pénz például fizetési eszköz minőségében működik, ez az árutermelés és csere magasabb fejlődési fokát tételezi fel, mint amikor forgalmi eszközként működik. E mellett ahhoz, hogy a pénz mint fizetési eszköz működhessék, szükség van arra, hogy előzetesen kifejlődjék, mint kincs, mint vagyont megőrző eszköz. A világpénz funkciója már a kereskedelem magasfokú fejlettségét, a világkereskedelem színvonalát elérő fejlettségét tételezi fel.

Ezzel kapcsolatban Lenin a következőket írta:

„Marx rendkívül részletes elemzés tárgyává teszi a pénz különböző funkcióit, s ezzel kapcsolatban különösen fontos megjegyezni, hogy itt is (mint általában mindenütt a «Tőke» első fejezeteiben) az absztrakt és helyenként merő dedukciónak látszó tárgyalási mód mögött a valóságban a csere és az árutermelés fejlődéstörténetére vonatkozó tények óriási halmaza rejlik".*

Vegyük továbbá a pénznek tőkévé válását. Az első felületes pillantásra ez az átalakulás is tisztára

* *Lenin.* Marx Károly. Lásd: *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus. 20—21. old., vagy: *Marx.* Válogatott művek. 1. köt. 34—35. old.

deduktívnak tűnhetne fel. A pénz eleinte pénz minőségében lép fel, egy bizonyos pillanatban azután tőkévé változik. Az egyszerű forgalom Á—P—Á (áru—pénz—áru) képletből áttér a kapitalista forgalom P—Á—P (pénz—áru—pénz) képletére. De Marx hangsúlyozza, hogy ebben az áttérésben az egyik képletről a másikra hatalmas történelmi folyamat rejlik — a kapitalista viszonyok keletkezésének történelmi folyamata. Míg az első képlet az egyszerű árutermelés viszonyait jellemzi, a második képlet már a kapitalista termelés viszonyait jellemzi, amelyek csak bizonyos előfeltételek alapján keletkeznek. A kapitalizmus a feudális viszonyok bomlása alapján jön létre, olyan alapon, amelyet az egész történelmi fejlődésmenet előkészített: a társadalom egyik pólusán tőkefelhalmozással, másik pólusán pedig szabad munkáskezek megteremtésével. Így tehát a kategóriák logikai fejlődésmenete itt is reális történelmi fejlődési folyamatot tükröz vissza, óriási történelmi anyagot összegez és általánosít. Az ilyen példák számát még jelentősen megnövelhetnénk.

Álljunk meg még egy, ezzel közvetlenül összefüggő mozzanatnál. Amikor a politikai gazdaságtant általános történelmi tudománynak tekintjük, ugyanakkor szem előtt kell tartanunk azt is, hogy a politikai gazdaságtan nem történelem. Más feladatokat tűz maga elé és másképpen oldja meg őket. A történelemtudománynak konkrét tényekből álló anyaggal van dolga, annak egész gazdagságában és sokféleségében, és számára fontos az, hogy kidomborítsa minden egyes korszak, minden egyes ország fejlődésének közös mozzanatait, úgyszintén az egyik ország fejlődésmenetét a másik fejlődésmenetétől megkülönböztető konkrét sajátosságok teljes összességét. A történelem beszél egyes személyekről, akik a történelemben ilyen vagy olyan szerepet játszottak. Megvizsgál minden konkrét eseményt, minden előfeltételével és következményével együtt.

A politikai gazdaságtan feladata az, hogy a társadalom gazdasági fejlődésének törvényeit, bizonyos társadalmi gazdasági alakulatok fejlődésének törvényeit megállapítsa. Ezért természetesen másképpen nyúl a történelmi anyaghoz és más célokat tűz ki.

A polgári politikai gazdaságtan marxi bírálatának módszerét jellemezve, Engels élesen kidomborította a történelmi fejlődés menete és a kutatás logikai menete közötti kölcsönös viszonyt. Első pillantásra úgy tűnhetnék, hogy a politikai gazdaságtan bírálatának pontosan vissza kell adnia a politikai gazdaságtani irodalom történelmi fejlődését. De a történelem gyakran ugrásszerűen, zegzugos úton jár — jegyezte meg Engels. Ha ezt feltétlenül mindenütt követni akarnánk, nemcsak töménetlen csekélyértékű anyagot kellene vizsgálnunk, hanem a gondolatok menetét is gyakran meg kellene szakítanunk. Ezért volt az egyetlen helyes módszer a logikai módszer, amely lényegében „nem más, mint a történelmi tárgyalás, csak a történelmi forma és a zavaró véletlenek kiküszöbölésével. A gondolatmenetnek ugyanazzal kell kezdődnie, amivel a történelem kezdődik; további menete sem lesz egyéb, mint a történelmi folyamat tükörképe, elvont és elméletileg következetes formában, helyesbített tükörkép, de a helyesbítés olyan törvények szerint történik, melyeket maga a történelem tényleges menete szolgáltat, amennyiben minden mozzanat teljes érettségének, teljes mintaszerűségének fejlődési pontján vehető szemügyre."*

A „Tőké"-nek a kooperációról írt fejezetében Marx rámutat arra, hogy „nagyobb számú munkás tevékenysége, akik ugyanabban az időben, ugyanabban a helyiségben ... ugyanazon tőkés parancsnoksága alatt, ugyanazt a fajta árut termelik, — történelmileg

* *Engels* cikke Marx „A politikai gazdaságtan bírálatához" c. művéről. Lásd: *Marx*. Válogatott művek, 1. köt. 337—38. old.

és fogalmilag ez alkotja a tőkés termelés kiindulópontját".*

Marx e szavaiból következik, hogy a tőkés termelés történelmi és fogalmi kiindulópontja az olyan vállalat, amely a tőkés tulajdona és amelyben bérmunkásokat dolgoztatnak. A történelmi valóságban ilyen vállalat először a tőkés manufaktúra alakjában jön létre (amelyet, mint ismeretes, a munkamegosztás által hamarosan kiküszöbölt egyszerű kooperáció előzött meg). Ennek folytán Marx útmutatását úgy kell értelmeznünk, hogy éppen a kapitalista manufaktúra a tőkés termelésnek történelmi és fogalmi kiinduló pontja.

A kapitalizmus keletkezésének történetében egy egész olyan korszak volt, amelyben tőkés vállalatok csak a manufaktúra formájában léteztek. Marx a kapitalista termelési mód első csíráit, mint ismeretes, a XIV. századra tette : a középkori olasz városköztársaságok első tőkés manufaktúrái voltak ezek. A XVI. században, az akkori Európa legfejlettebb országaiban már százával és ezrével voltak tőkés manufaktúrák. Ugyanakkor azonban az átmenet a manufaktúrától a gyárhoz csak az angliai ipari forradalom korában, vagyis a XVIII. század végén — a XIX. század elején történik meg.

Így tehát a tőkés gépipar uralmának korát egy egész történelmi időszak előzi meg, melyet Marx a *kapitalizmus manufaktúra-korszakának nevez.* Éppen ebben a korban mentek végbe azok a folyamatok, amelyek a kapitalizmus keletkezésének feltételéül szolgáltak. A kapitalizmus történelmi előfeltételei megteremtéséről : egyrészt a bérmunkás-osztály, másrészt a nagytőkék keletkezéséről van szó. Ez az eredeti tőkefelhalmozás.

Mint ismeretes, Marx a „Tőké"-ben az áru elemzésével kezdi fejtegetését. Az áru elemzése számára

* *Marx.* A tőke. 1. köt. 347. old. (XI fejezet.)

szükséges lépcsőfok az értéktöbblet titkának megfejtéséhez, amely a munkaerőnek áruvá válásával kapcsolatos. Hogy ennek a különleges árunak, a munkaerőnek, sajátosságait feltárja, Marx az árutermelés alapjait elemzi általában.

Az a sorrend, amelyben Marx a „Tőké"-ben a kérdéseket kifejti, természetesen következik abból, hogy célja a politikai gazdaságtan tudományának átépítése volt. De amikor e tudomány alapjait tanulmányozzuk és még inkább, amikor elemi tanfolyamát végezzük el, nem lehet változatlanul megtartani ugyanezt a sorrendet: ez káros szőrszálhasogatás volna, amely ellentmondana annak a szükségességnek, hogy a politikai gazdaságtant, mint általános történelmi tudományt tanítsuk.

Az árutermelés, a csere és a pénz megelőzte a tőkés termelés keletkezését. Az árutermelés csírái sokezer évvel a kapitalista korszak kezdete előtt keletkeztek. A középkor végén az árutermelés s a pénzforgalom már aránylag magas fejlettségi fokot ért el. És mégis, az árutermelés csak a kapitalizmus alatt válik a termelés uralkodó formájává és válik általános jellegűvé.

Ebből az következik, hogy a politikai gazdaságtannak történelmi elv szerinti tanításánál az olvan alapfogalmakkal, mint az áru és a pénz, nemcsak a kapitalizmusnak szentelt részben lesz dolgunk, hanem tanfolyamunk ezt megelőző részeiben is. Az árutermelés keletkezéséről, a csere fejlődése történelmi fokairól és a pénz keletkezéséről már a rabszolgatartó rendszernek szentelt részben is kell beszélnünk. A következő, a feudális rendszerrel foglalkozó részben, a feudalizmus bomlása és pusztulása tanulmányozásánál, már részletesebben kell jellemeznünk az egyszerű árutermelést, az árut, használati értékét és a társadalmilag szükséges munkaidő értékét. Az áru teljes elemzését viszont és különösen az áruban megtestesített munka kettős jellegének jellemzését a

kapitalista termelés alapvonásait ismertető részben kell adni.

A. Bogdánov „A közgazdasági tudomány rövid tanfolyama" c. munkájáról írt bírálatában Lenin elismerően nyilatkozik a szerző által „a gazdasági fejlődés egymásra következő korszakai jellemzése formájában" alkalmazott fejtegetési sorrendről. Lenin ezt írta :

„Igenis így kell kifejteni a politikai gazdaságtant. Kifogásolhatják esetleg azt, hogy a szerzőnek ilyenformán egy és ugyanazt az elméleti részt (pl. a pénzről) elkerülhetetlenül fel kell darabolnia a különböző korszakokra és ismétlésekbe kell bocsátkoznia. De ezt a mérőben formális hiányosságot teljesen kárpótolják a történelmi fejtegetés alapvető előnyei. És vajjon hiányosság-e ez egyáltalán ? Az ismétlések nagyon jelentéktelenek, a kezdő számára még hasznosak is, mert a különösen fontos tételeket jobban elsajátítja. Ha például a pénz különböző funkcióit a gazdasági fejlődés különböző korszakaira vonatkoztatjuk, ez szemléltetően megmutatja a tanulónak, hogy e funkciók elméleti elemzése nem elvont elmefuttatáson alapszik, hanem annak pontos tanulmányozásán, ami az emberiség történelmi fejlődése folyamán valóban megtörtént. A társadalmi gazdaság egyes történelmileg meghatározott alakulatairól kapott kép teljesebb lesz."*

Lenin e nagyon fontos útmutatásának kell bennünket vezetnie a politikai gazdaságtan, mint általános történelmi tudomány tanulmányozásánál.

A materialista dialektika továbbá azt tanítja, hogy a gazdasági jelenségek gyökereit és okait a *társadalom* berendezésében, nem pedig egyes emberek tetteiben vagy lelkiségében kell keresnünk. A Marx előtti politikai gazdaságtan szívesen folyamodott robinzonádokhoz. Annak a kornak közgazdászai a ra-

* *Lenin* Recenzió Bogdánov könyvéről. Lásd: *Lenin* Művei, 4. kiad. II. köt. 33. old. (oroszul).

cionalista filozófiának megfelelően megkísérelték, hogy a gazdasági törvényeket a kezdetben társadalmon kívül élő, de azután magához hasonló magányos emberekkel gazdasági viszonyba lépő „gazdálkodó ember" természetéből vezessék le. A polgári klasszikus gazdaságtan képviselői naívan a burzsoá viszonyokat általában minden társadalom örökkévaló és természetes törvényeinek tekintették és azt remélték, hogy ezeket a törvényeket legtisztább formájukban Robinson, a társadalmon kívül élő, elszigetelt egyén gazdaságában tárhatják fel. Még a legkiválóbb köztük, Ricardo is hódolt bizonyos fokig a robinzonádoknak. A kapitalizmus hanyatlása korában a polgári világban nagyon népszerűek az úgynevezett *szubjektív iskola* különböző irányzatai (az osztrák, angol-amerikai stb.). Módszerének lényege abban áll, hogy minden gazdasági jelenséget az egyes egyének pszichológiai értékeléseinek és megfontolásainak elemzéséből próbál levezetni. De az egyes ember értékelései és véleményei maguk is világosan magukon hordják ennek vagy annak a társadalmi rendnek bélyegét, az osztálytársadalomban pedig — az adott személy osztályhelyzetének bélyegét is. Így például a jóllakott burzsoá szubjektíven kétségtelenül egészen másként fog értékelni egy font fekete kenyeret, mint az éhes munkanélküli. De nem a szubjektív értékelések e különbsége adja meg a kulcsot a kapitalista társadalomban elfoglalt különböző helyzetük megmagyarázásához, hanem fordítva, társadalmi helyzetük különbsége eléggé kimerítően és félreérthetetlenül magyarázza meg értékeléseik különbözőségét. Így tehát a politikai gazdaságtan „szubjektív módszere" fejtetőre állítja a dolgok igazi kölcsönös viszonyát.

A valóságban a termelés mindig társadalmi jellegű. Éppen az a körülmény, hogy az emberek nem magányosan, hanem közösen termelnek, teremti meg azokat a különleges viszonyokat, amelyek a terme-

lésnek ezt vagy azt a társadalmi formáját alkotják. Így tehát nem az egyes egyénnek, hanem a társadalomnak kell a kutatás kiinduló pontjának lennie. A *társadalomé az elsőség* az egyénnel szemben. Az ember — „olyan állat, amely csak a társadalomban különülhet el".* A társadalmi fejlődés első fokain az egyes ember annyira nem önálló, annyira össze van nőve a társadalmi egésszel, hogy az „individualista" módszer elképzelhetetlen volna. Ez a módszer a polgári társadalom szülöttje, ahol az egyes ember olyan elszigeteltnek és önállónak tűnik fel, mint a szél által hajtott porszem.

3. A világ és törvényszerűségei megismerhetősége

Marx filozófiai materializmusa abból indul ki, hogy elismeri a világ megismerhetőségét.

„Ellentétben az idealizmussal, amely kétségbevonja, hogy a világot és a világ törvényszerűségeit megismerhetjük, amely nem hisz ismereteink megbízhatóságában, nem ismer el objektív igazságot és azt tartja, hogy a világ tele van »magukbanvaló dolgokkal« (Dinge an sich), amiket a tudomány soha meg nem ismerhet, — a marxizmus filozófiai materializmusa abból indult ki, hogy a világ és törvényszerűségei igenis megismerhetők, hogy a természet törvényeiről való ismereteink, a tapasztalat, a gyakorlat ellenőrzése mellett, megbízható ismeretek, amelyek objektív igazságok jelentőségével bírnak, hogy meg nem ismerhető dolgok a világon nincsenek, legfeljebb olyanok, melyeket eddig még nem ismertünk meg, de a tudomány és a gyakorlat segítségével a jövőben ezeket is felderítjük és meg fogjuk ismerni."**

---

* *Marx* Zur Kritik der politischen Ökonomie. (Einleitung.) 237. old

** *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. 14. old., vagy *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 569. old., vagy: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. 121. old. (IV. fejezet, 2. pont.)

A világ megismerhetőségéről szóló tételnek óriási jelentősége van a politikai gazdaságtan számára. A politikai gazdaságtan, mint a társadalmi tudományok általában, olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyek közvetlenül érintik a társadalom különböző osztályainak anyagi helyzetét.

Amikor a munkásosztály a történelem porondjára lépett, ütött a polgári politikai gazdaságtan halálának órája. A politikai gazdaságtan terén a polgári tudomány számára már nem arról volt szó, hogy a reális valóságot megismerje, hanem arról, hogy minden módon, minden eszközzel, többek között egyenes hamisítás, a valóság elferdítése stb. útján igazolja a fennálló kapitalista rendet.

Lenin azt írta, hogy „Marx után valamilyen más, nem marxista politikai gazdaságtanról csak a nyárspolgárok, esetleg «magasműveltségű» nyárspolgárok bolondítására lehet beszélni".*

Így tehát a politikai gazdaságtan pártos tudomány. Minthogy a politikai gazdaságtan a kapitalista társadalom különböző osztályai legéletbevágóbb érdekeit érinti, teljesen érthető, hogy a burzsoázia nem lehet vele szemben elfogulatlan. A munkásosztály nagy tanítómesterei, Marx, Engels, Lenin, Sztálin megteremtették és kidolgozták a tudományos politikai gazdaságtant, mert a munkásosztály a társadalmi haladás érdekeit képviseli, mert a társadalom előrehaladó mozgása megfelel érdekeinek, mert érdekei egyeznek az egész mai emberiség érdekeivel.

A marxizmus-leninizmus óriási, legyőzhetetlen ereje abban áll, hogy történelmi szempontból igaza van, hogy egyesegyedül igaz. „Marx tanítása mindenható erejű — írta Lenin —, mert igaz."** A marxizmus-leninizmus — az emberi társadalomról szóló

* *Lenin* Művei. 3. kiad. Moszkva 1937. XXVII köt. 333. old. (oroszul).

** *Lenin.* A marxizmus három forrása és három alkotórésze. Lásd: *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus. 58. old.

egyetlen tudomány, amely nem fél bátran és egyenesen szembenézni az igazsággal, amely lényegénél fogva engesztelhetetlen a történelmi valóság bárminemű meghamisításával szemben.

„A történelmi materializmus és Marx egész gazdasági tana — hangsúlyozta Lenin — át és át van itatva az objektív igazság elismerésével."*

De az objektív igazság elismerése korántsem jelent úgynevezett objektivizmust. Lenin nem egyszer utalt arra, hogy ez az objektivizmus a marxizmusnak, amely *párttudomány*, leggonoszabb ellenfele. Így „Materializmus és empiriokritieizmus" c. híres munkájában a következőket írta: „A politikai gazdaságtan *egyetlenegy* professzorának sem szabad elhinnünk *egyetlenegy szót sem,* mihelyt a politikai gazdaságtan általános elméletéről van szó, bármilyen értékes munkákat tud is adni a tényekkel foglalkozó speciális kutatások terén. Mert a politikai gazdaságtan a modern társadalomban éppen olyan párttudomány, mint az *ismeretelmélet.* A gazdaságtan professzorai nagyjában és egészében csak a tőkésosztály tudós segédei, a filozófia-professzorok pedig a teológusok tudós segédei."**

Lenin viszonya a polgári közgazdász professzorokhoz csakugyan ilyen volt. Gyakran felhasználta speciális kutatások terén, amint erre rámutatott, olykor értékes munkáik konkrét ténybeli anyagát, de ugyanakkor a szó szoros értelmében sarkukban járva üldözte őket mindenütt, ahol átléptek a politikai gazdaságtan általános elmélete talajára, ahol a burzsoázia érdekeit védik az igazi tudományos megismerés ellenében.

Amikor arról beszélünk, hogy a politikai tudomány párttudomány, Lenin szavaira kell emlékez-

---

* *Lenin.* Materializmus és empiriokritieizmus. Ford. Czóbel Ernő Szikra 1948. 325. old. (VI. fejezet 1. pont).

** *Lenin.* Materializmus és empiriokritieizmus. 350—51. old. (VI. fejezet. 4. pont.)

nünk, hogy a pártszerűség döntő előnyben van az úgyn. vezett „objektivizmussal" szemben. A reakciós közgazdászok néha szívesen öltik magukra az objektív kutatók tógáját. A valóságban ez az „objektivizmus" nem más, mint a tisztelt közönség becsapása, mert az „objektivizmus" örve alatt a kizsákmányoló osztályok haszonleső érdekeinek védelme rejtőzik.

Lenin rendkívüli erővel és élességgel leplezte le „A narodnyikság gazdasági tartalma és hogyan bírálta azt könyvében Sztrúve úr" c. munkájában ezt a hírhedt „objektivizmust" és ugyanakkor megmutatta a tudomány pártszerűségének egész jelentőségét. Íme ez a nevezetes rész:

„Az objektivista az adott történelmi folyamat szükségességéről beszél; a materialista pontosan megállapítja az adott társadalmi gazdasági alakulat jellegét és az általa létrehozott antagonista viszonyokat. Amikor az objektivista egy adott ténysorozat szükségességét bizonyítja, mindig közel jár ahhoz, hogy átsiklik e tények magasztalója álláspontjára. A materialista feltárja az osztályellentmondásokat s ezzel egyben meghatározza saját álláspontját. Az objektivista »legyőzhetetlen történelmi tendenciákról« beszél; a materialista arról az osztályról beszél, amely az adott gazdasági rendet »igazgatja« és kiváltja más osztályok ellenállásának ilyen vagy olyan formáját. Így tehát a materialista egyrészt az objektivistánál következetesebben és mélyebben, teljesebben viszi végig tárgyilagosságát. Nem szorítkozik arra, hogy a folyamat szükségszerűségére utal, hanem kideríti, melyik az a bizonyos társadalmi gazdasági alakulat, amely tartalmat ad ennek a folyamatnak, *melyik az a bizonyos osztály*, amely ezt a szükségszerűséget meghatározza. Az adott esetben például, a materialista nem elégedett volna meg azzal, hogy »legyőzhetetlen történelmi tendenciákat« állapítson meg, hanem rámutatott volna bizonyos osztályok létezésére, amelyek meghatározzák az adott rendet és kizárják

azt, hogy maguknak a termelőknek támadó fellépésén kívül más kivezető út is lehetséges. Másrészt pedig a materializmus, mondhatnók, magában foglalja a pártosságot és arra kötelez, hogy bármely esemény értékelésénél kereken és nyíltan egy meghatározott társadalmi csoport álláspontjára helyezkedjünk."*

Majdnem két évtizeddel később, amikor leleplezte Kautskynak és a szocializmus egyéb árulóinak jezsuita csűrés-csavarását az első világháború éveiben, pontosan megállapította, hogy Kautsky zászlaja a sztrúvizmus. Amikor képmutató frázisokkal takargatták a német burzsoázia rabló érdekeinek védelmét, Kautsky és társai teljesen Pjotr Sztrúve módjára dolgoztak. Ölelésekkel próbálták megfojtani, ügyes hamisítással akarták megölni a marxizmust. Ezek az emberek, amint erre Lenin rámutat, hajlandók „a marxizmusból mindent átvenni, ami a liberális polgárságnak elfogadható, egészen a reformokért való harcig, egészen az osztályharcig (proletárdiktatúra nélkül), egészen odáig, hogy »általában« elismerik a »szocialista eszményeket« és a kapitalizmus »új rend« által való felváltását, és »csak« a marxizmus élő lelkét, csak forradalmiságát akarják eldobni".**

Lenin ezzel kapcsolatban fényesen jellemezte a sztrúvizmust, mint olyan nemzetközi irányzatot, amely a marxizmus megölésére törekszik azáltal, hogy élő lelkétől fosztja meg. Azt írja:

„A marxizmus a proletariátus felszabadító mozgalmának elmélete. Ezért érthető, hogy az öntudatos munkásoknak óriási figyelmet kell fordítaniok arra a folyamatra, amely a marxizmus helyére sztrúvizmust csempész. Számosak és különbözők e folyamat mozgató erői. Csak a három legfőbbet fogjuk emlí-

* *Lenin* Művei. 4. kiad. I. köt. 380—381. old. (oroszul).

** „A II. Internacionále csődje." Lásd: *Lenin* Művei. XVIII. köt. 251. old. (oroszul).

teni. 1. A tudomány fejlődése mind több és több Marx igazát bizonyító anyagot szolgáltat. Képmutatással kell a marxizmus ellen harcolni, nem nyiltan támadva alapjait, hanem látszólag elismerve, de ugyanakkor szófizmákkal megfosztva tartalmától, a burzsoázia számára ártalmatlan »szentképpé« kell változtatni. 2. A szociáldemokrata pártokon belüli opportunizmus fejlődése támogatja a marxizmus ilyen »átalakítását« és az opportunizmusnak tett mindenfajta engedmény igazolásához idomítja. 3. Az imperializmus kora — a világnak a »nagy«, kiváltságos, a többieket elnyomó nemzetek közötti felosztása. E kiváltságoknak és ennek az elnyomásnak zsákmányából kétségkívül jutnak morzsák a kispolgárság bizonyos rétegeinek és a munkásarisztokráciának, valamint a munkásosztály bürokráciájának is. Az ilyen rétegek, melyek a proletariátus és a dolgozó tömegek elenyésző kisebbségét teszik, a »sztrúvizmushoz« vonzódnak, mert ez igazolja a »saját« nemzeti burzsoáziájukkal *valamennyi* nemzet elnyomott tömegei ellen kötött szövetségüket."*

Így tehát a marxizmus-leninizmusnak döntő előnye van az úgynevezett „objektívizmussal" szemben, mélyebb, teljesebb, sokoldalúbb és hasonlíthatatlanul közelebb áll az objektív igazsághoz, mert magában foglalja a pártszerűséget, amely minden társadalmi jelenség értékelésénél arra kötelez, hogy kereken és nyiltan a forradalmi osztály oldalára álljunk, amelyé a jövő. Ezzel szemben a hírhedt „objektívizmus", törekvésével, hogy a pártszerűségtől meneküljön, hogy a proletariátus álláspontjától szabaduljon, végeredményben a valóság meghamisításához vezet. Ilyen volt P. Sztrúve herostratosi hírességű felhívása: ismerjük el kulturátlanságunkat és gyerünk a kapitalizmushoz tanulni. Ilyen volt az impe-

* „A II. Internacionále csődje", lásd: *Lenin* Művei 3. kiad. XVIII. köt. 251—52. old. (oroszul).

rializmus kautskysta elemzése is, amely a kapitalizmusnak sok évtizednyi és évszázadnyi virágzást és jólétet jósolt.

Áthidalhatatlan szakadék választja el a marxizmus-leninizmust, a munkásosztály e pártideológiáját, pártvilágnézetét, párttudományát a különböző szubjektivizmusoktól és objektivizmusoktól. Az objektív igazságot tagadó szubjektivizmus a lehető legtágabb teret nyitja az önkénynek. Nem lehet iránytűnek használni sem a valóság megismeréséhez, sem a valóság forradalmi megváltoztatásához. A szubjektivizmus különösen szorosan a társadalom gazdasági fejlődése törvényeinek megismeréséhez vezető utat zárja el. Emlékezzünk az orosz narodnyikokra. Nem tudták megérteni az orosz kapitalizmus fejlődésének igazi menetét, hangzatos frázisokat szavaltak a „proletariátus fekélyéről" és utópista terveket szövögéttek arról, hogy a falusi földközösségen (az obscsinán) keresztül el lehet jutni a szocializmusba. Végeredményben mélységesen reakciós szerepet kezdtek játszani és akadállyá lettek a valóban forradalmi mozgalom útján. A marxizmus-leninizmus arra tanít, hogy a különböző társadalmi jelenségek szerepe a történelmi helyzet változásától függően változik. Amikor Lenin az új gazdasági politikára való áttérés idején a „baloldali" szólamokkal kérkedő opportunisták ellen harcolt, több ízben hangsúlyozta, hogy a kapitalizmus a szocializmushoz viszonyítva rossz, de hasznos a kezdetleges elmaradottsággal, vadsággal, patriarchalizmussal stb. szemben. Így tehát „minden a körülményektől, helytől és időtől függ".*

A pártszerűség arra kötelez, hogy a társadalmi haladást megszemélyesítő osztály álláspontjára he-

* *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. 16. old., vagy: *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 566. old., vagy: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. 117. old. (IV. fejezet. 2. pont.).

lyezkedjünk. Mert csak az ilyen álláspont biztosítja az objektív igazság igazi megismerését. Csak a marxizmus-leninizmus ad az embereknek bámulatosan teljes, egységes és harmonikus világnézetet. Az objektív igazság elismerése nemcsak nem akadályozza, hanem fordítva, arra indítja az embert, hogy az emberiség jobb jövőjéért a legszenvedélyesebben, a legelszántabban harcoljon.

A világ megismerhetőségének tétele arról szól, hogy a természet törvényeit, a társadalmi fejlődés törvényeit a *gyakorlatban* ismerjük meg. Az anyagi világ megismerése elszakíthatatlan kapcsolatban van a gyakorlattal. Ennek óriási jelentősége van a politikai gazdaságtanra nézve is. A marxista-leninista politikai gazdaságtan, mint ismeretes, a proletariátus osztályharcának gyakorlati szükségleteiből fakadt. Marx azért fogott a „Tőke" megírásához, hogy a munkásosztály harcának elméleti fegyverét kikovácsolja. Lenin és Sztálin munkáiban rendkívül mély elméleti általánosításokat találunk, amelyek a szocializmus politikai gazdaságtanára vonatkoznak és a szocializmusért folyó harc gyakorlatát és tapasztalatait összesítik.

Sztálin rámutat arra, hogy a világ megismerhetőségének materialista tételéből következik, hogy a társadalmi élet, a társadalom fejlődése szintén megismerhető. Ezért válhat a társadalomról szóló tudomány, minden bonyolultsága ellenére is, az emberi tudás ugyanolyan pontos ágává, mint mondjuk a biológia; a társadalomról szóló tudomány olyan tudománnyá válhat, „mely a társadalmi fejlődés törvényeit fel tudja használni gyakorlati alkalmazás céljaira".* Ilyenfajta társadalomtudományt csak a tu-

* *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. 16. old., vagy: *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 571. old., vagy: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. 123. old. (IV. fejezet, 2. pont)

dományos kommunizmus megalapítói tudtak megteremteni.

Ilyen vagy olyan gyakorlati jellegű következtetés, persze, akadt a gazdasági irodalomban a marxizmus megjelenése előtt is. Sőt, magának a politikai gazdaságtannak, mint a többi tudománynak keletkezését is gyakorlati szükségletek váltották ki. A korábbi közgazdászok elméleti meggondolásaikat rendszerint az általuk végzett gazdasági politika megalapozása és megerősítése céljából fejtették ki. A merkantilisták a protekcionista politika mellett törtek lándzsát, a fiziokraták és az angol klasszikus politikai gazdaságtan képviselői, mint a protekcionizmus elkeseredett ellenségei és a gazdasági liberalizmus hirdetői léptek fel.

De a Marx előtti politikai gazdaságtanban szereplő mindezeknek a gyakorlati következtetéseknek és gyakorlati célkitűzéseknek elvileg teljesen más jellegűk volt, mint azoknak a gyakorlati következtetéseknek, amelyekkel a marxista-leninista gazdasági tanítás összefügg.

Ott bizonyos birtokos osztályok gyakorlati érdekeiről, haladó vagy fordítva, reakciós jellegű követelményekről volt szó, amelyek azonban a kapitalista társadalmi rend talaján maradtak. A marxista politikai gazdaságtan elsőnek tette fel a kérdést elvileg más szempontból, olyan szempontból, hogy a történelmi fejlődés törvényeit a kapitalista rendnek új, magasabb társadalmi renddel, a kommunista renddel való felváltásához alkalmazza.

A marxista társadalomtudomány feltárja az emberi társadalom előrehaladásának törvényeit. A marxizmus ellenségei eléggé ügyetlenül próbálták ezen a ponton kikezdeni a marxizmust. Ilyenféle érveléssel léptek fel: ha önök, marxisták, azt állítják, hogy a társadalom ugyanolyan törvények szerint fejlődik, mint a természet, akkor milyen alapon beszél-

nek annyit harcról, miért szerveznek pártot a szocializmus megvalósításáért folyó harcra stb? Hiszen, ha meghatározott törvények szerint egy bizonyos napon holdfogyatkozásnak kell lennie, senkinek sem jut eszébe, hogy pártot szervezzen a holdfogyatkozás elősegítésére. Ez az „érv" persze nagyon esetlen, de vizsgálata lehetővé teszi, hogy élesebben határozzuk meg a különbséget a természeti törvények és a társadalmi törvények között. Arról van szó, hogy a holdfogyatkozás valóban meghatározott törvények szerint, de minden emberi beavatkozás nélkül megy végbe. Egészen másként valósulnak meg a társadalmi fejlődés törvényei — ezek csak óriási embertömegek meghatározott cselekedetei eredményeképpen valósulnak meg. A kapitalista rend fejlődésének törvényei határozzák meg a szocialista forradalom győzelmének elkerülhetetlenségét. De teljesen világos, hogy az új, magasabb rend nem győzhet az emberek részvétele, az embertömegek harca nélkül.

Mi a kapitalizmus? Meghatározott társadalmi rend. Meghatározott viszonyokban fejeződik ki, melyeknek tárgyai és alanyai meghatározott emberek. És magától értetődik, hogy amikor a szocializmus győzelméről van szó, ezt úgy értjük, hogy ez a győzelem csak a proletár párt, a kommunista párt által vezetett proletariátus önfeláldozó harca eredményeképpen lehetséges.

A mai kor körülményei között különösen fontos gyakorlati jelentősége van az imperializmus leninisztálini elméletének. Az 1914—1918-as világháború idején Lenin rámutatott arra, hogy nem lehet e háború jellegét helyesen meghatározni, ha nem tisztázzuk az alapkérdést — az imperializmus gazdasági lényegének kérdését. Hogy a szocializmusnak a hitleri Németország ellen vívott Nagy Honvédő Háborúja igazságos, felszabadító jellegét teljesen és mélyen megértsük, nagyon fontos az imperializmus leninisztálini elméletével általában és különösen a német

imperializmus vadállati rabló természetének leninisztálini elemzésével felfegyverkeznünk.

Az imperializmus lenini-sztálini elmélete felderíti a kapitalizmus monopolista szakaszának jellemző sajátosságait, alapvető ismertetőjeleit, azt a történelmi helyet, amelyet mint a proletariátus szocialista forradalmának előestéje tölt be. Az imperializmus korabeli kapitalizmus gazdasági és politikai fejlődése egyenetlenségének Lenin által felfedezett és Sztálin által kidolgozott törvénye adott alapot annak a világtörténelmi jelentőségű következtetésnek, hogy lehetséges a szocializmus győzelme *egy* országban. Az imperializmus lenini-sztálini elmélete egyenes folytatása a kapitalizmus alapjai elemzésének, melyet Marx a „Tőké"-ben adott.

Lenin rámutatott arra, hogy a monopóliumok uralma a politika terén reakciós tendenciákkal kapcsolatos. Az imperializmus szülte reakciós erők a legszélsőségesebben a hitleri Németországban testesültek meg. Az emberiség történelme még sohasem látta a sötétség, a reakció, az embergyűlölet oly fékeveszett tombolását, mint amilyet a hitleri rabló imperializmus hozott.

A marxizmus feltárta a polgári demokrácia történelmileg korlátolt jellegét és igazi lényegét, a Szovjetunió szocialista építésének tapasztalata pedig megmutatta a szocialista demokrácia, e magasabb forma óriási előnyeit. De a marxizmus egyben kimutatta, hogy a polgári demokrácia is vívmány a dolgozók számára, a reakciós zsarnoksághoz, a sötétséghez és jogfosztottsághoz képest. Lenin mindig hangsúlyozta, hogy a proletárforradalmároktól távol áll mindennemű nihilizmus a demokrácia kérdésében, semmiféle közösségük nincs ezzel a nihilizmussal. A következőket írta:

„A szocializmus két értelemben nem lehetséges demokrácia nélkül: (1) a proletariátus nem csinálhat szocialista forradalmat, ha nem készül fel rá a demokráciáért folytatott harcban; (2) a győzelmes szo-

cializmus nem tarthatja meg győzelmét... ha nem valósítja meg teljesen a demokráciát."*

A munkásosztálynak és a mai társadalom valamennyi haladó rétegének korántsem közömbös a polgári demokratikus és a fasiszta országok állami rendje közötti különbség. A hitleri rendszer a legsötétebb reakció, a barbárság, a kegyetlenség megtestesülése volt. A hitleri kalandorok a német plutokrácia láncos ebei, a német junker földbirtokosok, finánemágnás bankárok, monopolista iparmágnások, kapzsi, vérszomjas, vadállati Landsknechtjei a szocializmus esküdt ellenségei, a leggonoszabb reakciósok és feketeszázak voltak, akik Európa általuk elfoglalt országai munkásosztályát és népeit megfosztották a legelemibb demokratikus szabadságjogoktól.

4. A jelenségek általános kapcsolata és kölcsönös függősége.

Térjünk át a politikai gazdaságtanban alkalmazott marxista dialektikus módszer alapvető vonásainak jellemzésére.

A marxista dialektikus módszer a jelenségek általános kapcsolata és kölcsönös függése elismeréséből indul ki. A materialista dialektika, ellentétben a metafizikával, a világot „nem egymástól elszakított, egymástól elszigetelt, egymástól nem függő tárgyak és jelenségek véletlen halmazának tekinti, hanem összefüggő, egységes egésznek, amelyben az egyes tárgyak, jelenségek szervesen kapcsolódnak egymáshoz, függnek egymástól és feltételezik egymást".**

A dialektikus módszer legfőbb követelménye az, hogy a jelenségeket nem elszigetelten, hanem egész

* „A marxizmus karikatúrájáról", lásd: *Lenin* Művei. 3. kiad. XIX köt. 233—34. old. (oroszul).

** *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. 4—5. old., vagy: *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 562. old., vagy: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. 113. old. (IV. fejezet. 2. pont.).

környezetükkel való kapcsolatukban, minden összefüggésükben és közvetítettségükben vegyük. Ez elvnek alkalmazása a politikai gazdaságtanban lehetővé teszi azt, hogy a polgári tudomány minden körmönfontságát izzé-porrá törjük, mert a polgári tudósok legkedveltebb módszere az, hogy a tárgyakat, jelenségeket egymástól elszigetelve veszik és ezáltal megbontják a jelenségek egyetemes kapcsolatát. A reakciós közgazdász bizonyos jelenséget kiragadva megkísérli, hogy természetét meghamisítsa, hogy görbe tükörben mutassa meg, hogy tényleges sajátosságait és ellentmondásait elködösítse.

Itt van például az úgynevezett „csökkenő földhozadék" vagy „a föld csökkenő termelékenységének" úgynevezett „törvénye". Ez a „törvény" azt állítja, hogy a föld nem teremhet minden ember számára elegendő terményt, merthogy minden pótlólag befektetett — élő vagy tárgyiasult — munka ugyanazon a földdarabon kisebb eredményt ad, mint az előző munkabefektetés. És mivelhogy a föld mennyiségét nem lehet növelni, ebből nagyon is egyértelmű következtetést von le: ha a tőkés társadalomban a széles dolgozó tömegek számára nyomor, éhség és a nélkülözés minden fajtája dúl, ebben lényegében senki sem hibás és legkevésbbé hibás az adott társadalmi rend, mert már maga a föld olyan, hogy semmiképpen sem lehet belőle többet kiszorítani.

Lenin leleplezte ezt a koholmányt és megmutatta, hogy az egész azon alapszik, hogy az egyik jelenség helytelenül el van szigetelve a többitől, hogy egy jelenséget önkényesen kiragadtak az általános összefüggésből. A „föld csökkenő termékenysége törvényének" védelmezői azt állítják, hogy ha egy bizonyos földdarabba, amelybe azelőtt egy bizonyos nagyságú tőkét fektettek bele, kiegészítően egy ugyanolyan nagyságú új tőkét fektetnek be, nem lehet azt várni, hogy a föld kétszer akkora termést adjon, mint az első esetben. A polgári közgazdászok

itt abból indulnak ki, hogy a technika változatlan marad.

Lenin bebizonyította, hogy ez képtelen koholmány. Hiszen ha ugyanabba a telekbe kiegészítően új tőkét fektetnek be, ez rendszerint a technika megjavításával kapcsolatos és csak a legritkább, kivételes esetben lehet feltételezni azt, hogy a technika változatlan marad. Lenin azt mondta, hogy a technika változatlanságát feltételezni az ugyanabba a telekbe való kiegészítő tőkebefektetés mellett ugyanolyan nevetséges dolog, mint azt állítani, hogy a vasútnál a vonatok rendszerint állnak és csak kivételes esetben közlekednek az állomások között.

Így tehát Leninnek a vizsgált jelenséget — az ugyanabba a telekbe való kiegészítő tőkebefektetést — csak vissza kellett helyeznie általános kapcsolataiba és megmutatnia, hogy az egyik jelenség egy másikkal függ össze, hogy a tőkebefektetés növelése kapcsolatos a föld megmunkálása új módszereire való áttéréssel, és a hírhedt „csökkenő termékenység törvényéből" kő kövön nem maradt.

A marxista dialektikus módszer e követelményének — hogy a jelenségeket szerves összefüggésükben és kölcsönös meghatározottságukban kell vizsgálni — óriási jelentősége van az imperializmus kora problémáinak elemzésénél. Az imperializmus egyes, különvett vonásait — a monopóliumok keletkezését, a piacokért folyó harcot, a bankok finánc-manővereit stb. — a polgári irodalomban leírták és néha nem is rosszul írták le. De az új korszak jelenségeit kölcsönös kapcsolatukban és kölcsönös függésükben vizsgálni — ezzel a feladattal nem tudtak megbirkózni az imperializmus polgári és reformista kutatói. Ezt a feladatot csak Lenin tudta teljesíteni.

Lenin kimutatta, hogy az új korszak valamennyi különálló vonása — a monopóliumok uralma és a bankok szerepének megváltozása, a tőkekivitel és a világnak a tőkések hatalmas szövetségei közötti fel-

osztása, a világ területi felosztása és az újrafelosztásért folyó harc — elszakíthatatlanul kapcsolatban van egymással. Megmutatta, hogy az új korszak valamennyi vonása, mint egy gyujtópontban központosul a kapitalizmus legújabb szakasza monopolista jellegében, hogy a monopóliumok uralma az imperializmus gazdasági lényege, hogy ez az uralom ráüti bélyegét a gazdasági és politikai élet minden területére. Lenin volt az első, aki ennek az álláspontnak eredményeképpen az imperializmus jelenségeinek mély, tudományos elemzését adta, megállapította az imperializmus történelmi helyét: az imperializmus a kapitalizmus fejlődésének külön, új, legfelsőbb foka, amely a proletariátus szocialista forradalmának előestéje. Ennek az álláspontnak eredményeként megmutatta az imperializmus korabeli kapitalizmus gazdasági és politikai fejlődése egyenetlenségéről szóló törvény döntő jelentőségét és levonta belőle világtörténelmi jelentőségű következtetését arra vonatkozóan, hogy a szocializmus győzelme *egy* országban lehetséges.

Ha rátérünk a szocializmus gazdaságára, meglátjuk, hogy a dialektika e követelménye módot nyujt a jelenségek egész sora megértésére.

A szocializmus ellenségeinek kedvelt hamiskártyás fogása az, hogy kiragadják a szocialista valóság egyes jelenségeit és valamennyi környező jelenségtől elszigetelten vizsgálják. Így például a szocializmus ellenségei — és elsősorban a megvetett trockista és bucharinista hitszegők és árulók — megkísérelték, hogy meghamisítsák a pénz, a bankok, a kereskedelem, a szövetkezetek szerepét és lényegét a szovjet viszonyok között. E célból kiragadták e jelenségeket az általános összefüggésből, a szovjet gazdaság döntő alapjaitól — a munkásosztály diktatúrájától, a termelési eszközök társadalmasításától — függetlenül vizsgálták őket és például a szovjet pénzt azonosították a kapitalista pénzzel stb.

Lenin kimutatta a szövetkezetek új történelmi jelentőségét a munkásosztály győzelme után, feltárta szerepük elvi megváltozását a szovjet gazdaság minden más oldalával kapcsolatban, még pedig: a munkásosztály diktatúrájával, a csúcsállásoknak a szovjet állam kezében való összpontosításával stb. kapcsolatban. A marxisták jogosan ítélték el a régi szövetkezeti úttörők ábrándozását arról, hogy a szövetkezeti vállalatok kifejlesztésével érik el a szocializmust. Amíg a hatalom a burzsoázia kezében van, amíg a tőkések minden alapvető termelési eszköz urai, az ilyen ábrándok nemcsak nem valósulhattak meg, hanem reakciós szerepet töltöttek be, mert a dolgozók egy részét elvonták a forradalmi harctól. a proletariátus elmaradott rétegei tudatát reformista illúziókkal elhomályosították, azt hirdetve, hogy a kizsákmányolás alól „békés úton", forradalom nélkül lehet felszabadulni. De a munkásosztály diktatúrája győzelmével gyökeresen megváltozott a helyzet. A Szovjet hatalom viszonyai között, a kisajátítók kisajátítása után, amikor a döntő termelési eszközök — a föld, a gyárak és üzemek, a vasutak, hajók stb. — társadalmi tulajdonba mentek át, a szövetkezetek növekedése már egyet jelent a szocializmus növekedésével. Legalsóbb fokaitól kezdve, amelyek a forgalom folyamatát ölelik fel, egészen lemagasabb, kolhózformájukig, amely a termelési folyamatot forradalmasítja, a szövetkezetek a parasztság sokmilliós tömegei számára a szocializmushoz vezető országúttá lettek.

Abban a harcban, amelyet a bolsevikok pártja Sztálin vezetése alatt a burzsoázia különböző ügynökei, különösen és elsősorban a burzsoázia megvetett trockista ügynökei ellen folytatott, nem kis szerepet játszott az olyan gazdasági eszközeink jellegének kérdése, mint a szovjet pénz, a szovjet kereskedelem, a szovjet hitel, a bankok stb.

A trockista ellenforradalmárok gazdáik, a német

fasiszták megbízásából alá akarták ásni a munkásosztálynak saját erejébe vetett hitét, szocialista építésünket akarták beszennyezni és megrágalmazni. E célból állították rágalmazó módon azt, hogy mivel társadalmunkban van pénz, kereskedelem, bank stb., nincs is mit beszélni a szocializmus építéséről. Ezek a burzsoá ügynökök azt hajtogatták, hogy micsoda szocializmus az, ahol bank van, hiszen a bank kapitalista intézmény. Sztálin összetörte az ellenség rágalmait, megmutatta a pénz, a bank, kereskedelem és más hasonló jelenségek tényleges szerepét és jelentőségét a szovjet viszonyok között, azt a gyökeres különbséget, amely ezek között és a burzsoá rendszerben létező bankok, pénz, kereskedelem között fennáll. Sztálin felfedte helyüket az általános összefüggésben és megmutatta, hogy a mi pénzünk, bankjaink, kereskedelmünk stb. egészen más feltételek között működnek és hatnak, mint a pénz, a bankok, a kereskedelem a tőkés társadalomban. Ott a termelési eszközök magántulajdonban, nálunk társadalmi tulajdonban vannak; míg ott az embernek ember által való kizsákmányolása jellemzi a társadalom egész arculatát, nálunk a Nagy Októberi Szocialista Forradalom kezdetétől fogva kiirtották a munkásosztálynak a burzsoázia által való kizsákmányolását és amikor a szocializmus az egész fronton győzött, kiirtották az embernek ember által történő kizsákmányolása minden nemét. Ilyen feltételek mellett megváltozik az olyan eszközöknek, mint a pénz, a munkabér, a kereskedelem, a hitel, a bankok stb. egész jelentősége.

Sztálin mély marxista elemzését adta annak az új szerepnek, amelyet a pénz, a hitel, a kereskedelem szovjet körülmények között tölt be, amikor is a Szovjethatalom, átvéve a polgári gazdaságnak ezeket az eszközeit, saját feladataihoz alkalmazta, a szocializmus eszközeivé változtatta őket és ezek most a kapitalizmus elleni harc ügyét szolgálják. A kapitalista

társadalomban a pénz a kizsákmányolás, a termelési anarchia, a válságok stb. rendszerével kapcsolatos. A Szovjetunióban a pénz a szocialista gazdaság eszköze, ahol a kizsákmányolást gyökerestől kiirtották, ahol a gazdaságot tervszerűen vezetik, ahol a kapitalizmus ellentmondásainak megszüntetése után a gazdaság válságok nélkül fejlődik stb.

Sztálin feltárta a burzsoá gazdaság azon eszközei szerepének és jelentőségének gyökeres elvi megváltozását, melyeket a Szovjethatalom kezébe vett és a szocialista építés céljaira, a kapitalizmus ellen, a burzsoázia ellen használt fel.

5. *A mozgásról, változásról és fejlődésről szóló dialektikus tanítás*

Térjünk át a marxista dialektikus módszer következő alapvonására. Ennek lényege az, hogy a materialista dialektika az élet minden jelenségét nem nyugalmi állapotában, hanem a mozgás, a változás, a fejlődés állapotában vizsgálja. Az egyik vagy másik gazdasági jelenséget nem megmerevedett állapotban, hanem keletkezésében és fejlődésében, állandó és szüntelen változásában vizsgáljuk.

A dialektika e követelményét először Marx alkalmazta a politikai gazdaságtanra. Ez annak a módszernek egyik oldala, amelynek segítségével Marx gyökerekig ható forradalmat vitt végbe ebben a tudományban. Marx legnagyobb elődjei is mozdulatlan valaminek tekintették a gazdasági jelenségeket. Nem értették meg, hogy ezek változnak, hogy minden gazdasági kategória a fejlődés bizonyos fokán keletkezik, fejlődik, majd a fejlődés bizonyos fokán el kell pusztulnia és át kell engednie helyét más jelenségeknek, más viszonyoknak. Marx legkiválóbb elődje a politikai gazdaságtan terén, David Ricardo, egyes esetekben azzal kezdte az elemzést, hogy megkísérelte a jelenséget legegyszerűbb formájában elképzelni. De

amikor arról elmélkedett, hogy a csere hogyan megy végbe, mondjuk, a kezdetleges vadembereknél, ezeket a vadembereket felruházta a korabeli londoni üzletemberek minden jellemvonásával. Marx gúnyosan megjegyzi, hogy Ricardo kezdetleges vadembereit — a halászokat és vadászokat — arra kényszeríti, hogy a londoni tőzsdén elfogadott elvek alapján bonyolítsák le cseréiket.

Csak Marx tárta fel a kapitalizmus keletkezése, fejlődése és pusztulása törvényeit, amikor a társadalom gazdasági élete jelenségeit állandó változásaikban, a régi elhalása, az új keletkezése és fejlődése szakadatlan folyamatában vizsgálta.

Ezzel kapcsolatban nagyon érdekesek Kaufmann orosz közgazdász a „Tőke" első kötetéről írt bírálatának Marx által idézett részei. Ez a bírálat az 1872. évi „Vjesztnjik Jevropy" című folyóirat egyik számában jelent meg. Marx véleménye erről a bírálatról az volt, hogy szerzője nagyon sikeresen fejtette ki a „Tőké"-ben alkalmazott dialektikus módszer sajátosságait, és a „Tőke" első kötete második kiadásához írt utószavában idézte e bírálat néhány részét.

„Marx számára — írta Kaufmann — csak egy a fontos: megtalálni ama jelenségek törvényszerűségét, amelyek vizsgálatával foglalkozik. S őt nemcsak az a törvény érdekli, amelynek e jelenségek alá vannak vetve, amíg kész formájuk van és olv összefüggésben állnak, amely bizonyos időszakaszban megfigyelhető. Számára mindenekelőtt fontos még változásuk, fejlődésük törvényszerűsége, az átmenet az egyik formából a másikba, az összefüggés egyik rendjéből a másikba. Mihelyt ezeket a törvényszerűségeket felfedezte, részletesen megvizsgálja azokat a következményeket, amelyekben a törvény a társadalmi élet terén megnyilvánul..."*

* *Marx.* A tőke. 1. köt. 20. old (Utószó a második kiadáshoz.)

Marx módszerének ezt az oldalát jól vázolta Lafargue egyik cikkében, amelyben védelmébe vette *a marxizmus gazdasági tanítását,* a polgári bírálatok támadásaival szemben:

„Marx a jelenséget nem nyugalmi állapotában, hanem mozgásában vizsgálja. Egy jelenség sem (pl. a rabszolgaság, munkamegosztás, a kamat stb.) elszigetelt, magától keletkezett, önmagával mindig azonos és halhatatlan tény; ellenkezőleg, mindnek megvan a saját élete — születik, él és meghal... A felületes olvasó azt képzeli, hogy Marx építménye csak »képzelt tételek« sora, pedig ez maguknak a jelenségeknek fejlődéstörténete."

Magától értetődik, hogy nincs a gazdasági életnek olyan jelensége, amelyet a marxista-leninista politikai gazdaságtan ne a mozgás, a változás, a fejlődés szempontjából, ne keletkezése és halála szempontjából vizsgálna.

Marx feltárta az árufetisizmus titkát. Megmutatta, hogy csak ott, ahol a termelés munkamegosztáson és magántulajdonon alapszik, veszik fel az emberek társadalmi viszonyai a tárgyak — az áruk mozgásának formáját. Ennek következtében az áruk rendkívül titokzatos tárgyakká válnak, olyan tulajdonságokra tesznek szert, amelyek egyáltalán nem következnek természetes jellegükből.

Az árufetisizmus elhomályosítja a kapitalizmus termelési viszonyait. Marx nemcsak felfedte a tárgyak — áruk mozgása mögött az emberek társadalmi viszonyait, hanem meg is mutatta, miért lépnek fel ezek a viszonyok a polgári társadalomban szükségszerűen mint tárgyak-áruk viszonyai és tulajdonságai.

„Az áruvilág minden miszticizmusa, minden varázslat és kísértetiesség, amely a munkatermékeket az árutermelés alapján beburkolja, rögtön eltűnik tehát, mihelyt más termelési formákhoz fordulunk."*

* *Marx.* A tőke. 1. köt. 87. old. (I. fejezet. 4. pont.)

Marx először elvezeti az olvasót „Robinzon verőfényes szigetére" és megmutatja, hogy ebben a polgári közgazdászok által kigondolt esetben az árufetisizmusnak nincs talaja. Mert „valamennyi viszony Robinzon és azok között a dolgok között, amelyekből maga teremtette gazdasága áll, itt oly egyszerű és átlátszó, hogy talán még M. Wirth úr* is különösebb szellemi megerőltetés nélkül megértheti őket".**

Ezután Marx felszólítja az olvasót, hogy képzelje magát a „sötét európai középkorba", a személyi függőség és természetes gazdaság uralma korszakába. Itt szintén nincs helye annak, hogy a személyek társadalmi viszonyait a tárgyak társadalmi viszonyai jelmezébe öltöztessék.

Ezután Marx a patriarchális parasztcsalád természetes gazdasági alakulatát vizsgálja, ahol a család minden tagjának munkája — az illető családon belül — közvetlenül társadalmi jellegű. Itt szintén nincs helye a cserének, az árufetisizmusnak.

Marx végül gondolatban áttér a szocializmusra. Azt javasolja az olvasónak, hogy képzelje el a „szabad emberek egyesülését, akik közös termelési eszközökkel dolgoznak és sok egyéni munkaerejüket tudatosan mint *egyetlen* társadalmi munkaerőt fejtik ki".*** Itt szintén nincs helye az „áruvilág miszticizmusának", nincs helye annak, hogy a munkatermék áruvá, csodatevő tulajdonságokkal felruházott tárggyá váljon. „Az emberek társadalmi viszonyai munkáikhoz és munkatermékeikhez itt mind a termelésben, mind az elosztásban átlátszóan egyszerűek maradnak".****

Így követi nyomon Marx az árufetisizmust keletkezésétől pusztulásáig.

---

* Max Wirth (1822—1900), német vulgáris közgazdász. — *Ford.*

** *Marx.* A tőke. 1. kötet 87—88. old. (I. fejezet. 4. pont.)

*** *Marx.* A tőke. 1 kötet. 89. old. (I. fejezet. 4. pont.)

**** Ugyanott, 90. old.

Ha az értéktöbblet gazdasági kategóriáját veszszük, történelmileg múló jellegét szintén Marx fedte fel először. A polgári közgazdászok azt gondolták, hogy a pénz magától hoz kamatot ugyanúgy, ahogy a körtefa körtét terem. Marx megmutatta, hogy ez mélységes tévedés, hogy a valóságban az értéktöbblet kategóriája csak meghatározott történelmi előfeltételek mellett jön létre.

A társadalmi termelőerők fejlődésének csak bizonyos fokán jelentkezik a többletmunka. A többletmunkát a nagy időtartamot felölelő ókorban a rabszolgatartók, a középkorban a feudális urak sajátítják el. A kapitalizmusban a többletmunka értéktöbblet alakjában lép fel.

„A tőke csak ott jelenik meg — írja Marx —, ahol a termelési eszközök és létfenntartási eszközök tulajdonosa szabad munkást talál a piacon, aki eladja munkaerejét és *ez az egyetlen történelmi előfeltétel* egész világtörténelmet zár magába."*

A dialektikus módszer, amely a jelenségeket keletkezésükben és elmúlásukban elemzi, arra kötelez, hogy különös figyelmet fordítsunk az új rügyeire, a jövő csíráira. Számára „mindenekelőtt nem az a fontos, ami az adott pillanatban szilárdnak látszik, de már kezd elhalni, hanem az, ami keletkezőben és fejlődőben van, még ha az adott pillanatban nem is látszik szilárdnak, mert a dialektikus módszer szempontjából csak az legyőzhetetlen, ami keletkezőben és fejlődőben van".**

A dialektika e követelményének jelentőségét nem lehet túlbecsülni, különösen a szocializmus és az átmeneti időszak gazdasági elemzésénél. Amikor Lenin még a Szovjethatalom első éveiben a régi, megdöntött

* Ugyanott, 184. old. (I. fejezet. 3. pont.)

** *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. 5. old., vagy: *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 563 old., vagy: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. 114. old. (IV. rész. 2. pont.)

kapitalizmus és a zsenge, alighogy megszületett szocializmus közötti harcot vizsgálta, izzé-porrá zúzta a Szovjethatalom ellenségeinek szolgalelkű elmélkedéseit arról, hogy a szocialista rend „kivihetetlen" és „megvalósíthatatlan".

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom második évfordulójára írt „Gazdaság és politika a proletárdiktatúra korszakában" c. nagyszerű cikkében Lenin a következőképpen jellemezte a kapitalizmus és a kommunizmus közötti átmeneti időszakot:

„Ez az átmeneti időszak nem lehet más, mint a halódó kapitalizmus és a születő kommunizmus közötti harc kora; — vagy más szóval: a legyőzött, de meg nem semmisített kapitalizmus és a már megszületett, de még zsenge kommunizmus közötti harc kora."*

A szocialista építés első lépcsőfokain Lenin sokszor hangsúlyozta, hogy egy elmaradott, s még hozzá el is pusztított iparral rendelkező kisparaszti országban a kapitalizmusnak szélesebb bázisa van, mint a szocializmusnak. S Lenin ugyanekkor fáradhatatlanul élesztette a tömegekben a kommunizmus végső győzelmébe vetett hit tüzét.

Ugyanebben a cikkben, a gabonabeszerzés növekedésének adatait elemezve, a következőket írta:

„Ezért bárhogy is hazudjanak, bárhogy is rágalmazzanak az összes országok burzsoái, valamint nyílt s leplezett uszályhordozóik (a II. Internacionále »szocialistái«), egy dolog kétségtelen: ami a gazdasági főproblémát illeti, a kommunizmus győzelme a kapitalizmuson nálunk a proletariátus diktatúrája számára biztosítva van."**

Az ilyen kérdésfeltevés hétpecsétes titok marad a metafizikus számára, aki megszokta, hogy az igen-igen, nem-nem képlete szerint gondolkodjék, aki

* Lásd: *Lenin*, Marx, Engels, marxizmus. 401. old
** Ugyanott, 404. old.

szerint ami ezen felül van, az a gonosztói való. De ebben a kérdésfeltevésben kifejeződik a dialektikus módszer egész ereje. A kapitalizmus a burzsoáziának országunkban való megdöntése után is bizonyos ideig erősebb maradt a szocializmusnál, de már pusztulásra volt ítélve. A jövő már akkor is a szocializmusé volt, amely legyőzhetetlen erőt képviselt, mert létrejött és fejlődött. A történelem menete a lenini álláspont legteljesebb helyességét igazolta. Szovjet gazdaságunk további fejlődésével a kapitalista elemek elmerültek, a szocializmus pedig győzött.

Lenin-Sztálin pártja és vezérei a szocialista építés minden szakaszában támogatják és ápolják az új rügyeit, az új termelési viszonyok minden csíráját, támogatnak minden bátor újítást és kezdeményezést. Emlékezzünk csak arra, hogy viszonylott Lenin az első kommunista szombathoz, hogyan viszonylott Sztálin a szocialista verseny kibontakozásához, a sztahánovista mozgalomhoz.

Így tehát ahhoz, hogy a politikai gazdaságtan kategóriái igazi tartalmát megértsük, mozgásukban, keletkezésükben, fejlődésükben, hanyatlásukban és pusztulásukban kell vizsgálni őket. Csak ebben az esetben ismerjük fel a társadalmi viszonyok igazi jellegét.

6. Fokozatos mennyiségi változások átmenete gyökeres minőségi változásokba

Térjünk át a marxista dialektikus módszer következő alapvonásának jellemzésére.

Ellentétben a metafizikával, a dialektikus módszer „nem úgy tekinti a fejlődés folyamatát, mint egyszerű növekedési folyamatot, ahol a mennyiségi változások nem vezetnek minőségi változásokhoz, — hanem mint olyan fejlődést, amely jelentéktelen és rejtett mennyiségi változásokból nyílt változásokba,

gyökeres változásokba, minőségi változásokba megy át, ahol a minőségi változások nem fokozatosan jönnek létre, hanem gyorsan, váratlanul, ugrásszerű átmenettel egyik állapotból a másik állapotba és nem véletlenül jönnek létre, hanem törvényszerűen, a jelentéktelen és fokozatos mennyiségi felhalmozódások eredményeként".*

A „Tőké"-ben a társadalom gazdasági fejlődése számos jelenségének elemzése megmutatja, hogyan vezetnek rejtett mennyiségi változások nyilt minőségi változásokhoz, amelyek gyorsan, hirtelenül, ugrásszerűen mennek végbe.

Emlékezzünk csak annak az elemzésére, miként válik a középkori céhmester ipari tőkéssé. A mester ideig-óráig tovább dolgozik a segédekkel, a viszony még nem veszíti el régi patriarchális jellegét. Amíg a mester alantasaival együtt dolgozik, megmarad — amint erre Marx rámutat — a tőkés és munkás között álló valaminek, önálló kismester, kistulajdonos marad. De a továbbiakban pénzt halmoz fel, tőkéje növekszik és olyan fokot ér el, amelynél birtokosa már szabadulhat a közvetlen munkafolyamatban való részvételtől. Az előbbi mesterből ipari tőkés lett.

„Itt is, miként a természettudományban — mutat rá Marx — bebizonyosodik a *Hegel* Logikájában felfedezett törvény helyessége, amely szerint a puszta mennyiségi változások bizonyos ponton *minőségi* különbségbe csapnak át."**

Lenin „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" című munkájában a mennyiségi változásoknak minőségiekbe való átcsapása beszédes példáit adja: a korábbi felvásárló nagytőkéssé lett, a korábbi kézműves egy egész körzetet hajtott igájába stb. Így ke-

---

* *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. 6. old., vagy: *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 563. old., vagy: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. 114. old. (IV. fejezet, 2. pont.)

** *Marx.* A tőke. 1. köt. 333. old. (IX. fejezet.)

letkeztek a kapitalista viszonyok azon a talajon, amelyet a narodnyikok „népi termelés"-nek neveztek.

A narodnyik közgazdászok mint metafizikusok, nem tudták a fokozatos, észrevétlen mennyiségi változások leple alatt meglátni a gyökeres minőségi átalakulást, az előbbi kisárutermelő viszonyokból a tőkés viszonyokba való ugrást. Lenin, a dialektikus módszert alkalmazva, feltárta az oroszországi reform utáni* gazdaságban végbemenő folyamatok lényegét.

Az imperializmus vizsgálata során Lenin megmutatta, hogy a Marx által felderített törvények alapján hogyan növekszik a kapitalizmus, hogyan megy végbe a központosítás folyamata, és hogy a termelés központosítása fejlődésének meghatározott, elég magas fokán hogyan vezet el egészen a monopóliumig.

Amikor a központosítás eredményeképpen kevésszámú üzemóriásban összpontosult a termelés, a tőkéseknek könnyebb egymással megegyezni, monopóliumos egyezséget kötni. Ebben az esetben is észrevétlen, fokozatos mennyiségi változások felhalmozódása ugráshoz, a minőség megváltozásához, a korábbi, monopóliumelőtti kapitalizmusnak egy új szakasz, a monopolista kapitalizmus, az imperializmus szakasza által való felváltásához vezet.

Sztálin a szocialista építés elemzése során megmutatja, hogyan következik be a mennyiségi változások felhalmozódása eredményeként minőségi ugrás. Emlékezzünk a kollektivizálásnak** „a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja történetének rövid tanfolyamá"-ban adott jellemzésére. A kollektivizálás megvalósításához szükséges körülményeket, a kollek-

---

* Az 1861. évi „parasztreformot", vagy „jobbágyfelszabadítást" követő évekről van szó. — *Ford.*

** Kollektivizálás — kolhózépítés, az egyéni parasztgazdaságok átvezetése, illetve áttérése a kollektív gazdálkodásra. Kolhóz annyi mint: kollektív gazdaság (oroszul: kollektívnoje chozjajsztvo). — *Ford.*

tivizálás előfeltételeit a Szovjetállam egész fejlődésmenete készítette elő, fokozatosan halmozta fel őket Magának a kollektivizálásnak folyamata azonban ezután a fokozatosság megszakadását, forradalmi ugrást jelentett. „A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja történetének rövid tanfolyama" úgy jellemzi ezt, mint egy mélységes forradalmi fordulatot, amely következményeiben egyenértékű azzal, amikor a munkások 1917 októberében megragadták a hatalmat, és mint a társadalom régi minőségi állapotából egy új minőségi állapotba való *ugrást*.

A dialektikának abból a tételéből, hogy a mennyiségi változások minőségi ugrásokhoz vezetnek, ered a legnagyobb jelentőségű következtetés arra vonatkozóan, hogy a gazdasági társadalom-alakulatok hogyan váltják fel egymást. Ez a felváltás nem síma, egyenletes fejlődés formájában történik, ahogy ezt a polgári közgazdászok és történetírók szeretnék feltüntetni, hanem forradalmi fordulatok és kataklizmák formájában, a társadalom állapotának gyökeres minőségi változásaival az egyfajtájú gazdasági társadalom-alakulatból a másikba való átmenet idején.

A dialektika e követelményéből egyenesen és közvetlenül folyik az a következtetés, amelynek óriási jelentősége van a társadalomról szóló marxista-leninista tanításra és különösen a marxizmus-leninizmus politikai gazdaságtanára nézve. „... A dialektikus módszer azt tartja, hogy a fejlődés folyamatát nem úgy kell érteni, mint körben való mozgást, mint a megtett útnak egyszerű megismétlését, , hanem mint haladó mozgást, mint felfelé menő mozgást, mint átmenetet a régi minőségi állapotból. új minőségi állapotba, mint fejlődést az egyszerűtől a bonyolulthoz, az alacsonyabbtól a magasabb felé."*

* *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. 6. old., vagy: *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 563 old., vagy: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. 114. old. (IV. fejezet, 2. pont.)

Lenin hangsúlyozta, hogy a dialektikus módszerre jellemző felfogás a fejlődésről, tartalmát tekintve, összehasonlíthatatlanul gazdagabb és mélyebb, mint az „evolúció közhasználatú eszméje". A következőképpen jellemezte a dialektikus módszer e sajátosságát: „Oly fejlődés, amely a már egyszer meghaladott fokokat mintegy megismétli, de másképp, magasabb bázison ismétli meg (»a tagadás tagadása«), oly fejlődés, amely, hogy úgymondjuk, csigavonalban, nem pedig egyenes vonalban megy végbe..."*

Csak a marxista-leninista politikai gazdaságtan ad világos és pontos képet a sok évszázadon át egymást felváltó különböző társadalmi gazdasági alakulatok, az ősközösség rendje, a rabszolgatartó, a feudális, a kapitalista, a szocialista rendszer tényleges történelmi helyéről és tényleges történelmi szerepéről.

E társadalmi alakulatok mindegyike a történelmi fejlődés meghatározott foka, és e fokok mindegyike magasabb színvonalon van, mint az őt megelőző. A rabszolgarendszer, amely a legvadállatibb kizsákmányoláson, az embereknek egymáshoz való legembertelenebb viszonyán alapult, mégis haladó volt az ősközösséghez képest, tágabb teret nyitott a termelési eszközök fejlődésének. A rabszolgatartó rendszert később a feudális jobbágyrendszer váltotta fel, amely a legrettentőbb kizsákmányolás ellenére is haladást jelentett a rabszolgatartó társadalommal szemben. Ugyanígy a kapitalizmus is haladó volt a feudalizmushoz viszonyítva. Lenin rámutatott, hogy a kapitalizmus a szocializmushoz viszonyítva átok, de jótétemény a jobbágyrendszerrel szemben.

Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a marxizmushoz semmi köze nincs az ősközösség eszményítésének. Az ilyen eszményítés gyökerében megzavarja az emberi társadalom fejlődésének haladó

* *Lenin.* Marx Károly. Lásd: *Lenin* Marx. Engels, marxizmus. 14. old.

jellegéről adott képet. Az átmenet ősközösségből az osztálytársadalomba, szükségszerű szakasz a társadalmi haladás útján s korántsem bűnbeesés, a paradicsomból való kiűzetés.

A marxizmus-leninizmus klasszikusai leleplezték a magántulajdon, az osztályok, a kizsákmányoló rendszer örökkévalóságának polgári legendáját és tudományosan bebizonyították, hogy sok-sok évezreden át az emberek ősközösségben éltek és nem ismerték a műveltségnek mindezeket a „jótéteményeit". De a marxizmus-leninizmus klasszikusai ugyanakkor arra tanítanak, hogy meglássuk az ősközösség történelmi korlátozottságát, amely a termelési eszközök rendkívül alacsony fejlődési fokának, a munkaeszközök kezdetleges állapotának, az emberek nagyon nyomorúságos életének felelt meg. A fejlődés meghatározott fokán az ősközösség rendje a további, haladó mozgás, a társadalmi fejlődés akadályává lett. Új termelési módnak kellett átengednie helyét, amely több teret adott a termelőerők fejlődésének, az ősközösség rendje ki lett küszöbölve.

Lenin rámutatott arra, hogy előttünk nem volt semmiféle aranykor, hogy az ősembert a nyomor, a létért való harc nehézségei rendkívül erősen nyomták, leszorították. Marx rámutatott arra, hogy az őstársadalomban a termelés kollektív típusa „a magános egyén gyengeségének, nem pedig a termelési eszközök társadalmasításának volt az eredménye".* Azt is tudjuk, hogy ebben a társadalomban az emberi egyéniséget teljesen elnyelte a társadalom — a csoport, a törzs. A termelési eszközök olyan tökéletlenek, olyan kevéssé termelékenyek voltak, hogy az emberek csak kollektív munkával tudták létüket fenntartani. A dolgozó és munkaeszközei egysége itt, hogy Marx szavaival éljünk, „gyermeki formájában" volt meg, amely nem volt alkalmas arra, hogy

* Marx levele Zaszúlicshoz 1881 március 8-án.

„a munkát, mint *társadalmi* munkát, s a társadalmi munka termelékenységét kifejlessze".* A munka oly szűkösen gyümölcsözött, hogy az egyenlősítő fogyasztás szükségszerű volt: ha bárki is valamivel nagyobb részt kapott volna a közös termékből, akkor ez a termék nem lett volna elég ahhoz, hogy az ősközösség többi tagjainak éhségét csillapítsa s ezek pusztulásra lettek volna ítélve.

Mindez azt mutatja, hogy az ősközösség rendje nem a fejlett termelési eszközök társadalmasításán alapult, hanem olyan közösségi tulajdonon, amely a munkaeszközök kezdetlegességéből, fejletlenségéből, annak az egyedülálló embernek rendkívüli gyengeségéből folyt, akinek a közösséggel való szoros, elszakíthatatlan kapcsolata volt az egyedüli menekvése a pusztulástól. Így tehát az ősközösség rendje oly messze van, mint az ég a földtől, a modern szocializmustól és kommunizmustól, amely egy elvtársi közösség kereteiben, magasan fejlett, a társadalomnak a természet felett óriási hatalmat biztosító termelési eszközök társadalmasításán és az egyéniség teljes virágzásán alapszik.

A fejlődés az egyszerűtől a bonyolulthoz, az alsóbbrendűtől a felsőbbrendűhöz, az a fejlődés, amely, mondhatnánk, nem egyenes vonalon, hanem csigavonalban megy végbe — ez a vezérfonal az emberi történelem tényleges menete megértéséhez, a gazdasági társadalom-alakulatok váltakozása értelmének és jelentőségének megértéséhez.

A fejlődés ilyen képe választóvonal a haladó tudomány, mint a marxizmus-leninizmus és a reakciós obszkurantizmus minden válfaja között.

A mai reakciósok között különös népszerűségnek örvend a társadalom úgynevezett ciklusos vagy ciklikus körforgásszerű fejlődésének elmélete.

---

* *Marx.* Theorien über den Mehrwert. III. köt. Stuttgart 1908. 482—83. old.

„A történelem körforgása" az „örökös visszatérés" gondolatát még az ókorban a görög Polybios fejtette ki. A ciklusos fejlődés elméletével a XVIII. század elején Vico, olasz történetíró lépett fel. Véleménye szerint minden társadalom. minden civilizáció fokozatosan átmegy a gyermekkor, a serdülés és érettség fokain, s aztán elkerülhetetlenül hanyatlik. Az egyik civilizáció pusztulása egy másiknak megszületését jelenti és a körforgás kezdődik előlről. Ez a gondolat akkor bizonyos fokig haladó szerepet játszott, mert élével a mozdulatlanság és pangás középkori ideológiája ellen irányult. De egészen más szerepet kezdett játszani, más történelmi viszonyok között, a burzsoázia győzelme után, s különösen a mai körülmények között.

A ciklikus fejlődés elméletét a múlt század utolsó évtizedében a reakciós tudósok (különösen történetírók) kapták fel. Ez kiszorította az előrehaladó fejlődés eszméjét, amelyet a burzsoázia ideológusai a burzsoázia történelmi ifjúkorában hirdettek.

A cikluselmélet éle a mai történelmi helyzetben a proletárforradalom ellen irányul. Hívei a történelmi fejlődés általános menetét a következőképpen vázolják: a barbarizmust felváltja a feudalizmus, a feudalizmust a kapitalizmus, a kapitalizmus pusztulása után pedig szerintük újra a barbárság következik és a körforgás előlről kezdődik.

A reakciós történészek, hogy ezt a körforgást „bebizonyítsák", az emberiség tényleges történelmi fejlődésmenetét egészen fesztelenül meghamisítják. Az ókor történetét külön megmunkálásnak vetik alá. Az ókori civilizáció pusztulásának kell a mai kör lezárásához mintaképül szolgálnia. A régi görögökre és rómaiakra feudalizmust erőszakolnak rá, melyet azok nem ismertek, kapitalizmust találnak náluk, amely nálunk soha nem volt. Ugyanekkor minden erejükkel elhomályosítják rabszolgatartáson alapuló termelési módjuk igazi jellegét. Mert a külön rabszolga-

tartó alakulat elismerése mindjárt feltárná az ókori és a mai „ciklus" közötti szakadékot. Lihúzná az ókori proletárok mozgalma és a jelenkor proletárforradalma közötti kiagyalt hasonlóság lába alól a talajt.

A valóságban, míg az óvilág összeomlása csak a középkort tudta a világra hozni — a proletárforradalom győzelme a kapitalizmuson új, azelőtt soha nem látott társadalmi rend kialakulását hozta magával: — a szocializmust, amely országunkban valósággá vált.

Közvetlenül a történelem ciklusos fejlődésének elméletéből következnek egyes reakciós ideológusok hisztériás jövendölései arról, hogy a „nyugati civilizáció elpusztul" (Spengler) stb. Ezzel legszorosabban kapcsolatosak a fasiszta történelemhamisítások, például a középkor mindennemű reakciós idealizálása.

A marxizmus-leninizmus a fasiszta vezérek sötét obszkurantizmusával, népbutító áltudományával szembeállítja harmonikusan kiépített tanítását, amelyet áthat a megingathatatlan hit a haladás erőinek a reakció erői felett aratott győzelmében.

7. *A fejlődés mint ellentétek harca*

A marxista dialektikus módszer egyik alapvető vonása az, hogy a fejlődést ellentétek harcának tekinti.

„A dialektika, ellentétben a metafizikával, abból indul ki, hogy a természet tárgyainak, a természet jelenségeinek tulajdonsága, hogy belső ellentmondásaik vannak, mert valamennyiüknek megvan a maguk pozitív és negatív oldala, multja és jövője, valamennyiükben vannak sorvadó és fejlődő elemek: hogy ezeknek az ellentéteknek a harca, az új és a régi, az elhalt és a születő, a sorvadó és a fejlődő között: ez a belső tartalma a fejlődési folyamatnak, ez a belső

tartalma a mennyiségi változások minőségiekké átalakulásának".*

A jelenségek sajátos ellentmondásainak feltárása útján, a tárgyakban rejlő ellentétes tendenciák harca során végbemenő fejlődés szempontja vörös fonálként húzódik végig a marxizmus-leninizmus egész gazdasági tanításán. Ez a szempont, az egyetlen helyes szempont jellemzi a marxista-leninista politikai gazdaságtant első lépéseitől egészen utolsó következtetéséig. Éppen ez a szempont adja a kulcsot annak a megértéséhez, hogy a régi elavult burzsoá rendet erőszakos úton kell megszüntetni és egy új, kommunista társadalmat kell felépíteni.

Marx a „Tőké"-ben azt írja, hogy „az ellentmondások fejlődése az egyetlen történelmi út, amelyen valamely történelmi termelési forma ellentmondásai feloldódhatnak és újjáalakulhatnak".** Lényegében a „Tőke" egész tartalma, első oldalától az utolsóig ezt az igazságot bizonyítja és igazolja.

Egy Engelshez írott levelében Marx hangsúlyozta, hogy a politikai gazdaságtanból pozitív tudományt csak oly módon lehet csinálni, hogy az ütköző vélemények és elméletek helyére a reális valóság ütköző tényeit, azokat a reális ellentéteket állítjuk, amelyek rejtett tartalmukat képezik. Ez az elv vörös fonálként húzódik végig a marxizmus-leninizmus egész politikai gazdaságtanán.

Sok konkrét példát lehetne felhozni, hogy megmutassuk, milyen jelentősége van a marxista dialektikus módszer ez alapvonásának a politikai gazdaságtan számára.

Ha a „Tőke" első fejezetét, az áruról szóló feje-

---

* *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. 8. old., vagy: *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 565. old., vagy: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. 116. old. (IV. fejezet, 2. pont.)

** *Marx.* A tőke. 1. köt. 529. old. (XIII fejezet, 9. pont.)

zetet vesszük, meglátjuk, hogy Marx az árut mint kettős valamit elemzi: az áru egyrészt használati érték, másrészt érték. Marx ezzel kapcsolatban felfedi a munka kettős jellegét. Az árutermelő munka egyrészt konkrét munka és másrészt elvont munka. Míg az áru a konkrét munkának köszönheti használati értékét, addig az elvont munka képezi az áru értékének alapját. A konkrét és elvont munka között ellentmondás áll fenn. Az áru mint érték és használati érték szintén ellentétek egysége. És Marx a továbbiakban megmutatja, hogyan megy végbe az áru ellentéteinek fejlődése, hogyan vezet el az árunak egyrészt árura, másrészt pénzre való kettészakadásához. A munka kettős jellege elemzésének elsőrangú jelentősége van Marx egész további kutatásában.

Amikor áttér a tőkés termelési folyamat jellemzésére, Marx rámutat arra, hogy ez egyrészt munkafolyamat, másrészt az értéktöbblet termelésének folyamata, a tőke gyarapodásának folyamata. Amikor a kapitalista termelési mód valamennyi ellentmondásának csomópontját képező válságokat elemzi, Marx a reális valóságban rejlő ellentétek feltárásának ugyanezt a módszerét használja. A válság alapja a kapitalizmus alapvető ellentmondása — a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás magánkapitalista jellege közötti ellentét.

Ha áttérünk a szocializmus gazdaságának kérdéseire, látjuk, hogy pártunk a szocialista építés feladatait abból kiindulva oldja meg, hogy elismeri a régi és új közötti harcot és annak szükségszerűségét, hogy ebben a harcban az új győzzön.

Így például, az ország szocialista iparosításának megvalósítása előtt, kétségtelen ellentmondás állott fenn egyrészt országunk legfejlettebb, leghaladottabb politikai rendje és másrészt iparunk elmaradott technikai és gazdasági színvonala között. Sztálin rámutatott arra, hogy ezt az ellentmondást az ország

gyorsütemű iparosításával kell megoldani. Rámutatott arra, hogy vagy megoldjuk ezt a feladatot, vagy pedig szétmorzsolnak és elpusztulunk. A párt bolsevik elszántsággal és energiával fogott e feladat teljesítéséhez, és e feladatot sikeresen meg is oldotta történelmi szempontból rendkívül rövid idő alatt. Továbbá kétségtelen ellentmondás volt az is, hogy a mezőgazdaság kollektivizálásáig a Szovjethatalom és a szocialista építés két különböző alapra támaszkodott: egyrészt a legfejlettebb szocialista nagyiparra és másrészt a kis, felaprózott, feldarabolt egyéni parasztgazdaságra. Ezt az ellentmondást a párt a mezőgazdaság kollektivizálása útján oldotta meg. A sztálini kollektivizálás győzelme a nagyipari termelés és az elmaradott egyéni parasztgazdaság közötti ellentmondás megoldása volt.

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti időszak e két ellentmondása gazdaságunkból ki van küszöbölve. De jelenti-e ez azt, hogy gazdaságunkból, egész társadalmi életünkből eltűnt minden ellentmondás és megszűnt a régi és új közötti harc? Az ilyen következtetés mélységesen hibás és káros volna. Lenin rámutatott arra, hogy még a teljes kommunizmusban is az antagonizmusok, a kibékíthetetlen ellentétek eltűnnek ugyan, de az ellentmondások megmaradnak. A mai szovjet valóságban az életnek még számos olyan oldala van, ahol a régi és az új között harc folyik, és a mi feladatunk abban áll, hogy kivívjuk az új győzelmét a régi felett.

Nagyon jól tudjuk például, hogy az emberek öntudata gyakran nem tart lépést a termelésben elfoglalt helyzetükkel. Ebből számos, rendkívül fontos feladat következik. A régi legyőzésére irányuló harcnak, amelyet pártunk és a Szovjethatalom a munkafegyelem terén folytat és különösen annak a harcnak, amely a munkakerülők, naplopók és azok ellen irányul, akik sűrűn változtatják munkahelyüket, a kol-

hózokban megnyilvánuló magántulajdonosi törekvések elleni harcnak az a célja, hogy kivívja az új győzelmét a régi felett A feladat abban áll, hogy legvőzzük a régi, begyökeresedett előítéleteket, a maradiság pszichológiáját, a dolgozók egyes elemeinek elmaradt öntudatát, hogy ezt az öntudatot az emberek tényleges helyzetének : a termelésben elfoglalt helyzetének megfelelő színvonalra hozzuk.

Így tehát látjuk, hogy a politikai gazdaságtan feltétlen követelménye az, hogy a társadalmi viszonyokat az alsóbbrendűtől a magasabbrendűhöz való fejlődésükben vizsgáljuk és megmutassuk, hogyan megy végbe ez a fejlődés az ellentétek harca, az új és a régi között vívott harc útján.

A dialektikus materializmus — egységes és harmonikus világnézet, mintha egy darab ércből öntötték volna. Éppen a dialektikus materializmus — *különböző oldalai összességében* — volt az a fegyver, melynek segítségével Marx és Engels a politikai gazdaságtant forradalmasították, Lenin és Sztálin pedig továbbfejlesztették a történelmi fejlődés óriási új tapasztalatai alapján.

TARTALOM

I. A POLITIKAI GAZDASÁGTAN TÁRGYA

1. A politikai gazdaságtan helye a marxista-leninista elméletben — — — — — — — — — — — 5
2. Az anyagi termelés — az emberi társadalom életének alapja. A társadalmi termelés két oldala — a termelőerők és termelési viszonyok — — — — — — 13
3. A politikai gazdaságtan mint általános történelmi tudomány — — — — — — — — — — — 29
4. A szocializmus politikai gazdaságtanáról — — — 49

II. A POLITIKAI GAZDASÁGTAN MÓDSZERE

1. A világ anyagi jellege — — — — — — — 74
2. Az anyagi világ elsődlegessége — — — — — 81
3. A világ és törvényszerűségei megismerhetősége — — 94
4. A jelenségek általános kapcsolata és kölcsönös függősége 105
5. A mozgásról, változásról és fejlődésről szóló dialektikus tanítás — — — — — — — — — — 111
6. Fokozatos mennyiségi változások átmenete gyökeres minőségi változásokba — — — — — — — 117
7. A fejlődés mint ellentétek harca — — — — — 125

EÖTVÖS EGYETEM
KÖNYVTÁRI INTÉZET
Ösz. 96 Marx

A MARXIZMUS-LENINIZMUS KIS KÖNYVTÁRA

Minden kötete a marxi-lenini elmélet egy-egy főkérdésével ismerteti meg az olvasót

		Forint
1.	*Lenin:* Marx Károly és Engels Frigyes	2.—
2.	*Engels:* A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig	2.—
3.	*Engels:* Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása	2.—
4.	*Marx:* Bérmunka és tőke	2.—
5.	*Marx:* Bér, ár és haszon	2.—
6.	*Marx-Engels.* A történelmi materializmusról	2.—
7-8.	*Marx-Engels.* A kommunista kiáltvány	4.—
9.	*Plechánov:* A materialista történelemfelfogásról	2.—
10-11.	*Lenin:* Kik azok a „népbarátok" és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?	4.—
12.	*Plechánov* A személyiség történelmi szerepének kérdéséhez	2.—
13.	*Engels:* A szakszervezetekről	2.—
14-15.	*Lenin:* A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban	4.—
16-17.	*Sztálin.* A leninizmus alapjai	4.—
18.	*Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról	2.—
19-20.	*Lenin:* „Baloldaliság" — a kommunizmus gyermekbetegsége	4.—
21-23.	*Marx:* Osztályharcok Franciaországban 1848—1850-ig	6.—
24-25.	*Lenin:* Állam és forradalom	4.—
26-27.	*Lenin:* Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka	4.—
28-29.	*Lenin:* A proletárforradalom és a renegát Kautsky	4.—
30-32.	*Lenin:* Mi a teendő?	6.—
33-35.	*Lenin:* Egy lépés előre, két lépés hátra	6.—
36.	*Sztálin:* Leninről	2.—
37.	*Sztálin:* Marxizmus és nemzeti kérdés	2.—
38.	*Lenin:* A nemzetek önrendelkezési jogáról	2.—
39.	*Sztálin:* A leninizmus kérdéseihez	2.—
40-41.	*Marx:* Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája	s. a.
42-43.	*Engels:* A család, a magántulajdon és az állam eredete	s. a.

SZIKRA KIADÁS

TUDOMÁNY ÉS HALADÁS

A Szikra nagysikerű könyvsorozata

Minden kötete egy-egy magyar vagy külföldi tudós alapvető munkáját tartalmazza, közérthető előadásban

1.	*Rudas László:*	Marxizmus és természettudomány
2.	*Marcel Prenant:*	Darwin
3.	*Andics Erzsébet:*	Munkásosztály és nemzet
4.	*Georges Sadoul:*	Az atom titka és hatalma
5.	*Molnár Erik:*	A szocializmus történetéből
6.	*J. B. Haldane.*	A marxizmus filozófiája és a tudományok
7.	*Szabó Árpád:*	Sokrates és Athén
8.	*Sz. I. Vavilov:*	Isaac Newton
9.	*Alexits-Fenyő:*	Matematika és dialektikus materializmus
10.	*N. A. Dobroljubov:*	Orosz realizmus (Goncsárov, Turgényev Osztrovszkij)
11.	*James S. Allen:*	A monopolkapitalizmus és a béke
12.	*Ch. Hill:*	Az angol forradalom 1640.
13.	*Thomson-Klingender:*	Marxizmus, költészet, művészet
14.	*Clark:*	A vadembertől a civilizációig
15.	*Labérenne:*	A világok keletkezése
16.	*Politzer:*	A filozófia alapelemei
20.	*F. Konsztantinov:*	Az egyéniség és a tömegek szerepe a történelemben
21.	*T. D. Liszenko:*	A biológiai tudomány állásáról

ELŐKÉSZÜLETBEN:

17.	*M. Prenant:*	Biológia és marxizmus
18.	*M. Cornfort:*	Tudomány az idealizmus ellen
19.	*Timirjazev:*	Történelmi módszer a biológiában

SZIKRA KIADÁS

4.— Ft

MARXISTA ISMERETEK KIS KÖNYVTÁRA

E sorozat kötetei a marxizmus—leninizmus alkalmazásával adnak tudományos feleletet — egyszerű és világos előadásban — napjaink időszerű kérdéseiről.

1. A. J. Zisz:	A kommunista erkölcs	1.80 Ft
2. M. P. Sztjepánov:	Lenin „Egy lépés előre, két lépés hátra" c. könyvéről	1.80 „
3. V. V. Danilevszkij:	Orosz feltalálók	1.50 „
4. M. T. Jovcsuk:	A leninizmus és a XIX. század haladószellemű orosz műveltsége	2.— „
5. L. A. Leontjev:	A szocializmus politikai gazdaságtana Lenin és Sztálin műveiben	2.— „
6. L. A. Leontjev:	A politikai gazdaságtan tárgya és módszere	4.— „
7. P. Fedoszéjev:	Az osztályok és az osztályharc marxi elmélete	1.50 „
8. B. V. Alpersz:	A szovjet színház fejlődése	2.— „
9. A. I. Szoboljev:	A lenini tükröződési elmélet és a művészet	2.— „
10 L. I. German:	A harcos egyház filozófiája	1.50 „
11. Koszuljnjikov:	Lenin „A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban" c. könyvéről	2.— „
12 M. A. Leonov:	A marxista-leninista világnézet	2.— „
13. V. L. Bilsaj—Pilipenko:	A szovjet demokrácia és a nők egyenjogúsága a Szovjetunióban	2 50 „
14. M. M. Rozental:	A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és az új ember kialakítása	2.— „

ELŐKÉSZÜLETBEN:

Grigorjenko:	Lenin „Mi a teendő?" c. könyvéről
A. V. Vosztrikov:	Lenin és Sztálin harca a marxista filozófia pártszerűségéért

SZIKRA